8 (370) / 2018
ISSN 1220-6350

caiete critice

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: Eugen SIMION

***Mateiu Caragiale.* Craii de Curtea veche (II)**
de Eugen Simion

La science, cancer de l'Europe
de Virgil Tănase

Ioan Aurel Pop
Academia Română și România de ieri, de astăzi și de mâine

Renaştere sau tardivă medievalitate?
de Răzvan Theodorescu

Poetul Aron Cotruș și Marea Unire
de Alexandru Ruja

La despărțirea de Marius Sala
de Lucian Chișu

caiete critice

Revistă editată de
Fundația Națională pentru Știință și Artă, Grupul interdisciplinar de reflecție
și
Editura Expert,
sub egida
Academiei Române

Nr. 8 (370) / 2018

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretariat de redacție

Aida SARCHIZIAN

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Oana SOARE

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06
E-mail: edituraexpert@gmail.com
office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350
ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI
Jacques De DECKER (Belgia)
Serge FAUCHEREAU (Franța)
Valeriu IOAN-FRANC
Jaime GIL ALUJA (Spania)
Klaus HEITMANN (Germania)
Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)
Evanghelos MOUTSOPOULOS (Grecia)
Mihail METZELTIN (Austria)
Thierry de MONTBRIAL (Franța)
Basarab NICOLESCU
Dumitru ȚEPENEAG

caiete
critice

CUPRINS

8/2018

FRAGMENTE CRITICE

Eugen SIMION: Mateiu Caragiale. *Craii de Curtea Veche* (II)
Mateiu Caragiale's novel Craii de Curtea Veche (Gallants of the Old Court) . . . 3

A GÂNDI EUROPA

Virgil TĂNASE: La science, cancer de l'Europe
Știința, cancerul Europei 13

INTERVIU

Ioan Aurel POP: Academia Română și România de ieri, de astăzi și de mâine,
interviu de Florian Saiu
The Romanian Academy and the Romania of Yesterday, of Today and
of Tomorrow, Florian Saiu in dialogue with Ioan Aurel Pop 18

MEDIEVALITATE

Răzvan THEODORESCU: Renaştere sau tardivă medievalitate?
Renaissance or belated Mediaevalism? 31

LITERATURA PRINCIPILOR

Mianda CIOBA: Regi, cavaleri și criza statutelor în Castilia secolului al XIV.
Cartea Blazonului de Juan Manuel
Kings, Knights and the Crisis of Statutes in XIVth Century Castile.
"The Book of the Knight and the Squire" *by Juan Manuel* 42

DOCUMENT

Alexandru RUJA: Poetul Aron Cotruș și Marea Unire
The poet Aron Cotruș and the Great Union of Romanian Provinces in 1918 55

caiete
critice

SCRISOARE DE LA KÖLN

Nicolae CORBEANU: Politicaly incorrect
Incorectitudine politică 66

COMENTARII

Daniel GĂLĂȚANU: Eugen Ionescu – sinteza modelelor culturale
Eugen Ionescu – cultural synthesis models 68

IN MEMORIAM

Lucian CHIȘU: La despărțirea de Marius Sala
Bidding Farewell to Marius Sala 73
Tudor NEDELCEA: Steaua lui Victor Crăciun (l)a apus
Victor Craciun, a Fallen Star 77

Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistului plastic
***Gheorghe Petrașcu** (1872-1949)*

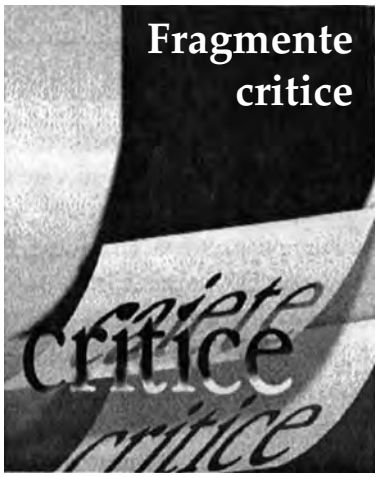

Eugen SIMION

Mateiu Caragiale.

Craii de Curtea-Veche (II)*

Abstract

Proză a cărei frumusețe stă în măreția singularității ei, Craii de curtea veche *este opera unui orfevru inițiat în științele misterioase, estet programatic, autor al unei scrieri pretențioase până la manie și antipatică prin snobismul afișat. Autorul se întreabă dacă narațiunea este nuvelă, roman sau poem cu scriitură flamboyantă, în care pictura realului sub formele ei cele mai degradante este prezentă masiv. Sunt deconspirate posibilele influențe ale acestei remarcabile scrieri: literatura unor Anton Pann, Dionisie Fotino, Ionescu-Gion, I.L. Caragiale, tatăl artistului, dar și din lecturi europene. Văzută din perspectiva criticii literare, valoarea literară a Crailor... este determinată, pe de o parte, de calitatea limbajului matein, pitoresc și subtilil, iar pe de alta de calitatea estetică a personajelor. Portretele celor patru crai, Pantazi, Pașadia, Pirgu și naratorul, sunt atent analizate, grație limbajului lor expresiv. Și alte portrete, figuri de plan secund, se țin minte la lectură. Cele patru părți ale operei lui Mateiu Caragiale conțin numeroase reveniri asupra eroilor, care trăiesc într-o țară imaginară a desfâului. Prozatorul încheie parabola* Crailor (asfințirea Crailor) *cu imaginea contrastantă, tot simbolică, a două destine: aceea a lui Pașadia, care dispare odată cu* Opera *lui secretă, și, cealaltă, a măscăriciului, biruitorului, Gore Pirgu, produsul noilor mentalități profane. Ei sunt ultimi reprezentani ai unei epoci de strălucire oximoronică, estompată în simbolistica înaltă a „trecutului stârvit". În concluzie, se arată,* Craii de Curtea-Veche *este o desfătare a ochiului, o proză de un pitoresc colosal, cu personaje bizare, nemaiîntâlnite în literatura noastră.*

Cuvinte-cheie: *Mateiu Caragiale, istorie, balcanism, literatură, estetică, decadență, roman, poem.*

The prose whose beauty rests on his singularity, Craii de curte veche *is the work of a goldsmith initiated into occult science, programmatic aesthete, author of a superfine scripture and unlovable by the snobbism advertised. The author asked if the narration is short story, novel or poem with flamboyant writting, where the picture of reality with his most degrading forms is massif presented. There are exposed possible influences of this genuine work: literature of Anton Pann, Dionise Fotino, Ionescu-Gion, I. L. Caragiale, the artist's father, and European readings. Critics believe that the literary significance of* Crai… *is determined by the matein language quality, which is picturesque and subtle, and by the aesthetic quality of characters. The portraits of the four Sparks, Pantazi, Pașadia, Pirgu and the narrator, are presented carefully, thanks to their expressive language. There are also other figures, on a second plan, which the reader keeps in mind. The four parts of Mateiu Caragiale work contains many re-entrance upon heroes, who live in an imaginary world of lust. The proser finish the Sparks parabola* (The Sparks sunset) *with the contradiction, also symbolic, of two desti-*

Eugen SIMION, Academia Română, preşedintele Secției de Filologie şi Literatură, directorul Institutului de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu"; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The „G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/ Nr 54PCCDI/ 2018.

nies: that of Pașadia, who disappered along with his secret Work and, the other, of the clown, the winner, Gore Pirgu, the product of new unholy mentality. They are the last agents of an era of oxymoronic brightness, blurryed in the high symbolistic of ashy past. In conclusion, the work Craii de Curte-Veche *is a delight of the aestehetic eye, a prose with a great picaresque, with strange characteres, never seen in our literature.*

Cuvinte-cheie: *Mateiu Caragiale, history, balcanism, literature, aesthetic, decadence, novel, poem.*

Să ne întoarcem, până atunci, la Naratorul lui Mateiu Caragiale care-i preia ideile și strategia epică și se asociază, ca personaj-reflexiv, cetei Crailor. Are și el *hagialâcul*, amintirile și habitudinile (hachițele) sale. Nu se sfiește, de pildă, să-și atribuie rolul de scriptor și comentator al propriei opere. Prezentându-l pe Pantazi, îl compară cu eroul din *Remember*, straniul sir Aubrey. Scrie un eseu foarte sofisticat comparând *vedeniile* lui Pașadia cu *vedeniile* (reveriile) tainice ale misteriosului nobil englez cu gusturi particulare. Deosebirea ar fi că, în timp ce priveliștile lui sir Aubrey sunt pustii ca după un potop, în vedeniile lui Pantazi *se îmbulzesc*, în veșminte somptuoase, şeici și pașali, emiri și bani, zodiaci, pusnici de toate legile și tagmele... Pantazi citește în original pe Cervantes și Camoëns, este un romantic ce ascunde „taina [unei] line melancolii". Stă de vorbă cu cavalerii ordinului Sfântul-George al Rusiei și vorbește țigănește cu cerșetorii autohtoni. Cu el leagă prietești ug. Naratorul lui Mateiu Caragiale, cuprins și el, ascultându-l pe Pantazi, de dor de ducă și de nostalgii sfâșietoare, „Sufeream cumplit – zice el – mă simțeam abătut până la deznădejde". Cronicarul *Crailor* este, care va să zică, un om sensibil, un romantic care simte ispita plecărilor spre necunoscut, este, pe scurt, și el, „un pătimaș după Frumos". Rolul lui, în roman, este să dezlege tainele lui Pașadia și Pantazi, dar, mergând pe firul lor, constată că ele se adâncesc. Este bucuros pentru că i se confirmă din nou ideea că farmecul unei povestiri (și, inerent, al unor destine umane) constă în misterul lor. O teorie (mă rog, o părere) pe care Mateiu Caragiale ține s-o repete:

„Ieșind de acolo cu Pantazi, găsii pentru întâia oară ciudat că despre acestălalt, om care-mi păruse un prieten de când lumea și uneori chiar un alt eu-însumi, nu știam încă nici cum îl chema adevărat: în țifrul încununat ce se vedea pe unele din lucrurile sale, lipsea tocmai slova începătoare a numelui sub care era cunoscut. Nemulțumit eram însă departe de a fi; la plăcerea de a mă bucura de prietenia a două ființe atât de unice fiecare, s-adăoga aceea, pentru mine neprețuită, de a mă afla între două taine ce puse, ca două oglinzi, față-n față, s-adânceau fără sfârșit. Mă-ntrebam numai dacă din ele avea să mi se dezvăluie vreodată ceva?"

Tainele nu se destramă nici după *spovedaniile* protagoniștilor, așa că Naratorul rămâne, cum mărturisește, în continuare captiv și fermecat de ele. Le povestește, le comentează și le mărește misterul printr-o scriitură învesmântată princiar. Naratorul se complace în această ambiguitate și trage din ea foloase literare: își impune tema. *Tema naratorului*, sugerată de mai multe ori până acum: *timpul s-a stârvit odată cu secolul luminilor* și ce-a urmat (impura modernitate) este lumea (istoria) lui Gore Pirgu. Spiritele aristocratice, superior estetice ca Pașadia și Pantazi, cad în această istorie imundă și încearcă plăcerile, bucuriile trivialității. Urmarea este că unul (Pașadia) moare, distrugându-și – ca semn de răzbunare – Opera, celălalt (Pantazi) părăsește, scârbit și tainic, Porțile Orientului.

Naratorul face, repet, cronica acestor moravuri și pregătește un roman pe care Pirgu, filosof al vieții balcanice, îl ghicește, căci iată ce-i spune el Naratorului când acesta ezită să meargă la adevărații Arnoteni:

„Nu te mai lași, nene, odată de prostii? Până când? Ce-ți faci capul ciulama cu atâta citanie, vrei să ajungi în dogma lui Pașadia? Ori crezi că dacă ai să știi ca el cine l-a moșit

pe Mahomet sau cum îl cheamă pe ăl care a scos întâi crucea la Bobotează e mare scofală? – Nimic; cu astea te usuci. Adevărata știință e alta: știința vieții de care habar n-ai; aia nu se învață din cărți. Se vorbea astăzi, înainte să vii, că te-ai apucat să scrii un roman de moravuri bucureștene și m-am ținut să nu pufnesc de râs. Ba nu zău: dumneata și moravuri bucureștene! Chinezești poate, pentru că în chestia asta ești chinez; cum ai să cunoști moravurile, când nu cunoști pe nimeni; mergi undeva, vezi pe cineva? Afară numai dacă ai de gând să ne descrii pe noi, pe Pașa, pe mine, pe Panta; cu altcineva nu știu să ai a face;... a! da, Poponel, amicul. Ei, daca ai merge în case, în familii, s-ar schimba treaba, ai vedea câte subiecte ai găsi, ce tipuri! Știu eu un loc"... E limpede, Pirgu este un realist critic, el vrea un roman de observație morală și recomandă cunoașterea nemijlocită și adâncă a vieții, în timp ce Naratorul (care are în ascuns ambiții literare) stă cu nasul în cărți. Dușman înverșunat al cărților, Pirgu recomandă știința vieții. Așa că Naratorul se lasă sedus, ca și ceilalți crai, să meargă în Casa Arnotenilor. Nu greșește, ceea ce descoperă acolo întrece, prin realismul crud al faptelor închipuirile sale luate din cărți. Așa că, onest, Naratorul se arată recunoscător lui Pirgu, după ce frecventează Casa Arnotenilor: „Întrucât mă privește trebuie să-i fiu recunoscător. O viață lungă nu mi-ar fi ajuns întreagă pentru a pătrunde sufletul omenesc în toată ticăloșia de care e în stare, așa ca cele cinci săptămâni trăite la Arnoteni".

Ce urmează este o *vedenie* a infernului balcanic. Naratorul vorbește, acum, mai direct și mai coerent la persoana întâi singular, limitează digresiunile morale și la peisajele romantice estetizante, și dezlegate condeiul lui realist îmbelșugat. Iată cum arată un tablou al decăderii lumii aristocratice românești, o pictură flamboyantă a viciilor cumulate: „Desichis vraiște oricând oricui, casa lor, contopire de ospătărie și de han, de tripou, de bordel și de balamuc, era locul de întâlnire al lumei deochiaților și deșuchiaților timpului: jucătorii și chefliii de meserie, desdrumații, poticnții și căzuții, curățații rămași în vânt, chinuiții de pofta traiului fără muncă și mai presus de putere, gata de orice ca să și-o satisfacă, cei cu mijloace nemărturisite sau necurate, cei fără-de-căpătâi și cei afară din rândul oamenilor, unii foști în pușcărie, alții pe cale să intre și apoi femeile, mai respingătoare încă: bătrâne mucigăite la masa verde, somnorase și arțăgoase, cu mâinile tremurând pe bani și pe cărți, tinere desmăritate cel puțin o dată și de timpuri borșite de avorturi și de boale, la pândă după vânat și ferindu-se de chiul și între ei și ele de tot felul și schimbătoare întovărășiri și nade, dezbinări și dușmănii. O pâclă râncedă de vițiu apăsa veștejitoare asupra mizeriei decorului – tot ce se vedea aolo, la lumina lipicioasă cernută prin fustele crețe de hârtie trandafirie de la lămpi, nu numai că era urât și de soiul cel mai prost, dar ieșit de soare, pătat de igrasie, prăfuit și afumat, mâncat de cari sau de molii, șchiop sau schilod, ciobit, rupt sau desperecheat – și mizeria aceasta îl strepezea pe Pașadia și-l zbârlea mai mult chiar decât maiorul care cum îl prindea, îl smintea cu genealogia Arnotenilor, calpă mai sus de Brâncoveanu, printre slugile căruia cel dintâi dovedit istoricește se numărase înainte de a fi boierit".

Pe lângă funcția de observator și scriptor, Naratorul își revelează și rolul lui de personaj propriu zis. Nu mai stă în umbra crailor, devine el însuși un actor, pe față, în roman. Mima, fata cea mare a lui Maiorică, stă de vorbă cu el și ține piept gesturilor ei de intimitate: „cu mine o lua însă pe jos, încet, cu ocoluri vădite". Mima îl vrea pe Pașadia și solicită sprijinul Naratorului, aflat în mare stimă („deosebita stimă de care mă bucuram") la Arnoteni. Când Pantazi și Pașadia îndrăgostiți nu de Mima, ci de Ilinca, se încaieră între ei ca niște cotoi în călduri (sugestia există în roman). Naratorul este în dificultate, neștiind cum să împace pasiunile dezlănțuite, în forme foarte lumești, ale prietenilor săi, spirite altfel nobiliare, în acest capitol dantesc (*Asfințitul Crailor*). El se încheie cu un vis al Naratorului, vis premonitoriu în care Pirgu țopăie, triumfător, și agită o năframă neagră, simbol al timpului *stârvit:* „Se făcea că la o curte veche, în

paraclisul patimilor rele, cei trei Crai, mari-egumeni ai tagmei prea-senine, slujeau pentru cea din urmă oară vecernia, vecernie mută, vecernia de apoi. În lungile mante, cu paloșul la coapsă și cu crucea pe piept și afară de scarlatul tocurilor, înveșmântați, împanglicați și împănoșați numai în aur și verde, verde și aur, așteptam ca surghiunul nostru pe pământ să ia sfârșit. O lină cântare de clopoțel ne vestea că harul dumnezeiesc se pogorâse asupra-ne; răscumpărați prin trufie aveam să ne redobândim înaltele locuri. Deasupra stranelor, scutarii nevăzuți coborâseră prapurele întemate și una câte una se stinseseră cele șapte candele de la altar. Și plecam trustrei pe un pod aruncat spre soare-apune, peste bolți din ce în ce mai uriașe în gol. Înaintea noastră, în port bălțat de măscărici, scălămbăindu-se, țopăia de-a-ndaratele, fluturând o năframă neagră, Pirgu. Și ne topeam în purpura asfințitului....”

În fragmentul vizionar de mai sus se lămurește numărul crailor: Pașadia, Pantazi și Naratorul: trei crai, cu toate semnele heraldice („înveșmântați, împamblicați și împănoșați în aur și verde, verde și aur [...] cu paloșul la coapsă și crucea pe piept”), înfășurați în lungi mantale medievale, ei pășesc pe un pod aruncat spre apus, în timp ce șapte candele din altar se sting una după alta... Înaintea lor, merge Pirgu, „în port bălțat de măscărici”, purtând o năframă neagră... Careva să zică: trei crai simbolici, membri unui ordin superior (după semnele ce le poartă!) se topesc în *„purpura* asfințitului”, încheind astfel, profetic, surghiunul lor pe pământ. Există și un al patrulea, Pirgu, ghidul micului infern de pe pământ ce se țopăie de-a-ndăratelea spre același asfințit... Sunt, așadar, vrem nu vrem, patru crai, Vasile Lovinescu are dreptate să-i analizeze pe toți din punct de vedere simbologic.

Dar să revenim la Pirgu în înfățișările lui profane. El este peste tot în text. Apare când nu te aștepți și pune capăt discuțiilor intelectuale și confesiunilor romantice. Replica lui este memorabilă: „mai lăsați nene Ciubucele astea, hai să vorbim și de muieri”. Naratorul, ostil, este cu ochii pe el, nu-l slăbește și-i face portrete scandaloase, fără să-și dea seama că, tot denigrându-l, îi sporește expresivitatea literară. Așa se face că, dintre toate personajele *Crailor,* măscăriciul Pirgu este, artisticește, cel mai pregnant. Vorbele lui, măscăroase, se țin minte mai mult și mai temeinic decât acelea ale lui Pantazi și Pașadia, elitiștii preferați de înfumuratul estet Narator (recte autorul). Un prim portret adună toate smârcurile morale ale periferiei balcanice:

„Gore Pirgu era o lichea fără seamăn și fără pereche. Nesăratele lui giumbușlucuri de șoitar obraznic îi scoseseră faimă de băiat deștept, la care se adăogase – de ce nu se știe – și aceea de băiat bun, deși bun nu era decât de rele. Acest chimiță avea un suflet de hengher și de cioclul. De mic stricat până la măduvă, giolar, rișcar, slujnicar, înhăitat cu toți codoșii și măsluitorii, fusese Veniaminul cafenelei „Cazes” și Cherubinul caselor de întâlnire. Mi-a fost silă să cercetez mai cu de-amănuntul ițele acestei firi uscate și triste care simțea o atragere bolnavă numai pentru ce e murdar și putred. Pirgu avea în sânge dorul vieții de dezmățare țigănească de odinioară de la noi, cu dragostele la mahala, chefurile la mănăstiri, cântecele fără perdea, scârboșeniile și măscările. Cu jocul de cărți ce-i slujea de meserie și cu boalele lumești ce-l istoviseră înainte de vreme, acestea erau singurele lucruri de cari știa să vorbească, întocmindu-i tot temeiul hazului cu carele le încânta celor ce-i prețuiau dobitocia. Și totuși pe altcineva nu găsise ca să și-l facă tovarăș Pașadia care de altmintreli îl disprețuia fățiș, jicnindu-l și umilindu-l fără cruțare de câte ori se ivea prilejul”.

Gorică Pirgu frecventează toate locurile de pierzanie din București, știe toate secretele indivizilor deochiați, bârfește, este rău de gură și este amator de orice desfrâu, pe scurt: nu se dă la o parte de la nicio ticăloșie. Este o expresie elocventă a răului oriental și un ghid iscusit al destrăbălării. Dovadă că reușește să-i convingă pe reticenții Pașadia și Pantazi să vină la Arnoteni. Prozatorul nu pierde prilejul, cum am zis, să îngroașe liniile unui portret în care viciile cele mai murdare se împerechează cu cinismul cel mai de jos. Întrucât în fragmentul ce urmează se face aluzie la un posibil *autor de schițe* și la

fumurile și *mofturile* unui „maestru" literar ce așteaptă funerarii naționale, comentatorii *Crailor* sunt de părere că Mateiu Caragiale, cunoscut pentru adversitatea lui față de tatăl care l-a exclus de la moștenirea Momuloaiei, identifică moral pe Gore Pirgu cu autorul *Schițelor* și *Momentelor*. Ipoteza nu-i absurdă din moment ce în corespondență și în alte scrieri fiul se plânge de zgârcenia și injustițiile părintelui său. Chiar în debutul *Crailor*, ne amintim, Naratorul se arată agasat de „plachia de sfaturi nesărate" ascunsă în scrisoarea ce tocmai o primește:

„Era dat în Paște, dat dracului. A! să fi voit el, cu darul de a zeflemisi grosolan și ieftin, cu lipsa lui de carte și de ideal înalt și cu amănunțita lui cunoaștere a lumii de mardeiași, de codoși și de șmecheri, de teleleici, de târfe și de țațe, a năravurilor și a felului lor de a vorbi, fără multă bătaie de cap, Pirgu ar fi ajuns să fie numărat printre scriitorii de frunte ai neamului, i s-ar fi zis „maestrul", și-ar fi arvunit statui și funeralii naționale. Ce mai „schițe" i-ar fi tras, maica ta Doamne! De la el să fi auzit dandanale de mahala și de alegeri. Mai cuminte poate, dânsul se mulțumea a le pune la cale, a trage sforile și în aceasta rămânea neîntrecut. Așa cum sucea el treburile, cum le învârtea, cum îi prostea și-i zăpăcea de la mic la mare, scoțându-se pe el basma curată, era o minune; un târg întreg îl juca giurgiuna și noi înșine nu am făcut tustrei oare parte din Vicleimul ale cărui păpuși le arunca una într-alta, le smucea, le surchidea, fără să se sinchisească dacă i se întâmpla să le ciobească sau să le sfarăme? Mai primejdioasă javră și mai murdară nu se putea găsi, dar nici mai bună călăuză pentru călătoria a treia ce făceam aproape în fiecare seară, călătorie în viața care se viețuiește, nu în aceea care se visează. De câte ori totuși nu m-am crezut în plin vis".

Supoziția se întărește când, în *Asfințitul Crailor*, Gore Pirgu anunță cu bucurie moartea tatălui său,. Trimiterea la moștenirea de la care fusese eliminat este, aici, directă și visul lui de mărire revine odată cu dispariția tatălui psihanalistic. Un conflict ce poate fi analizat din acest unghi. Mateiu

Caragiale îl judecă din unghi moral, făcând din Gore Pirgu un monstru în care concentrează toate căderile fanarioto-valahe trecute prin școala decadenților. Salvarea de la caricatură vine din faptul că autorul pune în gura lui reflecții memorabile prin negativitatea și iscusința inteligenței lui distructive, de o pitorească vulgaritate. Față de epicureii Pantazi și Pașadia care se înnobilează, Pirgu reprezintă în tipologia *Crailor* estetica răului și a urâtului balcanic bălțat și locvace. Este un Dinu Păturică de la începutul modernității românești însoțit de un Mitică ros de păcate de toate chipurile, un simbol incoruptibil al corupției, slujit de o retorică îndelung dichisită, de mare efect asupra cititorului. Iată cu ce fraze ceremonioase în trivialitatea lor întâmpină el pe Narator, într-o seară, în fața Eforiei:

„La mai mare, solzoșia ta, se închină cu temenele, al nostru ești. Umbli să-ți lași lapții cu folos. Bre, cum te mai înfigeai în undiță la Masinca, o luași pe coarda razachie, cu sacâz dulce, ușor. Ce pramatie; faci pe cocoșu, cotoi mare dumneata. Ei, dar ai de învățat încă multe; ești junic; ca să le fii pe plac maimuțelor trebuie să fii porc, și cu șoriciul gros. Și mai ales nu târnoși mangalul că te usuci; de ți-a mirosit cumva a pagubă, împinge măgarul mai departe; știi vorba: malac să fie, că broaște... Dacă vezi însă că ridică coada, nu te pierde, ia-o înainte oblu, berbecește, ca până de iarnă să te văz crap îmblănit".

După ce Pirgu visează să devină „nene" în Crucea de piatră, are de la un timp reverii intelectuale, vorbește numai franțuzește, ocolește Arnotenii („vous devenez agaçant avec vos Arnoteano; mai dă-i ... Voyous, il faut être sérieux") și, făcând rost de bani, își pregătește o casă luxoasă. Vrea să-și schimbe statutul social și, până acum scârbit de cărți și de discuții intelectuale, începe să-și cumpere cărți și să se intereseze de filozofie. Naratorul îl întâlnește într-o zi pe stradă cu patru volume Montaigne. Chestionat, Gore Pirgu explică concesiv: „Ei, [...] oricum, Montaigne e drăguț, are părțile lui". Propoziție memorabilă, des evocată în folclorul boemei artistice, ca și altele: „A fost «di granda» [explică el Naratorului după o expediție erotică], era să fete pe mine" sau: „vino mâine la cimitir, iar cuvântul"...

Sfârșitul adevăraților Crai se cunoaște: se *sting în purpura asfințitului*, strălucirea lor se pierde, ducând cu ei strălucirea și simbolistica înaltă a *trecutului stârvit*. Singurul care rămâne în decăzuta modernitate este Gore Pirgu, geniu „soitar", produsul unei lumii mediocre. Porzatorul încheie parabola *Crailor*, în afară de viziunea citată mai sus (*asfințirea Crailor*) cu imaginea contrastantă, tot simbolică, a două destine: aceea a lui Pașadia, care dispare odată cu *Opera* lui secretă, și, cealaltă, a măscăriciului, biruitorului, Gore Pirgu, produsul noilor mentalități profane:

„Pașadia s-a stins la zenit; veninul, veghea, vițiul îi mistuiseră trupul fără a-i vătăma câtuși de puțin însă duhul care-și păstrase până la sfârșit toată rece-ai limpezime, scânteietor ca un luceafăr în cleștarul nopților de ger. Și a mai avut norocul să moară înainte de a fi silit să îndure după război, din nou, la bătrânețe, umilința sărăciei, înainte de a suferi, și mai dureroasă poate, arsura dezamăgirii și a desmințirilor, de a vedea că nu el ci Pirgu avusese dreptate, de a-l vedea pe Pirgu însuși de mai multe zeci de ori milionar; însurat cu zestre și despărțit de filodormă, pe Pirgu prefect, deputat, senator, ministru plenipotențiar, prezidând o subcomisie de cooperare intelectuală la Liga Națiunilor și oferind colegilor săi străini veniți în România cu pantahuza sau în „anchetă" o somptuoasă și sibarită ospitalitate în castelul său istoric din Ardeal".

Tipologia *Crailor* este mai vastă, cum am precizat, lângă cei trei *P.* (Pașadia, Pantazi, Pirgu) și Narator – personaje reprezentative – simbolice în felul lor, există, ne avertizează chiar naratorul, "o lume de tot soiu". Rașelica, Pena Corcodușa, Poponel, personajele care frecventează casa Arnotenilor în frunte cu Maiorică și fetele lui (Mima, Tita, Ilinca), apoi, Masinca („sufletul machii") şi o fată mută (fructul unui incest odios).

Sultana Negoianu, femeia teribilă ce scandalizase prin frenezia ei sexuală cele două Principate neunite încă, ajunsă, la bătrânețe, nebună, Elvira, soția lui Maiorică,

și încă alte personaje de fond din acest vast tablou al lumii bucureștene. Gura rea și a tot știutoare a lui Pirgu este, de regulă, aceea care le dezvăluie secretele vieții lor și le determină, astfel, identitatea. Poponel este homosexual, Rașelica Nachmansohn este, ne avertizează de data aceasta Naratorul (cu o memorie crudă și o limbă și mai crudă), este cunoscută sub numele de „lipitoare" din cauza performanțelor ei sexuale, vin, apoi, al rând, fetele lui Maiorică, nerușinate la culme, un fel de profesioniste cu blazon. Ele își poartă viciile pe față, fără rușine. O țară imaginară a desfrâului. Mateiu Caragiale o descrie cu minuție și enorm talent. Limbajul este atât de expresiv și portretele atât de bine schițate, încât și aceste figuri de plan secund se țin minte la lectură. Să luăm exemplul Arnotenilor din capitolul *Asfințitul Crailor*, cel mai reușit, ca pictură de mediu, din *Craii de Curtea-Veche.* Arnotenii („adevărații Arnoteni") constituie, în imaginarul epic al lui Mateiu Caragiale, un fel de Academie a moravurilor decăzute, o veritabilă Academie a viciilor, frecventată de urmașii vechii boierimi greco-valahe. Maiorică și tribul lui s-ar trage, de altfel ne spune chiar Naratorul, din familia lui Ienăchiță Văcărescu, autorul poemului *Amărâtă turturea*. O ascendență, așadar, ilustră („binecuvântat neam boieresc, împodobit de toate virtuțiile creștine"). Cititorii fanatici ai lui Mateiu Caragiale au determinat locul în care se afla casa Arnotenilor: în spatele clădirii *CEC* de azi. Aici se joacă poker și se practică viciile cele mai spurcate. Maiorică este un detractat, fetele lui „niște cotoșmane, niște armăsăroaice". Mima, cea mare, este lesbiană și, în plus, este o „ieftină țintă" pentru orice doritor. Elvira, mama, este și ea „en carte", îl iubește „cu dor de jertfă" pe Maiorică, dar nu se dă înlături de la infidelități. Un termen, de altfel, ce nu există în vocabularul Arnotenilor. Femeile sunt, toate, amorale, destrăbălate.

În genere, femeile din scrierile lui Mateiu Caragiale nu cunosc idealul romantic, sunt duplicitare, ca și acelea din opera tatălui. Ilinca, fata cuminte a lui Maiorică, este și ea sensibilă la bani, dovadă că acceptă cerea de căsătorie cu Pașadia îndată ce află de situația lui materială. Mima, bine făcută, nu este – zice ironic naratorul – desăvârșită, are „un oarecare cusur de croială din născare [care] înlătură la dânsa putința împreunării sănătoase și depline" și explică, poate, preferința ei pentru legături împotriva firii. Tita, mică și șuie, este posacă, ursuză, dușmănoasă. Prozatorul o înzestrează cu toate cusururile: este toantă, tembelă și vrăjmașă. Sora ei mai mare, Mima, cumulează toate nerușinările, este o sinteză de imoralitate, dar are haz, e simpatică: „să fi vorbit de rușine te-ar fi întrebat cu ce se mănâncă; seara se dezbrăca într-adins cu perdelele ridicate și popii când venea cu botezul îi ieșea înainte în pielea goală. Ei, dar ce mai vorbă; așa cum era, cu toate cusururile, rea de gură, rea de muscă, rea de plată, pălăvatică și haihuie, spunându-le și făcându-le toate pe dos și de-a-ndaratelea, și, mai înainte de orice, primejdioasă, în stare să te bage în belea".

Bunica ei – mama lui Maiorică – Sultana Negoianu, fugise de acasă, își risipise averea și dusese o viață scandaloasă: „Tot atât de darnică de trupul cât de avutul ei, ca în furia mistuitoare a unei turbe, făcuse să se dea în el iama, împărătește, și tot și încă nesătulă și-l spurcase până și cu dulăii. Mă mărginesc la a însemna potriveala dintre această patimă și dealtmintreli nu prea rara ei nebunie ce nu întârziase să izbucnească. Într-o dimineață de toamnă din 1857, fusese găsită rătăcind despletită și despuiată la Herăstrău pe malul lacului. A! da, eram silit să recunosc: spunându-mi că dacă voiam subiect de roman să fi mers la adevărații Arnoteni, Pirgu nu mă amăgise".

Amintind de femeile din *Craii de Curtea-Veche*, străine repet, de virtuțiile feminității tradiționale, să nu pierdem din vedere pe Pena Corcodușa, pe care o introduce într-un poem și Ion Barbu. Istoria ei încărcată de glorie și decădere este prezentată în roman de Pantazi. O istorie veche „de dragoste și nu de toate zilele", de pe vremea când muscalii cuceriseră, amoros, Capitala Principatelor Unite. Atunci „cucoanele nu aveau ochi decât pentru ofițerii ruși", în special pentru gomosul Serghie, nepotul împăratului. Prințul Leuchtenberg-Beauharnais preferase însă o fată de mahala („floarea de

maidan"), pe nume Pena, „mai mult ciudată decât frumoasă", cu ochi mari verzi, verzi și tulburi, lături de pește... Ce-a urmat a fost o iubire nebună, cu promisiuni ca, după război, Pena să-l însoțească pe frumosul prinț în țara lui. Prințul moare însă în război și, acum, după decenii, Pena este o bătrână ruinată și nebună, care trăiește pe lângă Curtea-veche, având predilecție pentru îndeletnicirea de a spăla morții. Ea este aceia ce-i botează pe cei trei crai nocturni și petrecăreți, strigându-le: „Crailor [...]. Crai de Curtea-Veche". Portretul frumoasei flori de maidan este, acum, o întruchipare a decreptitudini și alienării totale:

„Bătrână și veștejită, cu capul dezbrobodit și numai zdrențe toată, cu un picior desculț, ea părea, în turba-i cumplită, o făptură a iadului. Beată moartă, vărsase pe ea și o trecuse neputința, ceea ce umplea de o bucurie nebună droaia de derbedei și de femei pierdute ce-i făceau alai strigând: Pena! Pena Corcodușa!"

Prozatorul încheie narațiunea cu imaginea morții ei, în piața florilor, la Curtea-Veche. Dovadă îi acordă, ca să spunem astfel, o măreție de simbol. Cu Pena și cu Pantazi pier pentru totdeauna ultimii martori ai gloriei de altădată. În ochii femeii ce înnebunise din iubire – scrie Mateiu Caragiale – „se răsfrângeau întrunite strălucirile a două cununi împărtășite"... Rașelica – „floare neagră de tropice, plină de otravă și de miere" – face parte din lumea lui Pirgu. El îi știe biografia și tot el o prezintă Crailor în culori tari și ațâțătoare. Prozatorul, care nu-l poate suferi, și, ca Flaubert, își târăște personajele antipatice prin noroi, găsește nimerit să lege pe frumoasa și disponibila Rașelica de mediul de „samsarlâcuri și pezenvenglâcuri", de „șubredele cuiburi ale râiei ciocoiești" în care vânează „fiara spurcată și capie" Pirgu. Face, altfel zis, un nou tablou al decăderii valahe în care tronează apostolul ei, Gorică. Apostol al spurcăciunilor. Nu este cazul să-l reproducem. Rașelica intră și ea în acest cadru ca un simbol al eternei Eve „dușmănia neîmpăcată [...], împrăștietoare de ispită și moarte" notează Mateiu Caragiale, care, știm deja, are despre femei o viziune sumbră. De această ființă pasională și rece se îndrăgostesc, am reținut mai înainte, scepticul Pașadia și spiritul voiajor Pantazi, elitiști, scârbiți de lumea proastă, pierduți în reveriile trecutului. Pașadia, care câștigă „încăibărarea" (cum notează Mateiu Caragiale, amator de vorbe vechi) își găsește în brațele acestei urmașe vrednice bibicei Iudita. Literar vorbind, Rașelica nu are psihologie și, în modul exterior în care o prezintă prozatorul este o contradicție mare între „frenezia crudă" din „o anume voluptate" în care este expertă și pasionalitatea rece de care dă dovadă în situațiile critice, ca aceea prezentată mai înainte.

În genere, personajele din *Craii de Curtea-Veche*, au observat mai toți criticii săi, nu au viață interioară, au doar însușiri fabuloase de vicii. Pașadia are o viață dublă plină de excese, Pantazi se deghizează (poartă o mască), viața lui este o lungă taină și în taina lui domină o fantasmă (Wanda), reîntrupată în Ilinca. Naratorul (al treilea sau al patrulea crai) păstrează, în actele lui existențiale și în reflecțiile lui morale, o strategică prudență. Ce aflăm de la el este că participă, dimpreună cu ceilalți crai, la *cultul lui Comus* (zeu care, în mitologia greacă, conduce ospețele!) și că adevărata lui plăcere stă în taifas (ce cuprinde „numai lucruri frumoase călătoriile, artele, literele [și, mai ales] istoria"), „plutind în seninătatea slăvilor academice". Este partea *cerească*, înaltă, spirituală a existenței Crailor, *paradisul* în care evadează. Romanul înfățișează însă, mai pregnant, călătoriile și pătimirile (plăcerile) crailor în infernul desfrâului bucureștean: „o pluralitate de durate învălmășite" ce reproduce ritmurile devenirii cosmice, *soeve și coaguea* (distrugerea și reconstituirea), zice simbolologul Vasile Lovinescu, care citește din unghi Guenonian această carte plină de mistere. Nu-i însă fără rost s-o citim, întâi, din unghi literar și să-i vedem tipologia sub latură existențială și morală și să-i judecăm estetic performanțele scriiturii.

*

S-a pus problema dacă *Craii de Curtea-Veche* este, cu adevărat, un roman sau este un poem cu o scriitură flamboyantă și cu

substanță epică. N-ar fi roman, zic unii, pentru că nu are coeziune și fluiditate epică, nu are o tipologie substanțială (neavând personaje cu identitate psihologică), ci numai o tipologie – simbolică prezentată prin acumulări succesive, fără o mișcare epică pregnantă. O suită, așadar, de tablouri în care indivizii apar și reapar cu trăsăturile, viciile, reveriile, dualitățile lor. Mai potrivit ar fi, atunci, să spunem că narațiunea lui Mateiu Caragiale este un poem în care pătrunde masiv și disproporționat pictura fabuloasă a realului sub formele lui cele mai degradante. Discuția se poate duce, în continuare, cu argumente plauzibile și într-o direcție și în alta. Căci, într-adevăr, *Craii de Curtea-Veche* nu-i, sigur, o adițiune de poeme, dar are un fond liric puternic (o reverie a trecutului înaintea *stârvirii* lui, o poezie a peisajului urban crepuscular și a noblețelor ce se pierd în putreziciunea viciilor scandaloase!), dar nu-i nici un roman în sensul clasic al genului nu-i văd însă nici rostul, nici încheierea. *Craii de Curtea-Veche* este o narațiune originală care, judecată ca roman are neîmplinirile semnalate mai sus, iar ca vast poem vizionar (opera unui herald închipuit, fascinat de medievalități și de blazoane aristocratice), *Craii lui Mateiu* – ultimul Principe oriental cum se socotește el, poemul nu acoperă substanța narațiunii. Așa că ea trebuie primită și judecată, estetic, așa cum este. Este, să mai spunem o dată, opera unui orfevru și inițiat (în științele misterioase), programatic estet și estetizant în scrisul lui (înalt și împodobit fastuos) pretențios până la manie și pretențios uneori – până a deveni antipatic prin snobismul său afișat.

Cu aceste ambiții și excese, cartea este unică în literatura română, irepetabilă ca formulă epică. Frumusețea ei stă în măreția singularității ei. Este ca o orhidee din reveriile lui Pantazi transpusă într-o grădină de flori autohtone. Valoarea literară, văzută din perspectiva criticii literare, este determinată, întâi, de *calitatea limbajului matein*, de un pitoresc și, în același timp, o subtilitate fără egal, apoi: de calitatea estetică a personajelor („lungile vedenii") ce se repetă în narațiune și dau o imagine fabuloasă a Bucureștilor în care precara modernitate trăiește laolaltă cu prelungirile medievalității fanariote și trei: de originalitatea tipologiei mateine, nu se știe cât de tipice, realiste, dar în mod sigur, expresivă și, prin aceasta memorabilă. Personajele nu au, adevărat, psihologie, sunt creații subiective, opera unui autor care vede în ele simbolurile unei lumi în declin, dar, așa cum sunt construite, ele se țin minte și au devenit, în lumea intelectuală (aceea care-l citește cu precădere pe închipuitul Mateiu Caragiale) puncte de referință în viața curentă. *Craii de Curtea-Veche* este, în fond, un roman de moravuri și ce se reține, înainte de orice, la lectură este imaginea unei lumi pestrițe și, mai spunem odată, extraordinar de complexă și expresivă. *Este lumea lui Mateiu Caragiale* memorabilă literar, mai tânără cu o jumătate de secol decât acea din proza lui Nicolae Filimon și Ion Ghica. În ea se mișcă indivizi ca Pașadia și Gore Pirgu și, între ei, Naratorul care îi descrie și-i judecă nu obiectiv (ca un prozator auctorial), ci cu patimă, într-o confesiune (narațiunea este relatată la persoana întâi) care nu-și pune limite. Personajele, chiar în această situație, au identitate, pot fi puse într-o categorie morală și existențială. Pantazi este aristocratul învățat, cu o viață dublă, căzut noaptea în patimi lumești. El lucrează la o *operă* secretă și, ieșit în lumea profană, se lasă ispitit de Pirgu, călăuza dezmățului. Pașadia duce o viață ca mai toate personajele lui Mateiu Caragiale, *sub pecetea timpului* și dispare, tot așa, distrugându-și opera care, altfel, de ar fi fost cunoscută, ar fi schimbat mersul lumii. Este un simbol al dualității ființei și o sinteză oximoronică a contrastelor interioare. Gore Pirgu are, ciudat, o mai mare identitate literară, este personajul cel mai reușit din proza lui Mateiu Caragiale. El continuă o tradiție în literatură și stă ca țiganul din basmul românesc, în fruntea mesei împărătești, pe nouă perne. Este un erou al imoralității absolute. El ia totul în răspăr și cultivă, cu obstinație răul, antivalorile, însă propozițiile lui umoristice prin absurdul lor sunt memorabile și, el însuși, ca personaj literar, este un mode negativ viabil, exponent al unei lumi ce-și trăiește fastuos pitoresc prăbușirea.

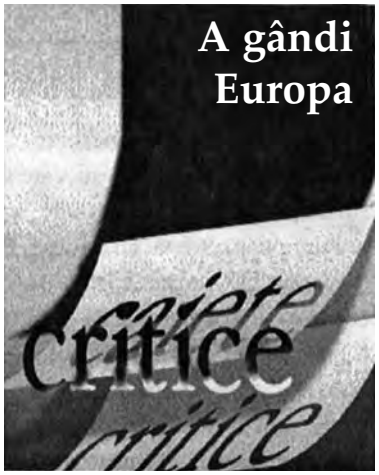

Virgil TĂNASE

La science, cancer de l'Europe

Abstract

Ne întrebăm ce este știința dacă nu cunoștințele tehnice de a lega o cauză de efectul ei. Rezultatele fiind mereu în alb și negru, ne întrebăm cum rămân lucrurile când trebuie să supui exactității sale inexactitățile probabilităților. Prin tehnologie, putem să creștem eficaitatea muncii pentru a face capitalul mult mai bănos. Chiar dacă ecuația știință-tehnologie-rentabilitate continuă să funcționeze bine, nu putem face din știință o regină. Și să mai remarcăm că știința nu are moralitate. Politica științifică consideră legitimă „legile obiective ale pieței" care nu sunt, în fond, decât „materialismul științific" altfel îmbrăcat.

Cuvinte-cheie: *știința, cunoștințe tehnice, legile obiective ale pieței, tehnologie, materialism științific.*

We ask ourselves what science is if not the technical knowledge in order to link a cause to its effect. The results are always in black and white, we ask how things stand when you have to submit to its exactness the inaccuracies of probabilities. Through technology, we can increase work efficiency to make capital much more profitable. Even if the science-technology-profitability equation continues to work well, we can not make from science a queen. And let's notice that science has no morality. Scientific policy considers legitimate the "objective market laws" that are not, in fact, than the "scientific materialism" otherwise dressed.

Keywords: *science, technical knowledge, objective market laws, technology, scientific materialism.*

A question simple, réponse encore plus simple. La science fait-elle partie de l'identité européenne ? Oui. C'est tellement évident que je pourrais m'arrêter là. Oui, mais... Car dans toute évidence il y a un « mais ». Commençons par le « oui ».

Le progrès scientifique spectaculaire, vertigineux ! de nos sociétés est notre orgueil - et notre arme aussi, pour porter ailleurs le « développement », une notion qui se déploie au niveau des voitures, des frigidaires et des techniques médicales qui réconfortent le corps sans proposer à celui-ci, une fois remis, des raisons de vivre, nous y reviendrons. Bref, les sciences font partie de notre patrimoine, de notre identité, si vous préférez, au point que de l'Oural au Cabo da Roca nous avons tous la sensation d'avoir mis nous-mêmes nos pas sur la lune qu'est-ce que l'Amérique sinon la délocalisation, pour des raisons de rentabilité, de nos laboratoires dans des terres que nous avons rendues vierges par les armes..., mais c'est une autre question ! tout péquenot,

Virgil TĂNASE, prozator, Paris, email: tanase.virgil@wandoo.fr.

disais-je, de notre vieille Europe, lorsqu'il ingurgite sa petite bière, se voit déjà débarquer sur Mars, ce dont ne peuvent se vanter ni les bonzes de l'absolue impassibilité, ni les chamans qui recommandent de ne pas troubler avec nos interventions les équilibres d'un univers harmonieux, ce dont ne peuvent se vanter non plus les sorciers africains... Je rappelle tout cela pour rendre encore plus choquante, c'est mon partagent un marché de 510 millions d'habitants, sont orientées vers l'argent et vers le marché, un marché profitable et orienté à son tour vers l'argent comme valeur suprême. En revenant aux banques, même aux grandes banques, qui ont des succursales dans tous les pays, si une banque arrive, un jour ou l'autre, à avoir dix millions ou quinze millions de clients en plus, eh bien les autres auront dix ou quinze millions de clients en moins. Donc, la question de générosité, le mot «générosité » n'existe pas. Si on prend l'exemple des grandes compagnies - disons des compagnies qui produisent des automobiles, les grandes compagnies européennes, de nouveau, elles s'adressent à un marché de 510 millions d'habitants. Si une compagnie, un producteur réussit à vendre une année dix millions de voitures en plus, les autres vendront dix millions de voitures en moins. De nouveau, la collaboration n'existe pas, c'est toujours la concurrence et le profit le plus immédiat.

Voyons les fermiers. Chaque année on apprend que dans un pays ou l'autre de l'Union Européenne, il y a des fermiers qui transportent des fraises ou tomates et qui sont arrêtés sur les routes, et tout s'écrase tout simplement sur l'asphalte des autoroutes. Chaque année, on voit du lait qui est versé dans la mer pour garder les prix.

Tous ces exemples montrent que la plupart des couches sociales qui forment une société ne peuvent pas être considérées comme des bâtisseurs de l'Europe unie.

Alors, quelle est la seule entité ou quelles sont les couches sociales qui peuvent bâtir l'Europe ? Et pourquoi ? Elles sont les scientifiques, les enseignants, les chercheurs, les écrivains, les artistes, donc l'Europe de la

science et de la culture. Et pour des raisons très, très simples. Pour un professeur universitaire, un enseignant, donner des cours en Roumanie ou en France, en Suède, en Espagne, en Grèce, en Allemagne, c'est un plaisir. Il a la mobilité nécessaire pour le faire. Il distribue une richesse dont la source ne sèche jamais - les connaissances qui sont toujours renouvelées. Le puits des connaissances ne sèche jamais. En même temps, les générations changent chaque année. Chaque année, on enseigne d'autres étudiants. Et les enseignants sont formés, éduqués dans l'esprit de la générosité, pour transmettre leurs connaissances, pour les offrir à tout le monde. L'enseignant à tout l'intérêt d'avoir un très large public et d'enseigner partout, et pour les chercheurs, c'est la même chose. Les résultats de leur recherche, leur « marchandise », sont disséminés partout. Ils veulent offrir leurs résultats à la société, et je ne parle pas de technologies, je parle de la recherche fondamentale (basic research).

Alors, les hommes de culture, c'est exactement la même chose - un peintre, un écrivain, un compositeur veut montrer sa « production » artistique à tout le monde. Il en résulte que seulement ces gens-là, par leur générosité, veulent et peuvent bâtir au niveau européen. Ils représentent une élite scientifique et culturelle, ils représentent un modèle sociétal pour toute l'Europe. Cela veut dire aussi que la classe politique devrait changer son attitude envers la science, envers la recherche, envers l'enseignement, la culture, envers le monde de la culture et de la science. D'ailleurs, c'est une chose qui est un peu reconnue déjà au niveau européen, parce qu'on a fondé, et on essaye de structurer, le *European Research Area,* et on essaye de fonder aussi le *European Higher Education Area.* Leur nécessité est donc reconnue.

Passons à la troisième question. Comme optimiste modéré, je répondrais qu'on pourra avoir une science - dimension de l'identité européenne dans 30 ou 40 ans. Mais je n'en suis pas sûr. Si on regarde l'histoire (parce qu'on doit apprendre de l'histoire), on réalise qu'on est à 250 ans de la Révolution Française, la grande révolution française qui a mis les bases de l'Europe moderne. Et pas seulement. *Liberté, Egalité, Fraternité* étaient les idées majeures de la Révolution française. 250 ans après, si on regarde un peu avec honnêteté, on constate qu'en Europe, la liberté, on l'a. Bien sûr, parfois on ne sait pas exactement quoi faire de la liberté, métier, non ? l'idée que la science est le cancer de l'Europe.

Après le « oui », le « mais ».

Si nous faisons semblant d'oublier, pour un moment, les traités épistémologiques pour prendre ces raccourcis qui font le charme des idées « qui ne mènent nulle part », comme disait le philosophe, on peut se demander qu'est-ce la science sinon le savoir-faire qui relie une cause à son effet, ou, plus exactement, qui trouve la cause d'un effet. « Mais oui, justement, c'est ce qui nous permet de connaître le monde, voire l'univers ! » me répondront du plus profond de leurs tubas, cors et trombones, comme dans un poème symphonique de Richard Strauss, les professeurs imbus des sciences que nous nommons exactes par tautologie - car comment une science pourrait-elle être inexacte ? « La science produit des vérités, de sorte qu'en fin de compte c'est toujours blanc ou noir, même lorsqu'il est question de soumettre à son exactitude les inexactitudes des probabilités », leur répondrait, dans le même poème de Strauss, la petite flûte, le piccolo, en ajoutant que la science ne pense pas, qu'elle constate. Puis, profitant du moment de stupéfaction des cuivres et de la grosse caisse, on pourrait renchérir : cette science, par définition exacte, qui établit les causes et les effets, se trouve confrontée à un effet, le monde, dont elle n'est pas à même d'en établir la cause, ce qui n'est pas à son honneur. Sans tenir compte de l'indignation légitime, parce qu'on ne parle pas de corde dans la maison du pendu, provoquée par cette affirmation irrévérencieuse à l'égard de la lampe d'Ilitch et de l'agriculture des produits génétiquement modifiés, le piccolo, en quittant la partition allemande pour flâner du côté de Pergolèse et de Cimarosa, porterait le commencement d'un coup de grâce musi-

cal : « D'ailleurs, mesdames, messieurs, de quelle science parle-t-on ? » Notre mentalité européenne a pris naissance, rappelons-le, au moment où Heraclite, en prenant son bain heureusement dans une rivière - et quel aurait été le sort du monde, je vous le demande, si au lieu de plonger dans le fleuve Caystros, le philosophe grec se serait donné la peine d'aller se baigner dans la mer toute proche, qui elle aussi bouge, mais sur place ?! Notre mentalité européenne, disais-je, a pris naissance au moment où en faisant trempette dans le Caystros, dit-on, Heraclite a séparé l'essence de l'apparence. Nous sommes nous, Européens, en effet, ceux dont la civilisation s'appuie sur cette distinction. Mais découvrir l'apparence, c'est découvrir le changement, c'est-à-dire le temps. Découvrir le temps c'est découvrir que les modifications ont une cause. « Voilà la science ! » crieront du fond de leurs poumons le tuba universitaire et les trompettes du CNRS qui auraient retrouvé leurs esprits, si ce n'est trop dire ! « Non, pas du tout, s'il vous plaît ! » Depuis le moment de cette baignade heureuse et pendant de longs siècles, la connaissance cherchait l'essence, mais l'essence de l'être. La découverte des lois de la nature, depuis l'appréhension du mouvement des astres jusqu'à la guérison des souffrances de la chair, c'était un bénéfice collatéral, pour employer un mot utilisé aujourd'hui surtout pour nommer les dommages des « frappes chirurgicales » ! un bénéfice collatéral de cette recherche de « la nature des choses », *de natura rerum*, elle-même un simple hobby des esprits curieux qui se préoccupaient de la cause du monde et seulement accessoirement de celle des phénomènes. La science n'est devenue science, c'est-à-dire une démarche volontaire et systématique d'investigation du réel, que très récemment. Cette naissance prodigieuse s'est produite, en fait, au moment où la société que nous nommons capitaliste a compris qu'en découvrant les causes, nous maîtrisons les effets et qu'ainsi, par la technologie, nous pouvons augmenter l'efficacité du travail pour rendre le capital plus rémunérateur. C'était encourageant mais ce qui devrait libérer l'homme en réduisant l'effort et le temps de travail est devenu, au contraire, une façon de l'enfoncer dans son animalité - vous vous en doutez bien, je ne suis pas un partisan d'Engels dont je remarque la parenté d'esprit avec ces dirigeants de tout poil qui nous demandent de travailler plus pour gagner plus, ce qui est déjà un mensonge, passons ! Bref, cette équation simple : science-technologie-rentabilité du capital continue a bien fonctionner sous les innombrables strates des développements financiers, et elle nous a apporté un bien-être qui mérite, certes, notre admiration. Ce n'est pas rien, mais d'ici à faire de la science une reine... ! La raison de cette imposture, qui fait du serviteur le maître, se trouve peut-être justement dans la perte de légitimité de cette forme de vie collective. Dans la lutte réelle et très vulgaire pour le pouvoir, ceux qui, autrefois, ne l'avaient pas et le voulaient, et ceux qui, aujourd'hui, voudraient le préserver, ont introduit, abusivement, la science dans l'histoire et la politique pour s'offrir une légitimité à laquelle ne leur donne aucunement droit la férocité animale, naturelle, écologique si vous préférez, avec laquelle ils partagent les richesses - mais c'est déjà un autre sujet, le thème d'un autre colloque. Avec l'aide des sciences que nous nommons inexactes par abus de langage, ils ont transformé les hommes en masse et ils ont minéralisé les masses pour pouvoir les offrir à l'exactitude scientifique.

Bref, il me suffit de dire, pour finir mon petit morceau de musique, que le fondement de l'Europe est la connaissance - dont se nourrit, c'est vrai, la science, devenue le cancer de l'Europe, cette masse de cellules qui, nourries par l'organisme, le tue. Pour bien décliner à la flûte cette petite mélodie - contre laquelle se déchaineront sans doute toutes les grosses caisses de ceux qui respectent « les lois objectives du marché » - il me suffit de vous faire remarquer que la science n'a pas de morale ou bien, si vous préférez, que la morale de la science est la vérité. Exemple : lorsque, dans la France occupée, je me rends à la police pour dire qu'un Juif est caché dans ma cave, c'est une vérité, une vérité scientifique, vérifiable. Quand, avec les ongles arrachés et saignant de la bouche,

je balbutie aux mêmes policiers qu'il n'y a personne dans ma cave, mon mensonge est une vérité de la connaissance. Ce qui ne devrait pas vous étonner : l'inconnu de la science c'est ce que nous ne savons pas, celui de la connaissance ce que nous ne pouvons pas savoir. Ce n'est pas la même chose. La science, surtout quand elle se donne des airs historico-politico-sociologiques veut nous apprendre comment il faut vivre - et ce qui se passe aujourd'hui dans l'enseignement français, de la maternelle au Collège de France, en est la preuve désolante, un enseignement politique digne des pires totalitarismes ! La connaissance, elle, nous oblige à prendre la liberté d'établir nous-mêmes les contraintes d'un sens de l'existence que nous inventons, et d'en assumer les conséquences, ce qui veut dire s'offrir une morale. L'Europe est un espace de la connaissance, foncièrement différente de celle d'aujourd'hui, politique, qui est, elle, scientifique et se donne comme légitimité « les lois objectives du marché » qui ne sont que le « matérialisme scientifique » autrement coiffé, une parenté qui ne semble pas inquiéter la masse des petits rongeurs dont la rapacité de petite envergure se développe à l'ombre des grands prédateurs en fleur. Ce n'est pas très beau mais c'est scientifique, c'est-à-dire mortel. Notre Europe doit se soigner pour vaincre un cancer qui la dévore : la science.

Conclusion latine, greco-latine si vous préférez : nous, les vieux, qui comptons notre âge au moins depuis les ablutions d'Heraclite, laissons ces jeunots qui jouent à la science et qui n'ont que quelques petits siècles derrière eux, croire encore au père Noël, il faut, n'est-ce pas ? que jeunesse se passe, en prenant quand même garde de leur taper sur les doigts lorsqu'ils jouent avec les allumettes en mettant en danger les draps.

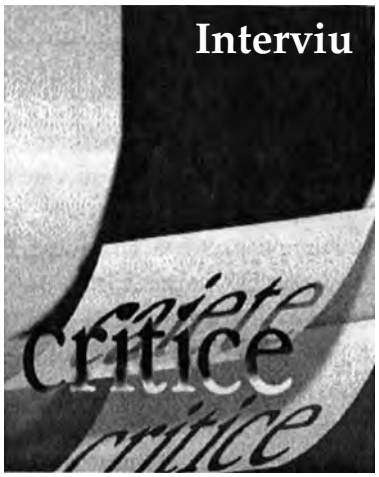

Florian Saiu în dialog cu Ioan-Aurel Pop

Academia Română și România de ieri, de astăzi și de mâine

Abstract

Dialogul cu Ioan-Aurel Pop, istoric, rector al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și președinte al Academiei Române, este, fără dubii, o invitație la normalitate, o răscolire a adevărurilor incomode și, nu în ultimul rând, o tresărire de orgoliu și un crâmpei de demnitate într-o dinamică tot mai tulburată de ingerințele politice – interne, externe sau imaginare.

Cuvinte-cheie: *Academia Română, educație, cultură, politică, migrație, istorie, adevăr, Uniunea Europeană, democrație, România.*

The dialogue with Ioan-Aurel Pop, historian, rector of Babeş-Bolyai University in Cluj-Napoca and president of the Romanian Academy, is undoubtedly an invitation to normality, a riot of awkward truths and, last but not least, a thrilling pride and a dignity cloth in a dynamism increasingly disturbed by political interference – internal, external or imaginary.

Keywords: *The Romanian Academy, education, culture, politics, migration, history, truth, European Union, democracy, Romania.*

Sunteți rector la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și președinte al Academiei Române. Unde este mai multă efervescență culturală și unde sunt fixate mai bine pârghiile vieții sociale?

Ioan Aurel Pop: „Efervescența culturală" – cum o numiți – a celor două instituții este diferită. UBB are 43 000 de studenți (la licență, masterat, doctorat, învățământ postuniversitar etc., în Cluj-Napoca și în alte locuri, de la Sighetu Marmației la Miercurea Ciuc și de la Zalău la Sfântu Gheorghe) și cam 2 000 de cadre didactice titulare și suplinitoare și de cercetători, plus aproape 2 000 de alte categorii de personal. Academia Română (AR) are peste 200 de membri (titulari, corespondenți și de onoare), plus câteva mii de cercetători grupați în peste 70 de institute și centre ce cercetări, în biblioteci etc. În UBB se formează specialiști, pe când în AR sunt grupați specialiști gata formați, în frunte cu cei mai valoroși creatori de valori din toate domeniile. Firește, există și multe domenii de convergență. Cultura, la Academie, are o formă erudită și savantă, de regulă, pe când, la Universitate, prin astfel de manifestări, se comunică mai direct cu publicul larg. În esență însă, ambele instituții sunt o prezență vie în cadrul vieții sociale și au menirea să se pronunțe în legătură cu problemele fundamentale ale societății.

Ioan Aurel POP – istoric, rector la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Preşedintele Academiei Române, e-mail: office@fnsa.ro

Florian SAIU – jurnalist, e-mail: florian.saiu@gmail.com

Cum se vede Academia Română din fotoliul de președinte? Care sunt, punctual, problemele acestei instituții-fanion? Merg des la întrunirile din Aula Academiei Române și se simte, de fiecare dată, o atmosferă apăsătoare în sensul unei insuficiente stări de demnitate. Da, chiar așa. Solemnitatea la rândul ei, cariată de condițiile materiale/fizice, apare, astfel, nu de puține ori, ridicolă. De ce ar avea nevoie Academia Română pentru a fi repusă în fruntea românilor? Și mă gândesc că nu este vorba doar despre bani (de menționat și problema Academia Oamenilor de Știință etc)…

AR are un loc special între instituțiile României, pentru că ea a făurit România. De îndată ce s-a creat nucleul țării noastre, prin unirea Moldovei și Țării Românești, Academia a realizat unirea intelectualilor de vază din toate provinciile românești și prin această elită s-a putut realiza Marea Unire. „Instituția-fanion" – cum o numiți – are nevoie de o dinamizare a forței sale indubitabile. Această forță a fost serios subminată în perioada 1948-1989, când proprietățile instituției, obținute, cele mai multe, prin donații, au fost confiscate, când o parte dintre academicieni au fost excluși și încarcerați. Unii dintre ei au murit în închisori, alții au sfârșit în condiții precare și chiar mizere, acuzați că ar fi fost „burghezi", „trădători" și „colaboratori ai imperialiștilor". Între ei, s-au aflat și făuritori ai României Întregite de la 1918. Între 1974 și 1989, nu au mai fost primiți noi membri, urmând ca instituția să se stingă fizic, sub controlul vigilent al „partidului conducător". După căderea comunismului, statul nu s-a îngrijit ca toate proprietățile „naționalizate" după 1948 să revină de la sine AR, aceasta fiind obligată să poarte grele, îndelungate și chiar oneroase procese de recuperare, dintre care doar o parte și-au atins scopul. Prin urmare, academicienii – adică membrii celui mai înalt for de consacrare a valorii culturale și științifice din România – au fost adesea umiliți de oficialități, mai ales în vremea regimului comunist, dar și după. Mulți dintre ei sunt oameni bolnavi și în vârstă, care speră ocrotire și respect din partea societății. Ocrotirea și respectul nu prea vin, vin, în schimb, indiferență, impertinență și, câteodată,

invective. Ce le-a mai rămas academicienilor? Le-a rămas, câteodată, simțul de ceremonie, care este un atribut al popoarelor civilizate. Toate academiile savante și erudite (nu academiile de fotbal sau de atitudine politică!) sunt entități conservatoare, în sensul de păstrătoare ale tradiției. Nu conservarea tradiției este problema societății românești, ci sfidarea, câteodată, a tradiției, a rânduielilor verificate, a valorilor consacrate.

Academia Română are nevoie de respectarea statutului ei consfințit de cutumă și de lege, are nevoie de considerație și de încredere din partea societății, de luare în seamă a expertizei sale de către instituțiile statului, de sprijin din partea statului. AR reunește cele mai de seamă spirite ale națiunii și ale cunoașterii universale (cuprinde și membri de onoare străini), care au nevoie de sprijin, de respect și de considerație acum, nu după moarte. Or, societatea aceasta a noastră neașezată de acum nu putea să lase neatinsă Academia, concurată neloial, marginalizată, consultată din complezență și nu din convingere etc. Sunt convins însă că, așa cum se întâmplă de peste 150 de ani încoace, AR va fi recunoscută în chip unanim drept instituția-fanion a culturii naționale și va fi încurajată și ajutată pe drumul primenirii, al reafirmării și al fortificării sale.

Noua „Lege a Academiei" este pe ultima sută de metri - ce schimbări majore vor interveni? Se vorbește despre indemnizații de 1.100 de lei lunar (în loc de puțin peste 3.000) pentru „nemuritori", de retrocedări etc. Multe de bine, ca să spun așa. Ce-i lipsește însă? Ați apucat să contribuiți cu ceva la acest nou proiect legislativ sau ați moștenit pur și simplu aceste modificări?

Orice lege juridică, fiind lucru omenesc, se perimează cu vremea și trebuie adaptată noilor împrejurări. Noua lege ar urma să resincronizeze AR cu societatea noastră în plină dinamică, fără să aducă schimbări majore de niciun fel. Retrocedările nu le oferă noua lege, ci sunt obținute, cu sacrificii, în justiție, chiar de către Academie. Iar retrocedările de bunuri imobiliare, dacă nu sunt urmate de investiții serioase pentru valorificarea lor, nu aduc prosperitate materială instituției, ci, dimpotrivă, devin pietre de moară, presupun mari cheltuieli. Proiectul legislativ este făcut din 2016, iar în ultimele luni el a fost doar îmbunătățit, prin concursul comisiei de specialitate a Senetului României. „Nemuritorii" sunt, totuși ființe muritoare și, până la moartea fizică, trebuie să trăiască pe această lume. Nu știu cui ar folosi să fie umiliți, privați de bunuri elementare sau prețuiți exclusiv postum. În fond, este vorba de cam 180 de savanți și creatori, care primesc pe lună câte o sumă de bani, ca să nu trăiască în lipsuri materiale. Oare este chiar așa de mult pentru statul nostru? Nu cred! Este mult pentru cârcotași, pentru cei ce pescuiesc în ape tulburi, pentru cei care vor să învrăjbească generațiile și să caute cauze ale răului acolo unde ele nu există. Iar faptul că statul finanțează și alte academii în România este o dovadă că efortul făcut în acest sens pentru AR este nesemnificativ pentru buget ...

Trăim într-o degringoladă tot mai accentuată, încotro se îndreaptă România? Are sau va avea Academia Română un „proiect de țară", o „busolă"? Acest for este (sau ar trebui să fie), până la urmă, farul unei națiuni. Încotro se îndreaptă „Educația", „Cultura", „Sănătatea"? Cum ar trebui să gestionăm problemele grave de mediu - și mă refer aici la problema microhidrocentralelor care distrug râurile de munte; vânzarea pământului arabil cetățenilor străini (procentul a depășit 30% din suprafața totală!); tăierea abuzivă a pădurilor, dincolo de granița inconștienței; poluarea (inclusiv fonică) mult peste pragul admis; depozitarea deșeurilor toxice în arealul spațiilor locuite și locuibile și, nu în ultimul rând, la cele patru milioane de români care au plecat din țară, în căutarea unor existențe mai bune. Și-au părăsit țara nu din cauza unui război sau a unei carantine - pur și simplu s-au săturat de degringolada românească.

Să știți că Academia are și proiectul de țară făcut și terminat – pentru etapa pe care o trăim – în urmă cu câțiva ani, înaintea unor inițiative ale instituțiilor politice. Academia, de la 1866 încoace, s-a pronunțat

în legătură cu toate problemele importante ale României și ale lumii. Prin mințile sale înțelepte din rândul academicienilor, prin cercetătorii institutelor și centrelor sale, AR trebuie să se pronunțe, trebuie invitată să de pronunțe și trebuie să fie ascultată în domenii ca educația, sănătatea, strategia cercetării științifice, a creației literare și artistice, dar și în celelalte probleme fundamentale ale societății. De exemplu, poziția instituției a fost foarte clară și fermă în legătură cu protecția mediului natural, limitarea poluării, exploatarea subsolului (Roșia Montană) și solului, protecția monumentelor istorice și de artă, sistematizarea teritoriului etc. Comisiile de specialitate ale forului nostru au arătat periodic pericolul creat prin numărul mare de microhidrocentrale, prin înstrăinarea nechibzuită a pământului arabil, prin depozitarea necorespunzătoare a deșeurilor, dar și prin emigrarea forței de muncă active. Adresele către instituțiile statului, memoriile și chiar protestele făcute – multe emanate chiar de către Adunarea Generală a AR, forul suprem de decizie – stau mărturie în acest sens și pot fi consultate la arhivă, în anuare și în anale. Nu este însă destul să fii activ și să te pronunți, ci mai trebuie să fii și ascultat. Din păcate, în multe cazuri, avizul Academiei este doar consultativ pentru mulți factori de conducere politică, ceea ce face ca punctul nostru de vedere să fie formal. Recent, ministerul de specialitate a luat o decizie privind vânătoarea și pescuitul în 2019, iar Academia a cerut limitarea numărului de urși, mistreți, cerbi, căprioare, capre negre, ciocârlii etc. care ar urma să fie supuse sacrificării, oferind și soluții alternative acolo unde era cazul. Nu s-a ținut seama de nimic din toate acestea, pe motiv că avizul era doar consultativ! Pe de altă parte, există instanțe importante în această țară care consideră că Academia ar trebui să rămână închisă într-un turn de fildeș, să se ocupe doar de cercetări teoretice, să facă dese comemorări și ceremonii, lăsând chivernisirea țării exclusiv pe seama politicienilor. Or, asemenea poziții dăunează întregii strategii de dezvoltare a României. Prin urmare, atunci când Academia iese în agora – cu mai multă sau mai puțină diplomație, în momente potrivite sau nu – se aud și voci de contestare, ceea ce nu este constructiv deloc pentru societate. În condițiile degringoladei de care – pe bună dreptate – vorbiți, orice instanță, și cu atât mai mult Academia, se cuvine să-și expună răspicat opiniile menite să conducă spre bine.

Sunteți interesat de politică? Concret, v-ați gândit vreodată să vă implicați direct, pentru că, probabil, ați primit oferte în acest sens? Mai mult, în anumite cercuri se vorbește despre o posibilă candidatură a dumneavoastră la funcția de președinte al României - ce ne puteți spune? Inclusiv recenta vizită în SUA și atacurile din media - în cadrul cărora ați fost acuzat de colaborare cu Securitatea comunistă - sunt prinse în această cheie: candidatura, în 2019, la suprema funcție în stat.

Da, adesea se procedează la noi ca atare, primul impuls nefiind destinat spre sondarea și asigurarea binelui public, ci spre compromiterea unor persoane angajate în viața socială, situate în fruntea unor instituții și chiar creatoare de valori spirituale. Ne-am luptat, cu sacrificiile cunoscute, în 1989, dar și înainte și după acest moment de referință pentru istoria noastră recentă, să ajungem la democrație și la pluralism, dar, de multe ori, procedăm împotriva acestor principii.

Nu m-am implicat în politică după 1989 și nici nu am de gând. Mai mult, nu am acceptat decât funcții profesionale și nici pe acelea prin numire de către anumite foruri de conducere politică, ci prin alegere ori prin concurs. Am fost 4 ani profesor de liceu, am urmat apoi toate treptele universitare, de la asistent la profesor, fără să sar vreuna, deși era permis. Am fost primul rector al UBB „ales de mase" – cum se spunea odată – fiind votat de cadrele didactice, de cercetători și de reprezentanții studenților, adică de aproape 2000 de oameni (anterior, rectorii erau aleși de Senat, adică de circa 100 de membri). La Academie, am fost ales de Adunarea Generală a membrilor etc. Nu am acceptat funcții politice prin numire, fiindcă am avut mereu în minte cel puțin două lucruri: legitimitatea (care înseamnă mult mai mult decât legalitatea) și experti-

za. Sunt funcții pe lumea asta, pe care – oricât de ispititoare ar fi ele – nu le putem îndeplini, fiindcă nu avem pregătirea necesară, nu avem experiența necesară, nu avem carisma potrivită. Și apoi este mult mai bine să ne ocupăm fiecare de domeniul nostru, în care ne-am instruit și pe care îl putem stăpâni bine. Cu alte cuvinte, una este să vrei și alta este să poți. Cred că multe dintre relele pe care le trăim azi, în România, se datorează orgoliului nemăsurat, dorinței nejustificate de funcții și de putere, diferenței majore dintre nivelul de pregătire și exigențele funcției etc. Toate astea, firește, se adaugă corupției, necinstei, de dorința de parvenire care-i animă pe unii dintre liderii noștri. Consider că această poziție a mea este ponderată, pe linia unui echilibru de viață de care încerc să mă apropii mereu, dar, cum vedeți, și așa îi deranjez pe unii dintre veghetorii noii ordini publice.

În continuare - dacă atacurile orchestrate pe tema calomnioasă „Colaborarea cu Securitatea" - n-au vizat blocarea unei eventuale candidaturi la președinția României, atunci ce-au vizat ele? Pătarea imaginii unui președinte al Academiei Române? Înlăturarea lui Ioan Aurel Pop din această demnitate? Trebuie să fi avut un motiv.

Există motive generale și motive particulare. Cum spuneam, prima tendință a unor cercuri din România cea nouă și liberă, atunci când cineva ocupă o funcție destul de importantă, este să-i scotocească viața publică și privată, să-i caute antecedentele, uneori cu o înverșunare demnă de Inchiziția de odinioară sau de organele secrete ale regimului de dictatură comunistă. Mai este și Academia la mijloc: mulți privesc instituția cu invidie și gelozie, o consideră o „relicvă din vremuri revolute", o pândesc ca să o compromită. E vorba și de unii care ar vrea să ajungă în ea, ca membri și nu pot, dar e vorba și de făcători de rele în general, care vor să înjosească toate instituțiile de temelie ale statului român. Motivele particulare sunt și ele de două categorii: prima categorie se referă la atitudinea mea de implicare civică, pe linia națională; aici, deși nu am atacat vreodată alte popoare și

comunități-etnice, deși se poate vedea oricând felul liberal în care am ales să gestionez chestiunea națională la UBB, totuși, etichetarea drept „naționalist" s-a produs în anumite cercuri interesate; mulți nu stau să vadă azi ce și cum, ci se iau după astfel de etichete; a doua categorie de motive particulare are în vedere relațiile mele, ca individ, cu anumite persoane, personalități și instituții, care vor să fie sau sunt purtătoare de opinie în România și pe care eu le-am deranjat; nu am ezitat să-mi spun părerea, în scris ori prin viu grai, când am constatat poziții excentrice, antinaționale, denigrări la adresa poporului român, atitudini de superioritate, intoleranță, deopotrivă în tratarea trecutului și a prezentului acestei țări; dintre acești „a toate științori" fac parte „boierii minții", cei care vor să monopolizeze gustul estetic și conduita etică a intelectualilor români, cei care exprimă dispreț voalat față de anumite valori provinciale, inclusiv față de transilvăneni, cei care impun, cu aroganță adesea, felul de a vedea lumea, politica, globalizarea și, evident, România.

Cred că ne-am luptat destul pentru pluralism încât să nu cedăm acum, cu niciun preț, noilor „dictate", „dictaturi", „direcții" etc.

Ce credeți, stimate domn, sunt infiltrate instituțiile noastre și, în particular, Academia Română, de Serviciile de Informații? Cum afectează aceste infiltrări activitatea propriu zisă a instituțiilor în cauză?

Stimate domnule Saiu, îmi este greu să mă pronunț. Eu sunt unul dintre acei istorici care reconstituie lumea de odinioară în funcție de surse. Dacă am destule izvoare care să creeze o imagine, cu toate că tabloul general poate să aibă și goluri – ca la puzzle – mă încumet să formulez o opinie, să dau o sugestie, să înaintez o ipoteză. Serviciile de informații nu sunt o „invenție" a regimurilor totalitare! Ele există de când este lumea organizată ca societate, de la sumerieni, egipteni și vechii greci încoace. Am studiat cândva serviciile secrete ale Veneției – „republica marinară" care a stăpânit lumea mediteraneană și levantină în Evul Mediu – și am constat că cei mai „inteligenți" cetățeni se puneau în serviciul Republicii Serenissime cu acea convingere sinceră că fac binele public. Nu degeaba, în unele țări bine organizate sub raport democratic, serviciile secrete se cheamă „intelligence service". La noi, din pricina comunismului, aceste instituții sunt demonizate, încât orice individ care ar avea sau ar fi avut legături cu astfel de instanțe se cuvine, conform opiniei curente, să fie pus la stâlpul infamiei. Or, mie mi se pare că, după trei decenii de la căderea lui Ceaușescu, s-ar cădea să avem servicii secrete bune, onorabile, eficiente și, mai ales, „inteligente". Dacă nu putem face asta, atunci cred că trebuie să ne lăsăm păgubași și să le desființăm de tot. Ce rost are să dăm bani publici pentru întreținerea unor structuri pe care le condamnăm și le disprețuim? Dacă tot ce ceea ce au făcut românii sub comunism este rău și condamnabil, atunci se cade să-i vestejim pe toți cei care au fost maturi la acea vreme și să trecem mai departe, ca să facem lumea de azi și de mâine mai bună. Prin urmare, ca să fiu mai scurt, se poate ca în Academia Română să existe și membri ai serviciilor secrete românești care să acționeze „cu mijloace specifice". Dacă ei „lucrează" în limitele legii, nu cred că ar trebui să facem ceva. Dacă ei încalcă legea, firește, trebuie pedepsiți. Dacă există și infiltrații ale serviciilor secrete străine, atunci acestea trebuie oprite sau limitate. Dacă s-ar produce abuzuri de orice fel din pricina unor astfel de cauze, atunci nu aș ezita să le demasc, să le vestejesc și să le împiedic. De când sunt președintele instituției – adică de câteva luni – nu am sesizat astfel de derapaje. Cine știe ce va fi în viitor, mai ales că Academia operează cu destule secrete profesionale de prim rang în cercetarea fundamentală și aplicativă? Eu nu am auzit însă de vreun stat al lumii – oricât de mici ar fi el – să-și fi desființat serviciile secrete. Dimpotrivă, aud mereu de sofisticarea acestor instituții, de perfecționarea lor, de controlul lor democratic etc.

Are România lideri culturali? Dar lideri politici? Și, mai ales, cum ar putea influența intelectualii deciziile oamenilor politici?

România are destui lideri culturali de prim rang, cu nimic mai prejos de aceia ai altor națiuni. Lideri politici cu adevărat, puși în serviciul binelui public, nu prea are, însă! Mereu spun că țara noastră a avut acum un secol oameni de stat și că acum are, din păcate, mult prea mulți politicieni, adică indivizi necompetenți, puși pe căpătuială, șmecheri și convinși că pot prosti ușor poporul, adică „vulgul". Spun asta pentru că asemenea indivizi îi privesc pe românii de rând cu dispreț, ca masă de manevră, bună de ademenit la vot. Ar fi ideal ca înțelepciunea intelectualilor să se îngemăneze cu puterea oamenilor politici, fiindcă politica înseamnă putere, iar cultura înseamnă cunoaștere. Împreună, înțelepții și puternicii ar putea conduce spre libertate, dar această „împreunare" s-a dovedit imposibilă de-a lungul vremii. Chiar faimosul Voltaire a încercat mariajul respectiv, în Prusia, invitat de Frederic cel Mare la Potsdam, dar experiența respectivă a fost un fiasco. Ce ne rămâne atunci de făcut? Să micșorăm răul, să oprim degringolada, să limităm puterea celor veroși și demagogi! Și

cred că putem face asta, dacă nu disperăm, dacă nu ne mai complăcem în postura de spectatori pasivi, dacă nu ne afundăm în ignoranță.

Care ar fi, în opinia dumneavoastră, păcatele capitale ale societății noastre după momentul 1989? Vor fi vreodată trași la răspundere vinovații pentru victimele Revoluției sau cei răspunzători pentru victimele mineriadelor? În curând se vor împlini 30 de ani de la acest moment, iar românii tot plătesc ponoasele evidențiate de CEDO...

Societatea noastră de după 1989 a sperat minuni sau fapte major în timp scurt. Românii, sătui de dictatură, de foame, de întuneric, de lipsuri, de țarcul numit România în care trăiseră, au avut naivitatea să creadă că toate se vor regla la minut, printr-o baghetă magică. Or, lumea este formată din oameni, iar oamenii nu sunt zei. Au apărut de îndată profitorii, pescuitorii în ape tulburi, descurcăreții, care „au prostit poporul". Românii de rând nu erau obișnuiți cu democrația, deși știau de ea, acceptau pluralismul doar în chip teoretic, se temeau de „intruși", de „străini", după cum fuseseră avertizați mereu de propaganda comunistă. Nicio revoluție din lumea asta nu i-a pedepsit pe toți adevărații vinovați de trădare, de crime, de rele, de manipulare și mai toate revoluțiile și-au devorat, în timp, protagoniștii. De asemenea, nu există revoluție în care tot adevărul să fi ieșit la iveală, încât acest adevăr să-i poată mulțumi pe toți. Oamenii speră de la asemenea schimbări, sub lozinca acceptată de toți a binelui general, lucruri foarte diferite. Noi, din moment ce nu ne-am eliberat de comunism și de comuniști printr-o purificare a societății (de exemplu, interdicția pentru anumiți lideri comuniști de a mai deține funcții politice, pentru un interval de timp stabilit, după 1989), cum au făcut alte țări foste comuniste, tragem ponoasele până azi. Nu este însă normal ca, după trei decenii, să ne tot raportăm la dictatură, la comunism și la securitate, în loc să construim, să reglăm bine prezentul și să gândim viitorul. Aproape toții torționarii de sub comunism au murit, dar noi îi tot invocăm, iar unii îi socotesc vinovați și pe copiii și nepoții acelora, ca și cum răul s-ar moșteni și ca și cum fiii ar fi vinovați de păcatele părinților, purtând mereu stigmatul. Nu este normal nici să ne tot judecăm pentru proprietăți imobiliare, pe baza unor înscrisuri de la 1700 sau 1800, încurajând afaceri veroase, stârnind uri și pasiuni și determinând condamnări ale instanțelor internaționale ...

Ce se întâmplă, stimate domn, cu marile centre universitare ale României? Noua politică a Ministerului Educației, promovată de domnul Valentin Popa, încurajează uniformizarea valorilor. Reduce numărul studenților de la București, Cluj-Napoca, Iași, Timișoara - centre de excelență - în favoarea unor orașe fără tradiție în educație.

Cele mai lovite au fost marile universități tradiționale, cele mai bune din țară, cele spre care se îndreaptă cei mai mulți absolvenți de liceu, care scot cei mai buni specialiști și care au cea mai mare recunoaștere internațională. Acest fapt este complet contraproductiv și nu are nicio logică. Cu alte cuvinte, 4-5 universități din România, subfinanțate oricum în raport cu universitățile de top din lume, reușesc, într-o competiție cu alte 25 000-30 000 de universități de pe planetă, să se înscrie între primele 500-800 de astfel de instituții, adică să se situeze în elita de 3-4% și vii tu, ministru să le pedepsești, tăindu-le o parte din buget! Acest fapt este stupefiant, nu s-a mai întâmplat nicăieri în lumea civilizată și nici în România post 1989. Cu astfel de măsuri, lovind în competiție și în vârfuri, avem toate șansele să ne afundăm în marasm, să sporim confuzia valorilor și să încurajăm scurgerea de creiere de la noi spre alte meridiane. De ce se întâmplă acest lucru? Este foarte greu de spus! De mirare este faptul că ministrul educației – pornit evident pe o pantă greșită – este lăsat de autorități să meargă înainte cu aceste revoltătoare măsuri.

Cum comentați intenția Ministerului Educației de a introduce în programa școlară materia Educație sexuală? Pe de o parte, lipsa unei asemenea educații este evidentă - nu mai puțin de 10 000 de minore nasc, în

medie, în fiecare an, în România - , pe de altă parte va fi, cel mai probabil, sub această etichetă (Educație sexuală), încurajată „diversitatea", va fi promovată homosexualitatea etc. Academia Română este for consultativ - ce opinie aveți în legătură cu acest subiect?

De la început, ca unul care a predat patru ani în învățământul preuniversitar (liceal), pot să vă spun din experiență că intenția și practica Ministerului Educației de a introduce mereu noi discipline (materii) școlare este nerealistă și chiar păguboasă. De ce? Numărul de ore pe săptămână pentru un elev este limitat, iar științele educației ne aduc destule argumente în acest sens. Introducerea de noi „materii" înseamnă dislocarea disciplinelor tradiționale și verificate în întreaga Epocă Modernă. Cu alte cuvinte, ca să introducem Educație bancară sau economică, Educație pentru protecția mediului, Educație pentru sănătate, Educație managerială, Educație pentru siguranța circulației publice, Șah, Educație sexuală (sunt numai câteva dintre propunerile făcute de felurite instanțe – persoane, ONG-uri, instituții ale statului etc.), înseamnă să reducem sau să scoatem din planurile de învățământ ore de Istorie, Geografie, Limba și literatura română, limbi străine, Biologie și altele. Or, nu se poate ca, sub pretextul pregătirii elevilor pentru viață, să se renunțe la disciplinele care formează viitoarele personalități, care făuresc cultura generală, care structurează identitatea personală și de grup. Toate aceste propuneri de noi „materii" pleacă de la o înțelegere greșită a rostului școlii. Asemenea propuneri nu reprezintă, de fapt, materii, ci teme și conținuturi care pot fi abordate, cu tact și competență, în cadrul disciplinelor existente. Întotdeauna, începând cu a doua jumătate a secolului trecut, s-au abordat în școlile noastre, mai bine sau mai rău, subiecte ca protecția mediului, circulația publică, paza contra incendiilor, igienă și chiar sexualitate. Eu însumi, începând cu clasa a VIII-a, am învățat la materii precum Dirigenție, Anatomia și fiziologia omului, Geografie, Zoologie, Filozofie, Istorie, Chimie, Fizică, Științe sociale etc. diferite noțiuni foarte necesare legate de subiectele enumerate mai sus. Profesorii de biologie, mai ales în clasele de liceu, aveau datoria să facă educație sexuală, chemând chiar specialiști în domeniu la unele dintre lecțiile lor. Că acest lucru nu se făcea constant și bine, că unii ocoleau – din falsă pudoare ori din alte motive – astfel de subiecte este adevărat, dar acestea nu sunt argumente pentru a disloca o întreagă structură de învățământ. Natural, din timp în timp, și materiile trebuie primenite și chiar înlocuite cu altele, mai adecvate vieții trepidante pe care o trăim, dar acest fapt trebuie să se petreacă la nivelul duratei lungi, o dată sau de două ori într-o generație (socotită cam la 25-30 de ani). Noi, însă, vrem să schimbăm mereu, frenetic, dar nu benefic, dezorientând întreaga școală românească. Pe de altă parte, procedura păcătoasă de introducere de noi materii înseamnă ca acestea, alături de multe dintre disciplinele vechi, să se facă în câte o oră pe săptămână, ceea ce este complet nepedagogic și periculos. Cum să poți da, ca profesor, cel puțin câte două note obiective pe semestru, la fiecare materie, ca să închei media? Evident, nu poți și atunci intervine formalismul, incorectitudinea și chiar frauda.

Chestiunea „diversității" este o altă problemă recurentă azi, mereu repetată și care ține, pe de o parte de mentalitatea lumii contemporane (mult schimbate față de societățile trecute), iar pe de alta de globalizare, de anumite tendințe din societățile dezvoltate și prospere. Și noi, românii, trăim în această lume în continuă mișcare (nici măcar satul nostru, în care s-ar fi născut veșnicia – cum frumos și metaforic spune Lucian Blaga – nu mai este cel de odinioară) și, așa cum putem, ne adaptăm ei. După anii 2000, ne-am integrat în astfel de organizații, uniuni etc., care promovează alte idei decât cele tradiționale. Nu poate pretinde nimeni că românii nu trebuie să fie informați în legătură cu aceste noi trenduri, că românii nu trebuie să respecte și să accepte asemenea evoluții, dar forțarea ritmului este primejdioasă. „Diversitatea" face

parte din realitate, iar realitatea nu trebuie ignorată niciodată, dar a contrapune – cu insistență și chiar cu vehemență uneori – alte tipuri de familii familiei tradiționale este o eroare fatală. Eu nici nu aș vorbi despre „familia tradițională", ci despre unicul tip de familie validat de istorie, prin care s-a asigurat perpetuarea umanității până azi. Nu știu ce va fi în viitor, fiindcă nu am darul premoniției și nici nu cunosc ce ne vor aduce știința, descoperirile în biologie, chimie, anatomie etc., dar am idee ce este prezentul. Iar în prezent, românii, ca și alte popoare, au în mințile și sufletele lor valori verificate, legate de bunul simț și de experiența de viață ale moșilor și strămoșilor lor. Alții sunt liberi să trăiască așa cum doresc, dar a obliga societatea românească „să se revoluționeze" la comandă și în timp foarte scurt este complet greșit. Ceea ce v-am spus reprezintă opinia mea personală. Academia Română va veni în curând cu propria poziție oficială în legătură cu „educația pentru diversitate".

Este de notorietate cazul românului din Anglia căruia, din cauza dificultăților materiale, copiii i-au fost încredințați unui cuplu de homosexuali. Credeți că este pregătită societatea românească pentru astfel de „deschideri", pentru astfel de situații în care familia este formată din copil/copii și două persoane de același sex care încearcă să acopere și rolul tatălui, și rolul mamei?

Cred că am atins problema la finalul răspunsului dat întrebării precedente. Opinia publică românească și chiar societatea românească, în majoritatea sa covârșitoare, nu pot accepta asemenea proceduri. La noi, copiii sunt concepuți de mamă (de sex feminin) și de tată (de sex masculin), născuți de mamă și crescuți de ambii părinți. Aceasta este rânduiala dintotdeauna și, chiar dacă această ordine a lucrurilor a avut și are și excepții, excepțiile acestea nu sunt și nu au fost împinse niciodată până la absurd. Părinții biologici sunt întotdeauna de preferat pentru creșterea și educarea copiilor; dacă acest lucru nu se poate, atunci copiii rămân în grija numai a unuia dintre părinții biologici; dacă, din varii motive, părinții biologici nu-și pot crește copiii, atunci ei sunt încredințați statului (care-i repartizează în instituții speciale sau îi dă spre adopție unor cupluri legale, formate din femeie și bărbat etc.). Aproape întotdeauna, părinții biologici sau un părinte biologic pot crește și educa mai bine propriii copii decât statul sau părinții adoptivi. Dar a încredința copilul unor cupluri de homosexuali este de neconceput, din mai multe motive. Unul este foarte evident: nu se știe azi, cu siguranță, care sunt mecanismele nașterii homosexualității. Iar dacă aceasta are și o latură de dobândire datorită mediului ambiant educațional, atunci noi, oamenii, nu avem căderea morală și nici permisiunea legală – în virtutea principiilor juridice valabile în România – să orientăm sexualitatea naturală a copiilor spre una preconceptă. Măsura luată în Anglia, cu acei copii ai românului în cauză, este una contra naturii, a moralei creștine și a legilor din România. Iar dacă acest român lovit de soartă este cetățean român sau și cetățean român, atunci statul român are obligația de a-i apăra drepturile în acord cu sistemul juridic de la noi. De altminteri, tendința exagerată din anumite țări europene de a lua copiii de lângă părinții lor naturali – prin invocarea unor motive complet nerelevante – și de a-i încredința statului sau altor familii/cupluri (unele formate din persoane de același sex) este pe cale de a fi temperată chiar de către organismele UE, ceea ce este foarte bine. În fine, s-ar ajunge și în acest domeniu la soluții firești, naturale, omenești.

Destinul României este legat, în prezent, de o politică de subordonare. Nu este o noutate în istoria noastră, dar credeți că vom fi vreodată capabili să ne decidem singuri soarta? Să ne apărăm singuri, de pildă?

Nu cred asta și nu cunosc în istorie vreo țară sau vreun popor de dimensiuni mici care, cum spuneți, să-și fi decis singur soarta. Au încercat unii, dar au fost puși la punct de cei mari prin măsuri drastice, chiar draconice. Să luăm exemplul sârbilor, popor demn și neplecat. Rezultatul politicii lor de independență a fost bombardarea

Belgradului și reducerea Serbiei la statutul de și mai mică putere, fără ieșire la mare și fără perspectiva imediată de a intra în UE. Mai reușesc să se personalizeze vremelnic anumite țări din vecinătatea noastră, dar acelea sunt țări pătrunse demult în circuitul occidental de valori, țări catolice și protestante – ca tot Occidentul, până nu demult –, țări care au făcut, în timp, anumite servicii unor națiuni care conduc Europa. Noi nu avem altă șansă decât să ne găsim protectori buni, ceea ce este foarte greu, pentru că mai toți care s-au găsit să ne „protejeze" și „apere" până acum ne-au apăsat nemilos, ne-au răpit bunuri, oameni, pământuri etc. Dar, chiar și așa, cred că nu avem altă șansă decât aceea de a face alianțe bune, de a intra în circuite regionale și mondiale de succes, de a avea scutul unor coaliții puternice. Vorbiți de apărare, dar ce apărare a țării am putea asigura noi singuri cu câteva zeci de mii de militari? Evident, puteți replica acum că apărarea nu se mai face cu mase de oameni, ci cu tehnică de luptă de ultimă oră. Dar avem sau putem visa noi singuri la astfel de tehnică? Nu! Independența absolută a țărilor – mai ales a celor care nu sunt mari puteri – a fost și este o iluzie. Nu avem altceva de făcut decât să încetăm cu visele autohtoniste de mărire și de glorie (gândite exclusiv „prin noi înșine") și să ne pliem cât mai inteligent și mai realist după regulile lumii în care trăim.

Care sunt, în opinia dumneavoastră, avantajele și dezavantajele aderării la Uniunea Europeană (UE), pentru că, fără îndoială, există și unele, și altele? Va rezista UE?

Sunt și de unele și de altele, dar dorința strategică a asigura binele românilor – atât cât este acesta posibil – ne obligă să fim în UE și să facem figură bună în UE. Tocmai în virtutea celor spuse mai sus, nu avem altă alternativă decât UE. Sigur, UE ne cam face otova, ne stabilește reguli, ne arată cum să pescuim în apele noastre și ar vrea chiar să nu mai punem bicarbonat de sodiu în mititei!!! Sunt, cu siguranță, rânduieli în UE care nu ni se potrivesc și care – cel puțin unele – nici nu ne-ar face bine, însă trebuie să le urmăm. Am putea și să protestăm cu demnitate uneori, dar asta nu ne prea stă în fire. Va fi nevoie, ca membri ai UE, să cedăm din suveranitate, să primim refugiați după cote stabilite la Bruxelles, să asigurăm paza mai eficientă a granițelor etc. Nu poți, însă, să intri într-un club select, să te fi luptat din greu ca să fii primit și să faci prea multe nazuri. Iar a face parte din UE înseamnă a fi în circuitul mondial al valorilor, a circula liber în lume, a fi luat în seamă. Necazul este că noi am intrat în UE, dacă nu într-o perioadă de declin al instituției, atunci în una de criză, de criză profundă, în care nici întemeietorii vechii Piețe Comune nu se mai înțeleg între ei, în care valorile de căpătâi sunt bulversate, în care revine egoismul șovin și în care se afirmă xenofobia etc. Cu alte cuvinte, în acest moment, nu putem nici să fim singuri, întorcând spatele Europei (asta așteaptă Răsăritul!), dar nici nu putem să ne bucurăm de toate binefacerile Uniunii, care scârțâie din toate încheieturile. Vom vedea ce va mai fi, Dar nu știu cât de bine ar putea să fie pentru noi, din moment ce nu știm să ne construim prosperitatea, să fim eficienți, să fim întreprinzători.

Noțiunea de națiune (stat) și-a atins limitele, este la apogeu? Ne îndreptăm, în acest vârtej al globalizării, către o federalizare europeană? Mai este posibil acest proiect sau orgoliile (naționale) se vor dovedi ireconciliabile? (pregătirile pentru Summit-ul din 28-29 iunie sunt deja bulversate de problema migrațiilor)

Am spus mereu că națiunile, fie că ne plac sau nu ne plac, nu există prin voința și decizia unor instituții omenești, că nu se pot crea la comandă și nu pot dispărea instantaneu, ca să facem o lume globalizată. Unii au crezut acest lucru, iar acum Europa și lumea suportă consecințele revoltei celor vizați. Consider că respingerea unei constituții europene, refuzul de a contribui cu fonduri substanțiale la funcționarea UE, Brexit-ul, escaladarea partidelor și grupărilor de extremă dreaptă în țări cu democrații solide, închiderea unora între zidurile propriei țări, repudierea migranților etc. sunt semne ale forței națiunilor geloase și chiar egoiste, nedispuse să construiască federația euro-

peană, nici să cedeze puterea și nici să se gândească la alții, mai săraci și mai periclitați. Pentru o federație europeană este nevoie și de altruism, și de solidaritate, și de gândire vizionară, și de grijă pentru viitorul planetei, or toate astea nu prea se văd.

„Primarii unioniști" din Republica Moldova cer sprijinul autorităților române (bineînțeles, în contextul Centenarului Marii Unirii; nu se știe dacă acești „unioniști" își doresc sincer să se reunească sau doar își justifică anumite venituri alocate de România în scop propagandistic) - dar, dincolo de speculații și bătăi cu pumnul în piept, sunt condiții pentru o reunificare? Este posibilă „România dodoloață" în viitorul apropiat?

Nu văd să fie condiții concrete pentru o reunificare a Basarabiei cu România. Nici noi, românii de pe ambele maluri ale Prutului nu suntem pregătiți, dar nici situația geopolitică internațională nu este favorabilă unui astfel de act. Aste de ajuns să ne uităm la ceea ce fac Federația Rusă și Ucraina, lângă granițele noastre și ne vom lămuri. Asta nu înseamnă că trebuie să renunțăm, dar se cuvine să fim realiști și să lucrăm pentru acest ideal pe alte planuri și cu alte mijloace decât unirea efectivă, aici și acum.

Avem motive să ne temem de politica lui Vladimir Putin? Pare că românii, interesați mai mult de propriul nivel de trai, nu dau prea mare importanță războiului care a bulversat vecina Ucraina.

Da, avem motive de teamă, pentru că marele nostru vecin, de la Petru cel Mare încoace, nu a renunțat niciodată la politica sa ofensivă, la cuceriri, la presiuni, la provocări. Politica agresivă a Rusiei se vede cel mai bine în Republica Moldova, dar este prezentă, direct sau indirect, și în România propriu-zisă. Din păcate, nu văd ca guvernanții noștri să aibă un plan prin care să gestioneze această mare primejdie.

Circulă, de ceva vreme, o informație potrivit căreia la Mănăstirea Plăviceni-Aluniș (Teleorman, pe Valea Oltului) ar fi fost descoperit trupul lui Mihai Viteazul! Racla ar fi fost găsită în odaia unui călugăr... Ce ne puteți spune despre acest subiect extrem de interesant? Este posibil ca rămășițele respective să fie ale voievodului Mihai Viteazul?

Nu mă pot pronunța, fiindcă este vorba doar despre o ipoteză. Sunt, însă, metode moderne care ne pot ajuta să ieșim din impas, dar, deocamdată, acestea nu s-au folosit în cazul de față. Personal cred în multele mărturii de epocă – pe care le-am văzut și cântărit cu ochii mei – și care spun că trupul marelui voievod a fost îngropat la Turda (lângă oraș, pe „Câmpul Tordei"), unde s-a și ridicat atunci, imediat după asasinatul din 19 august 1601, o capelă de pomenire, iar capul a fost adus de niște credincioși ai domnului (paharnicul Turturea, se pare) la „Sfânta Mănăstire din Deal" de la Târgoviște.

Aveți cont de Facebook, domnule Ioan Aurel Pop? Cum influențează noile mijloace de comunicare societatea?

Am și un asemenea cont, dar nu mă las robit de el, deși comunicarea de acest gen este fascinantă. Necazul este că nu mai am timp de Facebook. Abia răspund la mail-uri, care sunt tot mai multe și mai solicitante. Fără aceste mijloace de comunicare nu se mai poate trăi însă. Lumea mă judecă uneori prea sever pentru că atrag atenția asupra abuzurilor din domeniu, asupra primejdiei de forma generații de roboți umani, asupra nevoii de a cultiva memoria și gândirea proprie. Să ne înțelegem: eu nu combat digitalizarea și nici internetul, dimpotrivă, le fac elogiul; dar mă opun dependenței necenzurate a omului de ele. Orice exagerare, în orice domeniu, nu este de dorit, iar rețelele de socializare folosite în exces ne pot afecta condiția umană și ne pot transforma în instrumente, care să nu mai comunicăm omenește și direct, ci exclusiv prin alte instrumente.

Care credeți că sunt primele trei state cele mai puternice ale lumii și de ce? Cum influențează ele destinul României?

Cred că sunt SUA, Rusia și China, dat triada se poate schimba relativ ușor, mai ales în ceea ce privește ordinea. Toate trei influențează România, în următoarea ierar-

hie: Rusia, SUA, China. Din păcate, pe noi ne apasă mult geografia, pe care nu o putem schimba, de aceea vecinătatea cu Rusia ne este și ne-a fost adesea fatală.

Mai aveți timp să citiți? Ce carte v-a reținut atenția în ultima perioadă?

Citesc istorie tot timpul (când am răgazuri, mai ales între două avioane sau seara), dar și beletristică. Am recitit recent „Cine l-a ucis pe Palomino Molero?", de Mario Vargas Llosa. Viața fără lecturi devine fără sens, mai ales pentru intelectualii din generația mea.

Are omul Ioan Aurel Pop să-i facă vreun reproș persoanei publice Ioan Aurel Pop?

Da, mai multe! Noi nu avem mai multe vieți pământești și viața noastră trebuie cruțată, fiindcă nu ne-am dat-o noi înșine. Persoana publică Ioan-Aurel Pop ar trebui să fie mai discretă, mai consistentă în intervențiile sale și mai constructivă. Iar „construcția" ar trebui să se axeze pe cercetarea istorică, fiindcă asta știu să fac cel mai bine.

Schițați, vă rog, în câteva tușe, portretul românului de astăzi! Cum arată politicianul român? Dar intelectualul? Dar muncitorul, studentul, preotul?

Românul de azi nu are un portret colectiv, deși revine la modă, din câte văd, psihologia popoarelor. Românii sunt acum „internaționalizați", deși au mai păstrat câte ceva din vechile năravuri, bune și rele. Politicianul, muncitorul, studentul, preotul etc. sunt și ei „globalizați". De exemplu, muncitorul aproape că nu mai există, studentul este ca oricare alt student, cu aceleași moravuri, preotul se înscrie în tipicul oricărui slujitor bizantin sau ortodox, cu puternice adaptări la starea ușor sau apăsător arhaică a lumii noastre. De exemplu, studenții români brăzdează Europa și lumea în schimburi de experiență, în stagii de cercetare și de predare și se adaptează perfect, vorbesc engleză ca toți tinerii, știu să lucreze admirabil la computer etc.

Suntem în anul Centenarului - ce mai înseamnă, astăzi, patriotismul? Patriotismul pur, nu cel contorsionat în discursurile anumitor politicieni.

Este bună întrebarea, pentru că mulți confundă patriotismul cu naționalismul exacerbat ori cu xenofobia. Or, xenofobul este acela care-i urăște pe străini, iar patriotul este acela care-și iubește patria, adică locul nașterii sale, al părinților și moșilor săi. Xenofobul poartă în sine ură, iar patriotul poartă iubire. Azi, însă, într-un peisaj dezolant, lipsit de lecturi și de cultură generală, unii „analiști" făcuți peste noapte ne învață că patrioții urăsc alte patrii, ale altora, în loc să ne spună adevărul: patriotul autentic iubește vatra nașterii și devenirii sale, prețuind și patriile celorlalți. Politicienii, nefiind, de regulă, sinceri în ceea ce scriu și spun, devin ușor demagogi și devalorizează sensurile noțiunilor pe care le folosesc.

Ce înseamnă istoria, domnule Ioan Aurel Pop? Este această disciplină doar un eficient instrument de manipulare sau și un act de identitate?

Istoria este o formă de cunoaștere a lumii și a vieții, ca toate celelalte. Mie îmi place să spun că istoria este prezentul oamenilor care au trăit în trecut sau să o definesc ca fiind memoria colectivă a omenirii. Dacă credeți că un om obișnuit poate trăi și poate rămâne om fără memorie, atunci am putea susține că și popoarele ar putea trăi fără istorie. Dar – știm cu toții asta – un om fără memorie devine un om bolnav, care trebuie izolat și tratat. La fel este și cu grupurile! Ele au nevoie toate de dimensiunea trecutului lor. Dar și istoria, ca și alte domenii de cunoaștere, poate fi manipulată. De când e lumea, de exemplu, istoria scrisă în anumită cheie a fost un *instrumentum regni*, adică o unealtă a guvernării, fiindcă politicienii scot din trecut ceea ce le convine și le servește. Cinstit vorbind, trecutul popoarelor poate fi prezentat și ca actul lor de identitate, fiindcă identitatea reunește nașterea, copilăria, școala, căsătoria, familia, profesia etc., adică toate componentele vieții. Ca orice formă de cunoaștere, și istoria are limitele sale și nu trebuie fetișizată.

Sunteți un om fericit, domnule Ioan Aurel Pop?

Nici nu știu măcar cum aș putea defini fericirea și nici nu mă întreb prea des! Întrebările existențiale prea insistente (de ce trăim?, ce este omul?, ce este universul? încotro merge omenirea? etc.) i-au făcut pe unii să-și piardă mințile, iar asta nu folosește la nimic. Ne poate aduce, eventual, sicrie în plus, vorba lui Nicolae Iorga. Fericirea ar putea să însemne pentru mine viața trăită după rânduiala lăsată din părinți și moși și după exigențele acestei lumi. Iar în centrul fericirii mele – dacă așa ceva există – ar putea să stea cumpătarea, deși ispitele exceselor se află pentru noi, oamenii, la fiecare pas.

Vă considerați un cetățean bogat al acestei țări?

Sunt foarte bogat, mai întâi sufletește, deoarece am o viață interioară plină. Cu cât știu mai mult, îmi dau seama că, de fapt, nu știu nimic, dar cu atât mai mare e setea de cunoaștere și de împărtășire din înțelepciunea luminatelor spirite. Ca istoric, eu stau la masă cu regii și cu voievozii (când descifrez documente emise de ei), iar ca intelectual, „cinez" cu Shakespeare și cu Victor Hugo, cu Goethe și cu Eminescu. Sunt bogat și material, fiindcă am din ce să trăiesc, la fel cum au și mai toți ai mei, iar avere nu mi-am dorit niciodată. Ce să fac cu averea materială? S-o las copiilor (în cazul meu, copilului)? Dar ei ce ar mai face în viață dacă le-ar avea pe toate de-a gata? Viața este o luptă pentru viețuire și supraviețuire, iar dacă dispare mobilul luptei s-ar putea să se pulverizeze și pofta de viață. Nu putem forța rostul firii, noi, umile „trestii gânditoare" (Blaise Pascal), fiindcă „l-am mânia pe Dumnezeu" – vorba bătrânilor noștri – și am strica astfel rânduiala din lucruri, adică ceea ce romanii numeau *modus in rebus*.

Ce mesaj aveți pentru tinerii români?

Să rămână mereu tineri în spirit și să asculte de bătrâni, dar nu în toate, ci numai în ceea ce se cuvine. Și bătrânii, ca toți oamenii, sunt supuși erorii, sunt tentați să

exagereze, să devină egoiști, geloși pe tinerețe etc. Cei mai mulți bătrâni, însă, au experiență bogată de viață, iar din experiență se învață, ca și din istorie sau ar trebui să se învețe ... I-aș îndemna pe tineri să apere valorile lumii și ale țării, acelea perene și verificate, care ne-au condus spre bine, spre făurărie și nu spre distrugere și spre rău. Dreptatea, libertatea și adevărul sunt asemenea valori fundamentale, dar lipsite de bunătate, adică de dimensiunea etică, nu au sens. Primul impuls al nostru este adesea acela de a face rău, dar este imperios necesar să ne înfrânăm acest impuls și să facem binele. E vorba despre binele nostru, dar și al poporului nostru, din care ne tragem seva, esența și identitatea. Dacă vor reuși tinerii noștri aceasta, atunci vor putea, cu siguranță, să fie și buni cetățeni ai Europei și ai „satului nostru global", care este planeta Pământ.

Răzvan
THEODORESCU

Renaştere sau tardivă medievalitate?

Abstract

Subiect în dispută și în jurul căruia părerile specialiștilor în istoria culturii sunt mai degrabă divergente, chestiunea „Renașterii Românești" rămâne deschisă interpretărilor. Distanțându-se de alte opinii, autorul studiului de față consideră impropriu să vorbească despre secolul al XV-lea românesc altfel decât de o Pre Renaștere. Dacă „Europa fără Renaștere", cum ar putea fi numită partea estică a continentului, a zăbovit (între 1400 și 1600) încă în medievalitate, pricinile sunt, și ele, bine cunoscute. Întrucât Renaşterea nu a putut să fie niciodată o realitate esențială a spiritului, ci doar una exterioară, a formelor, autorul înclină să delimiteze cei doi termeni - renaștere și/sau medievalitate târzie - punând un semn de întrebare cartezian între zorii secolului al XV-lea, când se fac simțite primele raze de afectivitate, emoție și individualism în creația de tip aulic și medievalismul târziu din vasta tradiție bizantină a culturii grecești, înflorit și cultivat la noi de instituțiile timpului.

Cuvinte-cheie: *istorie, artă bizantină, religie, influențe, Occident Renaștere, civilizație.*

Point of contention about whom specialists'opinions in history culture are instead divergent, the principal matter of "Romanian Renaissance" remains open to interpretations. Distancing himself from others opinions, the author study regards as untenantable to speak about the XVth Romanian century differently than a Pre-Renaissance. If "Europe without Renaissance", how could be called the eastern part of the continent, temporized (between 1400 and 1500) still in Mediaevalism, reasons are well known. Since Renaissance never could be an indispensable realty of the spirit, but an exterior one, of configurations, the author inclines to delimitate both terms – Renaissance and/or late Mediaevalism – a Cartesian interrogation mark between the beginning of XVth century, when appear the first rays of affections, feeling and individualism in the aulic creation and the late Mediaevalism of Greek culture, ornate and refined at us from the time institutions.

Keywords: *History, Byzantine art, religion, influences, Occident, Renaissance, Civilization.*

În discuţia asupra începuturilor epocii de tranziţie de la medieval la modern, o chestiune trebuie neapărat lămurită de istoricul culturii româneşti şi ea nu este dintre cele mai simple. Redusă la cea mai lapidară formulare, ea s-ar putea numi „Chestiunea Renaşterii Româneşti".

Dezbaterea acesteia are deja o vârstă în istoriografia noastră, atât pentru domeniul textelor, cât şi pentru cel al imaginilor. Consider că în nici un caz (aşa cum a făcuto regretatul istoric literar Dan Horia Mazilu) pentru secolul al XV-lea nu se poate vorbi fie şi numai de elementele unei

Răzvan THEODORESCU, academician, istoric de artă, doctor în ştiinţe istorice, preşedintele Secţiei de Arte, Arhitectură şi Audiovizual a Academiei Române, e-mail: office"fnsa.ro.

Prerenaşteri identificabile, într-o atmosferă aulică amintind, la curtea ştefaniană de aristocratismul Bizanţului paleolog, într-o sumă de trăsături care au fost altădată detectate, pornindu-se de la cazul rusesc, în sporul de afectivitate şi emotivitate, de individualism şi „caracter naţional" din civilizaţia est-europeană dinainte şi după 1400. În fapt şi indubitabil, toate aceste trăsături ale mentalităţii şi sensibilităţii colective ale unei lumi ce se desprindea treptat de Bizanţul crepuscular, a cărui seducţie nu putea să o uite până la sfârşit, ţin încă de un „internaţionalism" cosmopolit şi eclectic al finalului de ev mediu.

Dacă este adevărat că într-a doua parte a secolului al XIV-lea şi la începutul celui de al XV-lea eleganţa căutată a formelor, rafinamentul cromatic, gustul pentru naraţie şi enciclopedism teologal, o undă de melancolie şi un freamăt de nelinişte eshatologică sunt evidente în arta şi literatura de expresie greacă sau slavonă a Europei răsăritene – de la Constantinopol în Macedonia şi până la Ivanovo sau Mesembria, de la Mistra până pe Valea Moravei, şi mai departe până la Argeş şi Moscova -, conferind astfel întregii acestei părţi de continent o largă unitate culturală subsumată unui internaţionalism medieval târziu al Orientului european, întru totul contemporan şi comparabil „goticului internaţional" aristocratic şi aulic cu violenţa, fastul, pioşenia, trufia şi emotivitatea sa exacerbată, nu este mai puţin adevărat că tot acum şi tot aici viaţa spirituală se identifică cu două registre culturale contradictorii şi complementare: pe de-o parte, cu un alt tip de „internaţionalism", acela monastic, al isihasmului palamit, de profundă esenţă medievală şi mistică – niciodată asimilabil, nicăieri, vreunei forme efective de Renaştere! –, pe de altă parte, cu înclinarea antichizantă spre anume moşteniri formale sau livreşti ale tradiţiei păgâne greco-romane, îndeosebi elenistice, pe care, din plin, le respiră graţia, eleganţa curteană, suavitatea unor chipuri desprinse din frescele unor lăcaşuri ale despotatului din Pelopnez, ale ţaratului de la Târnovo sau ale Serbiei de nord-est, până în vremea căderii Bizanţului sub turci.

Acest medievalism târziu, cultivat şi înflorit – cu prelungiri şi analogii nu puţine în Moldova lui Ştefan cel Mare ale cărei scriptorii şi monumente sunt atât de strâns legate de o altă formă, ideologică, de ev mediu tardiv, aceea a „cruciadei perpetue" (regăsită, e drept, ca o moştenire medievală a unui ideal politic şi cavaleresc, până în Italia Quattrocento-ului) – nu înseamnă încă, în ciuda unor morfologii înnoitoare, noutatea Renaşterii.

„... Noul vine ca *formă exterioară* înainte de a deveni cu adevărat spirit nou" nota Johan Huizinga în clasica sa analiză asupra amurgului evului mediu din spaţiul occidental, franco-burgund unde, ca şi în alte părţi, ca şi în alte epoci, formele noi şi spiritul nou nu-şi găsesc, de fiecare dată, perfecta acoperire între ele, cartea aceasta atât de celebră încheindu-se cu o referire plină de miez la cei care, în veacul al XV-lea, în perimetrul cârmuirii regilor din dinastia de Valois, ştiau deja forme de viaţă novatoare fără a aparţine însă, prin aceasta, Renaşterii: „Căci starea lor de spirit, orientarea lor, mai este încă medievală. Renaşterea vine abia când *tonul de viaţă* se schimbă,,,"

Disjuncţia aceasta între forme şi conţinut, între morfologii şi spirit, mi se pare pe cât de firească pe atât de limpezitoare în discuţia privitoare la ceea ce a putut fi socotită drept Renaştere în spaţiul est-european, aşadar şi în spaţiul românesc. În spaţii unde, aşa cum s-a manifestat ea într-o bună parte a restului civilizaţiei continentului, în veacurile XV şi XVI, Renaşterea nu a putut să fie niciodată o realitate esenţială a spiritului, ci doar una, exterioară, a formelor (împrejurare pe care o va constata orice istoric al culturii care voieşte să nu denatureze sensul unui fenomen precis, bine conturat filosofic şi istoric, al civilizaţiei europene, precum la tot pasul invocata Renaştere).

Faptul însă că aici, în această Europă de răsărit, în spaţiul românesc aşijderea, nici antropocentrismul renascentist, nici emulaţia burgheză, nici fundamentalele răsturnări ale perspectivei ştiinţifice nu au putut avea temeiuri, între 1400 şi 1600, din pricini prea bine cunoscute pentru a mai întârzia asupră-le, înseamnă oare totodată că această

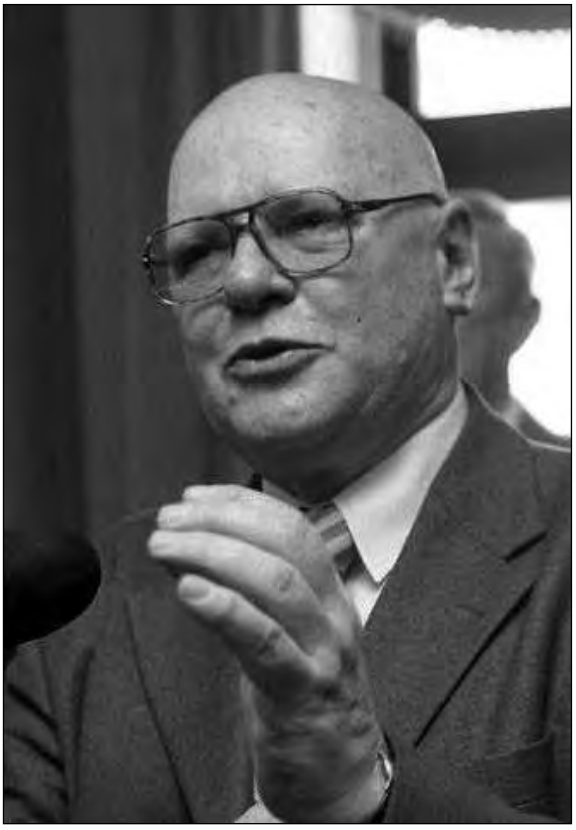

vastă sferă de tradiţie bizantină, de strălucită cultură medievală greacă, slavă şi romanică, această „Europă fără Renaştere" a zăbovit, secole încă, în medievalitate? S-a putut întâmpla oare ca această parte de lume ce a stat în atâtea legături directe şi constante cu arii imediat învecinate, anexate de Renaştere, precum Polonia Iagellonilor sau Ungaria lui Matei Corvin, ce nu a ignorat la nivelurile ei superioare, aulice, în preajma singurilor suverani rămaşi independenţi sau autonomi în vremile de început ale Turcocraţiei, a marilor cneji şi a ţarilor ruşi, a voievozilor români, nici formele de viaţă, nici cele de artă, de literatură, de gândire chiar, din Italia, din Germania sau din Ţările de Jos, aparţinătoare Renaşterii şi Reformei, să nu fi cunoscut, îndeosebi după 1500, acele înnoiri, acele mutaţii structurale care să îndreptăţească opinia că evul mediu se încheia şi aici? Răspunsul nu poate fi decât unul singur şi el afirmă răspicat că în veacul al XVI-lea ceasul noutăţii bătuse şi pentru civilizaţia românilor. Cu un sunet, însă, ce i-a fost, o dată mai mult, specific şi inconfundabil.

Desigur, o parte reprezentativă a acestei noutăţi îmbrăcase, în cazul zonei transilvane, haina morfologiilor de Renaştere propriu-zisă, încă din veacul al XV-lea, dacă avem în minte legăturile directe ale Ardealului cu italienizata curte ungară a lui Matei Corvin, ea însăşi precedată de atâtea prezenţe italiene la curtea angevină şi la aceea a lui Sigismund de Luxemburg sau la curţile episcopale de după 1400 între care se prenumăra şi aceea, de la Oradea, a unui Andrea Scolari.

De momentul patronajului corvinian – dintre 1460 şi 1490 – fuseseră legate, de pildă, unele singulare noutăţi formele din arhitectura şi sculptura transilvană recunoscute la loggia castelului de la Hunedoara sau la sarcofagele Hunedoreştilor din catedrala de la Alba Iulia, şi nu este lipsită de temei nici în cazul Transilvaniei mai vechea observaţie generală a lui Jan Białostocki potrivit căreia în veacul scurs între 1460 şi 1560 morfologiile renascentiste ale Europei răsăritene prezintă, adesea, o mai mare puritate decât cele din Occidentul de la nord de Alpi din punctul de vedere al normelor peninsulare, ţinând seama de prezenţa aici a artiştilor italieni sau a emulilor lor direcţi. Nu mai puţin, în acest caz ardelean, legăturile avute mai ales cu Italia septentrională deveneau treptat o constantă a istoriei cultural-artistice a provinciei în pragul epocii moderne. Elementele lombarde – împletite cu cele florentine – sunt întâlnite încă de la 1512 în decoraţia capelei fondate de arhidiaconul Ioan de Lázo în cuprinsul catedralei din Alba Iulia, mai apoi ecourile morfologiilor din Renaştere nord-italică – distingând aici arii diferite cu epicentrul la Bologna, Milano, Veneţia sau din zona Ticino-Como – devenind tot mai abundente în epoca în care, spre mijlocul veacului al XVI-lea, sunt activi aici un Domenico de Bologna, un Petrus Italus de Lugano sau imediat înainte şi după 1600, în epoca dintre Ştefan Báthori şi Gabriel Bethlen.

În Transilvania primei jumătăţi şi a mijlocului secolului al XVI-lea înrâurirea formelor de Renaştere italiană – dar şi a nu puţine forme ale goticului încă, cu supravieţuiri din fondul local sau cu adaosuri de origine

germană, central-europeană – este resimţită din arhitectura unor cetăţi de felul celor aparţinând cardinalului-guvernator Gheorghe Martinuzzi (Gherla, Vinţul de Jos), până în arta bijuteriilor sau în aceea, mai modestă, a tavanelor pictate casetate (Goganvarolea), prin filieră ardeleană – desigur, mai ales, prin aceea a Bistriţei şi a feudelor moldovene de la Ciceu şi Cetatea de Baltă – apărând sporadic şi acele câteva înnoiri formale de sorginte renascentistă semnalate la ctitoriile din Moldova lui Petru Rareş (la ancadramente de uşă de la Probota, către 1530, sau la cunoscuta şi ades citata pisanie cu „putti", din 1535, de la Biserica Sf. Dumitru din Suceava).

În cazul Moldovei, de altminteri, permeabilitatea acestei provincii româneşti extracarpatice la tot ceea ce va fi însemnat înnoire pe tărâmul spiritului – o înclinare care va conferi anume trăsături specifice mentalităţii şi sensibilităţii moldoveneşti în pragul timpurilor moderne – se vădeşte încă din prima jumătate a veacului al XVI-lea, în primul rând prin susţinutele raporturi de tot felul cu Transilvania şi Polonia, în legătură cu capitolul, mai puţin notabil estetic dar foarte semnificativ sub specie culturală, care este cel al morfologiilor din Renaştere.

Deschiderea firească spre Occident a ţării pe care Ştefan cel Mare încă o putuse desemna, înaintea aceluiaşi Apus, într-un text prea bine cunoscut din 1475, „questa porta della christianità", făcea ca amintitele forme de Renaştere – venite pe calea Bistriţei ardelene, îndeobşte, ca şi cele ale goticului câteva decenii înainte – să fie aici întru totul la locul lor. Dar nu aceste realităţi mofologice noi care sunt doar elementele răzleţe, ecourile unui stil renascentist – şi nu o parte coerentă a unui sistem de semne şi de forme aşa cum se întâmpla în Transilvania, în Europa centrală şi mai departe – pot fi invocate în primul rând atunci când se are în vedere o anume mutaţie hotărâtoare pe tărâmul civilizaţiei.

Cu mult mai relevante sunt noile trăsături care, fără să aparţină Renaşterii neapărat, indică şi ele un sfârşit de spiritualitate medievală în spaţiul românesc de-a lungul veacului al XVI-lea, îndeosebi la mijlocul şi într-a doua jumătate a acestuia.

Nu m-aş gândi aici, atâta, la faptul că încă înainte de sfârşitul veacului al XV-lea se conturase o conştiinţă de neam incipientă a românilor – ceea ce nu se putuse întâmpla un secol înainte nici la noi şi nici măcar în Occident –sau la acela că în veacul al XVI-lea, pe făgaşul trasat de umaniştii italieni din Quattrocento, prin cărturari călători ca Olahus sau prin aventurieri cultivaţi ca Despot se afirma sonor, în auzul întregii Europe, romanitatea românilor sau că, iarăşi, în spirit umanist şi livresc, unele familii boiereşti şi apoi princiare ale Moldovei – Movileştii, în speţă – cochetau cu orgoliul unor genealogii romane, într-un moment în care nobilii poloni îşi construiau genealogii sarmatice, iar cei maghiari descendenţe hunice.

După cum, iarăşi, se poate spune că prin tiparul slavon din primele două decenii ale veacului al XVI-lea, prin truda lui Coresi şi apariţia tiparului românesc imediat după mijlocul aceluiaşi veac – nu fără legături cu spiritul reformat din Ardeal -, prin apariţia textelor rotacizante, prin folosirea tot mai frecventă a limbii vernaculare – a românei aşadar – în documente princiare precum cele ale lui Petru Şchiopul (care ştia să sublinieze precis înrudirea limbii sale materne cu italiana) sau prin folosirea alfabetului latin de către înalţii dregători moldavi ca Luca Stroici, tendinţele „naţionale" vădite în cultură aliniau realităţile româneşti la cele europene ale timpului Renaşterii (sentimentul comunităţii naţionale, al „ţării" în cazul românesc, aparţinând totuşi, esenţialmente, veacului următor al XVII-lea, care este pretutindeni în Europa nu numai secolul barocului şi al primei modernităţi efective, ci şi cel al unor forme politice şi spirituale „protonaţionale" evidenţiate în vremea din urmă).

Ceea ce sesizăm că efectiv nou, neobişnuit, într-un timp al afirmării treptate a individualităţii creatoare – a celei artistice, dar şi a celei literare, a celei politice - , într-o vreme a misionarilor, a călătorilor, a aventurierilor chiar, deschişi spre toate noutăţile zilei, ajunşi efemer pe tronuri ale

Răsăritului european – indiferent dacă descindeau dintr-o mare casă regală precum francezul rege al Poloniei Henric, fiul Caterinei de Medici, sau dintr-un neam obscur ca voievodul Moldovei Iacob Heraclid Despotul -, ceea ce ne apare ca impetuoasă nouă nevoie a spiritului în spaţiul românesc, este setea de a povesti, de a istorisi, de a scoate la lumină, şi pentru cât mai mulţi, „istoria" sfântă şi profană, deopotrivă, depărtată şi apropiată în egală măsură. Este o vreme în care triumfa naraţia ce depăşeşte cu mult canonul sec al analisticii medievale propriu-zise, indicând şi în cazul românesc un sfârşit efectiv şi definitiv al medievalităţii. Naraţia aceasta, privită nu ca o specie literară, ci ca o modalitate de a transfera în scris şi în imagine rezultatul numeroaselor, a tot mai numeroaselor experienţe ale individului creator şi ale comunităţii ce l-a ivit şi pentru care osteneşte, poate fi de variate tipuri. Dar aproape toate sunt întâlnite în spaţiul românesc, îndeosebi în prima jumătate şi la mijlocul veacului al XVI-lea, ceea ce oferă, şi în registrul cultural, un reper definitoriu pentru cumpăna dintre evul mediu şi evul modern. Deloc întâmplător sunt acum contemporane între ele şi se manifestă mai mult sau mai puţin simultan – chiar dacă în veşmânt bisericesc şi sub semnul încă stăruitor al defunctului Bizanţ, al tradiţiei instituite de acesta, ceea ce nu trebuie să înşele în ceea ce priveşte caracterul cu totul nou al faptelor constatate – forme diverse ţinând de această propensiune spirituală, mentală şi afectivă, de a comunica în cuvinte sau culoare preaplinul unor idei, sentimente, experienţe individuale sau colective, pe care demersul narativ îl cuprinde. În Moldova epocii lui Petru Rareş – personaj complex, încă medieval dar cu licăriri nu puţine de ideologie, comportament şi ţeluri moderne –, în deceniile al patrulea şi al cincilea ale veacului XVI sunt prezente multe elemente ce pot justifica socotirea acestei epoci drept cea a începutului unor mutaţii în ordinea spiritului, indicând calea spre o tranziţie de aproape un secol de la medieval la modern.

Aceste elemente vor deveni tot mai vizibile în deceniile şase şi şapte marcate de personalitatea unui Alexandru Lăpuşneanu şi a unui Despot în aceeaşi ţară de la răsărit de Carpaţi, iar în Muntenia în deceniul al nouălea abia, odată cu domnia lui Petru Cercel, variate mărturii ale creaţiei artistice sau ale instrucţiei timpului dovedind o stare de spirit – cel puţin în mediile curţii domneşti, nu fără influenţă în restul straturilor sociale – ce nu mai aparţinea evului de mijloc. O stare de spirit care, avându-şi premisele în prima parte a secolului, se datora în bună măsură individualităţii voievozilor amintiţi, cărturarilor de care au ştiut să se înconjoare, experienţelor lor culturale, călătoriilor de ei făcute în mari centre culturale ale Poloniei şi Germaniei, ale Franţei şi Italiei (mai ales în cazul ultimilor doi principi, urcaţi, şi unul şi celălalt, pentru numai doi ani în scaunele domneşti de la Suceava şi Târgovişte).

Desăvârşirea picturii murale ce acoperă sau a acoperit cândva în întregime exterioarele câtorva monumente celebre din Moldova de nord, fenomen plastic complex ce exprimă în ultimă instanţă – la început, către 1530, într-un mediu princiar, apoi şi în cel monastic – estetica unui nou moment de artă, altul decât cel medieval – din care, iconografic, îşi trăgea rădăcinile – stă esenţialmente sub acelaşi semn definitoriu al naraţiei. Ea, această pictură exterioară, preschimbă, de fapt, expresia sobră, clasică, concentrată a frescei medievale din vremea lui Ştefan cel Mare într-un spectacol luxuriant, cu sute de figuri izbucnind pe zidurile dinafară ale bisericilor, abolind aievea hotarul medieval dintre libertatea naturii înconjurătoare şi rigorile lăcaşului de cult (trebuie adăugat, în aceeaşi ordine de idei, că tot în veacul al XVI-lea se constată în arta românească întrepătrunderea nuanţată, subtilă a spaţiului construit sacral şi a spaţiului natural prin noutatea arhitectonică hotărâtoare a pridvoarelor, menite unei lungi şi pitoreşti cariere în veşmântul somptuos al tradiţiei artistice a evului mediu).

Dar spectacolul unei asemenea picturi exterioare, nevoia această retorică a unei discursivităţii ce recurge la imaginile mai mult sau mai puţin consacrate ale iconografiei răsăritene, stau în legătură firească nu

numai cu episodicele reprezentaţii cu caracter dramatic – acele „ludi" cu tradiţii de mister medieval occidental, regăsite şi în mediul săsesc transilvan, ce se desfăşurau, potrivit unui izvor polonez, prin 1537 – 1538, în „primaria civitas" a Moldovei, la Suceava adică, ca şi în alte locuri, aducând pe scene anume amenajate personaje istorice implicate în evenimentele timpului şi ale ţării, precum regele de la miazănoapte Sigismund I cel Bătrân -, ci şi cu paginile de retorică a povestirii ce încep a fi scrise, cu duh monastic, în aceeaşi Moldovă, odată cu sfârşitul deceniului al treilea al veacului al XVI-lea, de către stareţul de la Neamţ şi episcopul de Roman Macarie, apoi de Eftimie egumenul de la Căpriana după mijlocul secolului, în sfârşit de Azarie către încheierea aceluiaşi veac.

Dacă primul, „învăţătorul Moldovei", cronicarul lui „Petru cel Minunat" – ce nu era altul decât Rareş – făcea dovada unei forţe narative în care „împletirea ritoricească" era omniprezentă în buna tradiţie a Bizanţului de unde şi venea, printr-o filieră balcanică slavă, modelul adesea evocat, Manasses, el ştia menirea celor de cinul şi chemarea lui („să înfrumuseţăm cununa cuvântului cu cuvinte împletite cu aur"), ba avea chiar gustul unor aluzii clasice, greco-romane, la „calende", la „bătrânul Cronos" („starorodnâi Kron") şi la „Tindarida" (poate şi de aici afinitatea, până la el mai puţin obiuşnuită, cu viziunea unui pictor grec ca Stamatelos Kotronas din insula Zante care, între 1552 şi 1554, zugrăvea mai întâi pentru Ştefan Rareş, mai apoi pentru Macarie el însuşi, exteriorul bisericii mănăstirii Râşca unde apare, între altele, acea monahală şi monumentală scenă a „Scării" lui Ioan Sinaitul regăsită peste o jumătate de veac la Sucevița). Urmaşii săi întru scris şi cin călugăresc, „macarienii", interesaţi de filologie slavonă şi preocupaţi de istoria timpului lor – trăsături definitorii ale unei tipologii noi de cărturar – vor duce retorica şi „istorisirea" la un prag neatins până atunci în spaţiul nostru cultural: Eftimie, mai ales prin procedeul stilistic al aglomerării epitetelor în encomiatica-i cronică despre „minunatul Alexandru" – Lăpuşneanu, fireşte –, iar Azarie, care îşi spune în mai multe rânduri „povestitor", autor de „povestire bogată", prin epicul cronicii sale, prin digresiuni, prin mulţimea personajelor puse în scenă, amintind, nu întâmplător desigur, de numărul neobişnuit al figurilor pictate cu vervă retorică pe zidurile aproape contemporanei Sucevițe a Movileştilor. Retoricul şi narativul unor texte slavone scrise de călugări români spre mijlocul şi într-a doua parte a veacului al XVI-lea, ca şi cele ale unor picturi murale ce izbucnesc pe faţade, datorate unor zugravi moldavi şi alogeni spre sfârşitul primei jumătăţi şi îndată după mijlocul aceluiaşi secol făceau parte, stilistic vorbind, dintr-o aceeaşi nouă etapă a culturii noastre pe care încercam să o sugerez, răspundeau nevoii de poveste, de istorie în sensul cel mai strict al cuvântului. Semnificativ, curând după 1550 un alt grup de mărturii culturale, bine conturat, ţinând şi el de lumea ecleziastică ce se adresa într-un chip nou întregii comunităţi, comunicând date ale istoriei mai vechi sau mai recente, venea să completeze ceea ce ştim, fragmentar încă despre structura mentală din acest spaţiu de civilizaţie, fiind ilustrat în fiecare din cele trei ţări române: mă gândesc la capitolul – prea puţin invocat într-o asemenea discuţie până acum – al „cronicilor murale" pictate în lăcaşuri slujind unor medii atât de diferite, ca mentalitate şi cultură, precum cele ortodoxe şi luterane, databile toate – coincidenţă tulburătoare – într-a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Dacă naraţia fusese prezentă – şi încă prin câteva pagini remarcabile – în epigrafia noastră medievală la sfârşitul veacului al XV-lea şi la începutul celui de-al XVI-lea (pisania din 1476 a bisericii din Războieni sau lespedea funerară a lui Radu de la Afumaţi la Curtea de Argeş în 1529), abia odată cu anii '60-'70 ai veacului al XVI-lea înflorirea ei este evidentă, dar într-un cadru doar aparent legat încă de medievalitate, influenţat din plin de noul spirit al timpului. În Transilvania, exemplarele cele mai expresive provin din bisericile saşilor pentru care unii parohi şi profesori luterani ce se îndeletniceau cu istoriografia – precum

cei din neamul Oltard – au redactat asemenea cronici murale („Wandchroniken") ce „popularizau" istoria săsească şi ardeleană, coborând până la veacul colonizării sau referindu-se la stricta contemporaneitate, într-un spirit educativ şi civic legat de climatul Renaşterii. Este cazul celei din biserica sibiană – această cronică fiind pictată la 1566 – 1569 –, al celei de la Aţel din 1577, al celei din Biserica Neagră din Braşov (1585) şi Bistriţa (1590), în fine, al celei din 1592 de la Sighişoara.

Dincoace de munţi, în cu totul alte condiţii dar izvorât dintr-un spirit asemănător, gustul pentru cronistica murală ce se adresa unor grupuri mai largi decât cele ce se puteau îndeletnici cu lectura cronicilor scrise prin scriptorii mănăstireşti e regăsit în ctitorii din Oltenia şi din Moldova, din vremea celor doi fraţi Mihneşti ce au asigurat o efemeră unire dinastică celor două ţări române la finele veacului al XVI-lea: cazul de la Bucovăţ unde în 1574 era pictat, lângă portretele din naos ale lui Alexandru al II-lea Mircea şi Petru Şchiopul, acel text de mai multe ori comentat în care, la persoana întâi – o altă noutate stilistică ce nu trebuie trecută cu vederea –, primul dintre voievozii amintiţi se adresează parcă privitorului evocând cunoscutul război dus alături de turci în Moldova învecinată şi soldat cu înscăunarea la Iaşi a celui de al doilea; mai târziu cazul de la Suceava, din biserica Sf. Gheorghe, unde în 1590, sub Petru Şchiopul – cel reprezentat şi pomenit la Bucovăţ –, literele de aur ale inscripţiei pictate tot în naos vorbesc despre diferite evenimente legate de neamul princiar, de raporturile sale cu Stambulul ce-i sprijinea şi avea să-i sprijine constant stirpea sau de unele întâmplări din istoria lăcaşului şi a Moldovei.

Şi chiar dacă nu este tot o cronică murală, folosirea procedeului adresării directe – amintind de textul de la Bucovăţ – în curioasa inscripţie îndemnând la pace, la nevărsare de sânge şi la dreaptă judecată ce întovărăşeşte portretul din 1594 al lui Petru Cercel din ctitoria boierilor Buzeşti de la Căluiu, face ca această mărturie epigrafică să aparţină, în fond, aceleaşi mentalităţi narative; ea se înrudeşte, la rându-i, cu spiritul unor documente domneşti ale epocii cum ar fi – spre a ne păstra în aceeaşi ambianţă a neamului, cu năzuinţe aproape moderne, al Mihneştilor, fraţi încoronaţi în cele două ţări române – cel dat de Alexandru al II-lea Mircea la 25 ianuarie 1575 mănăstirii Vieroşi pentru sufletul jupânului Albu Golescu mare clucer, ruda sa prin alianţă, ale cărui fapte de arme, pe larg, şi neobişnuit, istorisite aici, în împrejurările amintite cu un an înainte şi în cronica murală de la Bucovăţ, binemeritaseră recunoştinţa princiară.

În mutaţia lentă dar evidentă dinspre medieval spre modern, mutaţie începută către mijlocul secolului al XVI-lea, Moldova s-a dovedit mai permeabilă, mai deschisă noutăţii, înrâuririlor culturii apusene ce îmbrăca în această vreme mai ales haina Renaşterii.

Împrejurarea, facilitată de poziţia geografică a Moldovei, de proximitatea Transilvaniei, a posesiunilor habsburgice şi mai ales a Poloniei, de relativa depărtare faţă de lumea turco-balcanică – ce nu a lipsit însă a o înrâuri adesea – a determinat, cu începere din acest moment istoric, o autentică constantă a civilizaţiei moldoveneşti, o dimensiune interioară din ce în ce mai evidentă în veacurile XVII şi XVIII, integrat în ansamblul civilizaţiei române unitare moderne din secolul trecut.

Tradiţiile politice şi dinastice ale Moldovei, mai stabile decât cele ale Ţării Româneşti, nu au venit nicicum în contradicţie cu acest gust al înnoirii sensibile şi mentale atunci când veacul al XVI-lea a adus cu sine, după momentul Rareş, o încheiere, practic, a şirului – până atunci neîntrerupt – al Bogdăneştilor, chiar dacă feluriţi pretendenţi şi aventurieri năzuind la scaunul domnesc îşi caută legături fictive sau reale, cu legitima dinastie moldovenească din evul mediu, sau chiar dacă descendenţi direcţi ai acesteia ajung la un moment dat pe tron, înainte sau după anii în care un principe muntean ca Petru Şchipul cârmuise ţara vecină.

Voievozii de la Suceava şi Iaşi, înconjuraţi în parte de o nouă boierime - din care nu vor lipsi cu timpul adaosuri levantine –

ce apăruse şi în jurul domnilor de la Târgovişte şi Bucureşti după mijlocul celui de-al XVI-lea secol - mai ales după „tăierile" cunoscute poruncite de Alexandru Lăpuşneanu şi de Mircea Ciobanul – aveau să întreţină o atmosferă de civilizaţie aulică ce le compensa, adesea, lipsa de forţă sau legitimitate. O civilizaţie în care, mai ales după 1600, se vor ilustra, uneori cu cariere de excepţie şi mai de fiecare dată printr-un patronaj cultural-artistic plin de roade, acei „oameni noi" pe care sfârşitul extrem al evului mediu şi primele începuturi de vreme modernă îl înregistrează ca un important ferment de spiritualitate românească.

Din mai multe raţiuni se poate socoti că domniile abia amintitului Lăpuşneanu - în deceniul 1552 - 1561 şi apoi în anii 1564 - 1568 - marchează în mod vizibil şi una dintre etapele mutaţiei lăuntrice, acum survenite, în civilizaţia moldavă ce se rupea de evul mediu, şi o etapă de împrumuturi formale din repertoriul Renaşterii transilvano-polone. Pentru Petrea stolnicul, fiu nelegitim al lui Bogdan al III-lea – Alexandru Vodă avea să-şi boteze fiul, domn din 1568 până în 1572, cu numele acestui bunic, descendent şi urmaş direct al lui Ştefan cel Mare –, afirmarea legitimităţii a îmbrăcat forma obişnuită a grijii pentru ctitoriile reprezentative ale dinastiei tradiţionale – de la atenţia cu totul specială acordată mănăstirii lui Alexandru cel Bun de la Bistriţa, unde devenea nou ctitor prin rezidirea totală a bisericii omonimului său străbun, în 1554, până la adăugirea pridvorului, în 1559, la necropola princiară de la Rădăuţi – sau a copierii, în opere de artă de el comandate, a unor piese liturgice de excepţie ale înaintaşilor, cazul cel mai elocvent fiind, probabil, reluarea – fără monumentalitate, dar cu aplecarea stăruitoare asupra detaliilor concrete – a marii dvere brodate în 1510, dăruită Putnei de tatăl său Bogdan cel Orb, în dvera mai nouă cu o jumătate de veac, dată de el însuşi în 1561, la Slatina, pe care sunt cusute chipul Lăpuşneanului şi cel al soţiei sale, Ruxandra, ce nu era alta decât fiica lui Petru Rareş, alt mare predecesor.

Între 1554 şi 1558 – aşadar, pe la începutul domniei –, Lăpuşneanu ridica, poate cu acelaşi meşter ce lucrase şi la Bistriţa, ctitoria sa monastică şi necropola neamului său de la Slatina, unde coexistă tradiţionalismul medieval al arhitecturii lăcaşului de cult cu semnele inconfundabile ale timpului cel nou, evidente în podoaba sculptată mai ales. Ele par a se datora unei etape ceva mai noi, din jurul anilor 1560 - 1561, dacă judecăm după o pisanie de aici, dar şi după textele unor scrisori schimbate cu Bistriţa ardelenească de către voievodul aflat cu curtea la Huşi în primăvara 1560. Rareori constatările făcute de istoricul de artă asupra monumentului pot fi atât de precis raportate la litera unor documente precum în acest caz al Slatinei şi al corespondenţei lui Alexandru Vodă cu bistriţenii, prin care erau ceruţi pietrari calificaţi: „Habemus animum hoc anno presenti erigendi aliqua edificia in regno nostro ex lapidibus, sed lapicide in regno nostro quam pauci et rarissimi comperiuntur" – scria domnul Moldovei la 10 martie 1560, iar ochii minţii ne poartă de îndată spre casa domnească de la Slatina, cu o faţadă impunătoare, lungă de patruzeci de metri, cu portal şi ferestre de Renaştere. Între acest edificiu şi biserică, dispusă în ax, într-o perfectă simetrie ce nu fusese proprie aşezămintelor medievale, înconjurată de o grădină, se ridica în 1561 – este data propriei sale inscripţii decorate cu doi lei şi cu stema Moldovei – o fântână poligonală din care s-au păstrat, lucrate în marmură transilvană de Haţeg, fragmente din ghizd, profilat în manieră renascentistă, şi o placă împodobită în relief cu motivul antichizant al Gorgonei mitologice. Existenţa unui asemenea decor arhitectural, familiar mai curând grădinilor unor palate şi mănăstiri din Renaşterea central-europeană şi, desigur, italiană, nu poate să nu cheme de îndată în amintire o altă scrisoare a lui Lăpuşneanu, din 6 aprilie 1560, către acelaşi oraş transilvan, prin care repeta cererea de a i se trimite meşteri pietrari, anume pentru lucrări atât de speciale şi de puţin obişnuite în Ţara Moldovei: „lapicidas, quoscunque voluerint mittere, quibuscum aliquem fontem et alia quoque negocia que nobis (ut presens postulat tempus) maiorem in

modum sunt necessaria". Un nou moment de la începuturile acestei lungi etape de tranziţie a civilizaţiei româneşti spre modernitate a fost cel marcat de cârmuirea, tot în Moldova, între 1561 şi 1563, a lui Iacob Basilikos Cretanul, ce şi-a zis, în bună habitudine umanistă, Heraclide – cel descins din Hercule –, dar care s-a dat, ne-o spune Azarie, şi drept descendent al Bogdăneştilor, iscălind documente ca „nepotul lui Ştefan voievod cel Bătrân". Personaj reprezentativ – ca şi alţii în acel timp, dar cu un spor de spectaculos – pentru ceea ce a însemnat sincretismul atmosferei de cultură levantino-occidentală la noi înainte de 1600, acest „despot de Samos", devenit „Despot vodă" în tradiţia locală, era predispus prin însăşi biografia sa de călător pentru studii şi glorie de la Montpelelier şi Paris, la Wittenberg şi în Polonia, de conte palatin al Imperiului lui Carol Quintul, de prozelit al luteranismului într-o vreme în care un Crusius şi un Gerlach privesc tot mai mult către lumea de moştenire bizantină, să încerce, ca patron de Renaştere cu ambiţii şi orgolii imense, să împământenească, prin curtea sa, unele forme culturale superioare, de sorginte occidentală, în ţara în care avea să domnească în legătură cu Apusul unde îşi petrecuse o parte din viaţă.

Înconjurat de cărturari ca Johann Sommer, autorul de elegii latineşti – pe care îl vom găsi şi în mediul transilvan reformat al epocii – , întemeind la Cotnari un „Collegium" mai ales pentru elementul alogen din Moldova, redactând – iarăşi în gust renascentist – scrieri militare, colecţionând cópii manuscrise după opuri cunoscute ale autorilor clasici antici, Despot nu a dispreţuit nici ceea ce îi putea aduce, ca spor de prestigiu cultural şi politic, desfăşurarea unor forţe artistice puse programatic în serviciul domniei. Dacă mărturiile de epocă ne lasă să ştim cu limpezime că la curtea sa se aflau – împărtăşind în cele din urmă soarta tragică a patronului şi protectorului lor – „fauri, zidari... arhitecţi... care mai toţi erau germani sau italieni" (aşadar veniţi din acele zone de Renaştere de unde voise principele străin să aducă şi profesori pentru efemera sa „schola latina"), mai aflăm că acest amator de înscenări cu ţel politic în viaţa de toate zilele ţinea să-şi nemurească victoriile pe calea artelor vizuale, aşa cum a făcut-o îndată după victoria de la Verbia, în noiembrie 1561, asupra lui Lăpuşneanu: „Au pus" – va scrie după mai bine de un secol Nicolae Costin – „de au zugrăvit pe păreţi la uliţa ce să chiamă Uliţa Tătărească, războiul lui Dispot cu Alexandru Vodă, chipurili căpitanilor osăbi de a domnilor, cu mare meşterşug scrise chipurile hatmanilor şi anume; care zugrăvitură şi scrisoare cu vremea pre urmă au cădzut şi s-au ştersu".

Un asemenea caz de pictare murală exterioară, nu pe zidurile unei biserici – altă noutate a acestor decenii, faţă de cele anterioare, cu o semnificaţie ce nu scapă, probabil nimănui –, ci pe acelea ale unei construcţii civile ce va fi avut un anume rost, pe care îl ignorăm, în Suceava domniei lui Despot, era nu doar retoric, narativ şi memorabil, in toate înţelesurile cuvântului, ci şi realizat în spiritul unei arte de for ce se practica acum în multe oraşe ale Europei renascentiste, poruncite de magistraţi ai cetăţii sau de suverani ai locului. Dispariţia, însă, din vechime, a unei asemenea opere ne priveaza de orice mărturie majoră despre ceea ce va fi fost arta patronată de Iacob Heraclid Despotul, dacă se face excepţie cu mărunţele dar atât de grăitoarele monede – ducaţi de aur, taleri şi dinari de argint, oboli de aramă – pe care acest principe veleitar le-a bătut, ca semn de independenţă spirituală şi dignitate politică, într-o Moldovă unde emisiunile monetare încetaseră de câteva zeci de ani.

Din perspectiva ce interesează aici, efigiile lui Despot se aliniază tuturor portretelor monetare de suverani europeni ai vremii – spre exemplu, celor ale lui Carol al V-lea, împăratul ce-i conferise domnului moldav blazonul şi îl făcuse „comes palatinus". Ele prezintă, îndeobşte – ca pe talerii din 1562 - 1563 –, imaginea antichizantă a eroului, cizelată, probabil, la Suceava de meşterul transilvan sas Wolfgang Midwischer, pe aversul monedelor înfăţişând bustul princiar cu coroană deschisă, cuirasă, spadă într-o mână şi glob crucifer în cealaltă (mărturiile vremii vorbesc despre un „sceptrum

aureum" al voievodului); pe reversul aceloraşi monede apar complexe armoarii din care nu lipseşte acvila bicefală trimiţând la nobilitatea într-un imperiu cu vocaţie universalistă, ca şi legende latineşti de sonoritate renascentistă iarăşi, precum „Heraclidis Despote Patris Patriae", „Vindex et Defensor Libertatis Patriae".

Pe cât se pare, asemenea efigii de Renaştere din arta monetară a Moldovei la începutul deceniului şapte din veacul al XVI-lea au fost mult gustate în epocă de vreme ce tot aici, în deceniul următor şi mai apoi în ultimii ani ai secolului, ele reapar în emisiunile altor voievozi. Cazurile cele mai cunoscute sunt cel al originalei monede de aramă din 1573 („acceaua") a fiului natural al lui Ştefăniţă, Ion Vodă – voievodul ce s-a împotrivit eroic turcilor, ca altă dată străbunicul său Ştefan cel Mare –, unde, pe avers, bustul domnului se profilează sobru, purtând o pălărie cu boruri mici de felul calotelor apusene, însoţit de legenda românească cu caractere chirile ce calchia una dintre cele de pe monede, mai vechi cu un deceniu, ale lui Despot („Pater Patriae" devenind „oteţ Moldovei") sau cel al monedei de argint emise în prima parte a anului 1595 de către Ştefan Răzvan, unde bustul princiar cu coroană închisă, văzut din profil, pe avers, imita fidel, pe cât se pare, chipul contemporanului rege Sigismund al III-lea de pe monedele polone.

În paralel cu asemenea forme exterioare ale unei plastici înnoitoare, renascentiste – mărunte dar legate de viaţa cotidiană, circulând mult şi prin aceasta purtătoare de morfologii noi ce înrâureau ochiul contemporanilor într-o măsură pe care nu e prea greu să ne-o imaginăm –, curtea de la Iaşi a unui Petru Şchipu (ca şi aceea bucureşteană a rudelor sale apropiate din stirpea Mihneştilor) mărturisea un gust, şi el înnoitor, al domnului şi al familiarilor săi, pentru arta cea nouă a picturii de şevalet, a portretului nobiliar de origine italiană – ştiut, desigur, şi prin filierea Poloniei şi prin aceea a Levantului –, într-un mod pe care documente de epocă îl pun în lumină foarte limpede.

Acelaşi caracter exterior, episodic, redus la nivelul aulic, dar nu mai puţin simptomatic pentru mutaţiile timpului, l-au îmbrăcat ecourile de Renaştere – mai mult deduse decât evidente în chip indubitabil – din Muntenia domniei lui Petru Cercel.

Personaj insolit, aidoma lui Despot – dar, spre deosebire de acesta, făcând parte dintr-o dinastie legitimă, aceea a Basarabilor, ca fiu al lui Pătraşcu cel Bun –, acest frate al lui Mihai Viteazul, lângă al cărui portret a fost zugrăvit şi el la Căluiu, la porunca Buzeştilor ctitori, a făcut din scurta sa domnie (1583 – 1585) un episod cultural plin de noutăţi între care nu au lipsit cele din sfera vizualului. Stăpânirea munteană, cu sensuri europene, a acestui călător învăţat, legat de grecitatea constantinopolitană, ce stihuia imnuri religioase în italieneşte, s-a materializat şi în ridicarea în cuprinsul vechii curţi domneşti din Târgovişte, a unei biserici îndatorate din plin tradiţiei bizantine şi locale medievale prin planul în cruce greacă înscrisă – similar celui al unor edificii anterioare, cel din Curtea de Argeş al primilor Basarabi, din secolul al XIV-lea, şi cel al mitropoliei târgoviştene, ridicat de voievodul din care Cercel el însuşi scobora direct, Radu cel Mare –, dar şi a unei case domneşti în vecinătatea imediată a celei, veche de două secole, a strămoşilor săi. Semn vizibil al unei vremi de înnoire, de separare faţă de formele evului mediu întrupate într-o reşedinţă domnească cu trecut glorios, venerabil, dar aparţinând unor alte vremuri, casa domnească a lui Petru Cercel prezintă din plin noutăţi planimetrice şi de decor, neştiute până atunci în Muntenia, şi care ţin, structural, de gusturile şi înclinaţiile acestui principe occidentalizat şi „modern". Planul pătrat al casei cu etaj ridicate de domn la Târgovişte indică pe axul logitudinal o simetrie a celor zece încăperi de negăsit în construcţiile medievale ale locului, în timp ce decoraţia exteriorului, într-un „simili" apărut şi el acum, pentru întâia oară, în Ţara Românească (poate şi ca un ecou de ornamentică renascentistă din Ardeal) e reprezentată de o tehnică menită a se răspândi aici rapid, cea a unei tencuieli subţiri pe care era zugrăvită cu roşu o imitaţie de cărămidă incizată în prealabil. Totul – plan şi decoraţie exterioară – pare a fi conferit ansamblului un element de noutate pe care îl consem-

nau ca atare observatori avizaţi veniţi de pe meridianele Renaşterii, un clasicist erudit precum seniorul francez Jacques Bongars, amator de antichităţi romane ardelene în spiritul umanist al veacului, sau un italian familiarizat cu peisajul artistic al patriei lui ca secretarul princiar, genovezul Franco Sivori. Celui dintâi, în 1585, abia terminata construcţie din Târgovişte îi apărea drept „un palat mic dar frumos şi impunător", în timp ce al doilea vorbeşte pe larg despre palatul princiar, cu arhitectura sa monumentală („il Palazzo del Principe è di molta grandezza e conveniente architectura"), cu apartamente frumoase („belle e nobili stancie"), având alături – în gustul renascentist găsit cu douăzeci de ani înainte în Moldova, la Slatina Lăpuşneanului – o fântână, ca şi grădini italieneşti („belli giardini alla italiana") sau – exotism pe care mai ales Renaşterea târzie şi manierismul l-au gustat din plin ca o „meraviglia" invocată şi de Sivori – cuşti cu sălbăticiuni nenumite („bellissimi e grandissimi seragli da metter selvaticine").

În cazul în care acest principe ce a ridicat, într-o impecabilă şi rapidă acţiune constructivă, un monument de arhitectură civilă reprezentativ, va fi avut şi portrete pictate în manieră occidentală – şi aşa par a fi stat lucrurile dacă judecăm după „son portraict" trimis din Ţara Românească la Pera ambasadorului francez, contele de Germigny, care îl menţiona în februarie 1584 – sau sigilii cu însemne heraldice apusene, ele nu făceau decât să întregească imaginea unei scurte domnii muntene dinainte de 1600 unde, ca şi în Moldova, semnele timpului cel nou se vădiseră din plin pe tărâmul formelor şi nu numai acolo.

Textul acesta se regăseşte în: Răzvan Theodorescu, *Civilizaţia românilor între medieval şi modern. Orizontul imaginii (1550-1800*), I, Bucureşti, 1987, p. 10 – 31; p. 36 – 44.

Bibliografie

Armbruster, A. *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972; idem, *Dacoromania – Saxonica*, Bucureşti, 1980; Bialostocki, J, *The Art of the Renaissence in Eastern Europe*, New York, 1976; Bogdan, I., Documentele lui Ştefan cel Mare, II, Bucureşti, 1913; Condurachi Em., Theodorescu R., *Europa de Est*, *ariele de convergenţă a civilizaţiilor* (II), în *Revista de istorie*, 2, 1981; Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1691 şi de la 1709 la 1711*, ed. C.A. Stoide; I. Lăzărescu, Iaşi, 1976; *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI* publicate de Ioan Bogdan, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959; Eskenasy V., *Note asupra teatrului medieval românesc. Pe maarginea unui izvor inedit din anul 1538*, în *Studii şi cercetări de istoria artei. Teatru, muzică, cinematografie*, 2, 1973; Huizinga, J., *Amurgul evului mediu. Studiu despre formele de viaţă şi de gândire din secolele al XIV-lea şi al XV-lea în Franţa şi Ţările de Jos*, Bucureşti, 1970; Hurmuzaki, E.de., *Documente privitoare la istoria românilor, XV*, 1, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1911; Iorga N, *Arte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, I, Bucureşti, 1895; Idem, *Nou despre Despot, în Revista istorică*, 10 – 12, 1935; Lihaciov, D.S., *Renaşterea rusă. Cultura Rusiei în vremea lui Epifanie Prea înţeleptul (sfârşitul sec. al XIV-lea, începutul sec. al XV-lea*, Bucureşti, 1975; Mazilu D.H., *Literatura română în epoca Renaşterii*, Bucureşti, 1984; Panaitescu, P.P., *Renaşterea şi românii*, în *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A.D. Xenopol"*, Iaşi, 2, 1985; Pascu Şt., *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfârşitul sec. XVI-lea*, Cluj, 1944; *Poezia veche românească*, ed. M. Scarlat, Bucureşti, 1985; Theodorescu, R., *Itinerarii medievale*, Bucureşti, 1979; Ulea, S., *Un peintre grec en Moldavie au XVI-e siècle: Stamatelos Kotronas, în Revue Romaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Art*, VII, 1970; Idem, *La peinture extérieure moldave: où, quand et comment est-elle apparue, în Revue Roumaine d'Histoire*, 4, 1984; Vătăşianu V., *Istoria artei feudale în ţările române*, I. Bucureşti, 1959.

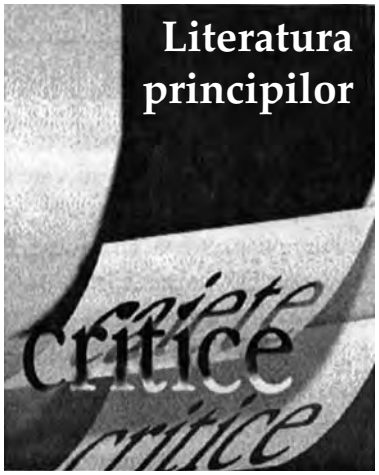

Mianda CIOBA

Regi, cavaleri și criza statutelor în Castilia secolului al XIV-lea. *Cartea blazonului* de Juan Manuel

Abstract

Under the pressure of the aristocratic parties threatening the fragile construction of the Castilian centralized monarchy, driven by the ambition of resuming Reconquista against the Hispanic-Muslim cities on his way to Gibraltar, the young Alfonso XI instituted the first Hispanic royal chivalric order in 1332, the Royal Order of the Castilian Band, whose marks will be a golden band finished with serpent-dragon heads in a red field.

The statutes of the order (contained in the Book of the Royal Order of the Castilian Band*), formally inspired by his grandfather Alfonso X the Wise's* Segunda Partida *(titles XVIII-XXVI), are what J. Rodríguez Velasco calls "a corporate poetics", in other words, a normative text inspired by the ethos of the chivalric fiction, which becomes the apocryphal memory upon which the service of the king is based, a social practice of essential importance for the stability of the throne during this period. Under the appearance of imposing a new order of noble cavalry comparable to those of the Holy Land, the king forms a personal guard composed at first from the descendants of the great families, but who will end up accepting in his ranks noblemen of lower condition, whose unique particularity is the loyalty to the king. The text has the obvious purpose of rejecting allegations against the king manipulating the social hierarchy and, for that matter, the principles of natural law.*

Reactions to such royal abuse as well as voices praising the "true knighthood" have been numerous in the epoch. One of the most subtle and vibrant is the one that the Book of the Crest *or the* Book of the Three Reasons *(1342), the work of Juan Manuel, the Castilian prince related to the royal house, and one of the earliest authors of spiritual literature in the vernacular language. This biographical and exemplary narrative (whose critical edition accompanied by the Romanian translation is underway) proposes another chivalric model, having as its central dimension the old nobility and the divine service. The book is also an opportunity for the author to dress an exemplary portrait for his father, Prince Manuel, and also to transfer family history to the fictional and hagiographic register.*

Cuvinte-cheie: *Kingship, chivalric ideology, exemplary biography, mirror of princes, Juan Manuel.*

Under the pressure of the aristocratic parties threatening the fragile construction of the Castilian centralized monarchy, driven by the ambition of resuming Reconquista against the Hispanic-Muslim cities on his way to Gibraltar, the young Alfonso XI instituted the first Hispanic royal chivalric order in 1332, the Royal Order of the Castilian Band, whose marks will be a golden band finished with serpent-dragon heads in a red field.

The statutes of the order (contained in the Book of the Royal Order of the Castilian Band*), formally inspired by his grandfather Alfonso X the Wise's* Segunda Partida *(titles XVIII-XXVI),*

Mianda CIOBA, Universitatea din București, e-mail: mianda.cioba@lls.unibuc.ro.

are what J. Rodríguez Velasco calls "a corporate poetics", in other words, a normative text inspired by the ethos of the chivalric fiction, which becomes the apocryphal memory upon which the service of the king is based, a social practice of essential importance for the stability of the throne during this period. Under the appearance of imposing a new order of noble cavalry comparable to those of the Holy Land, the king forms a personal guard composed at first from the descendants of the great families, but who will end up accepting in his ranks noblemen of lower condition, whose unique particularity is the loyalty to the king. The text has the obvious purpose of rejecting allegations against the king manipulating the social hierarchy and, for that matter, the principles of natural law.

Reactions to such royal abuse as well as voices praising the "true knighthood" have been numerous in the epoch. One of the most subtle and vibrant is the one that the Book of the Crest *or the* Book of the Three Reasons *(1342), the work of Juan Manuel, the Castilian prince related to the royal house, and one of the earliest authors of spiritual literature in the vernacular language. This biographical and exemplary narrative (whose critical edition accompanied by the Romanian translation is underway) proposes another chivalric model, having as its central dimension the old nobility and the divine service. The book is also an opportunity for the author to dress an exemplary portrait for his father, Prince Manuel, and also to transfer family history to the fictional and hagiographic register.*

Keywords: *Kingship, chivalric ideology, exemplary biography, mirror of princes, Juan Manuel.*

Începând cu epoca ultimului rege roman, Serviul Tullius, despre care Titus Livius povestește în istoria sa că ar fi fost întemeietorul ordinului ecvestru, și până în secolul al IX-lea, când se configurează Sacrul Imperiu Romano-germanic al lui Carol cel Mare, categoria cavalerilor face parte din aparatul puterii regale, ca instrument implicat în misiunea acesteia de a controla teritoriul, de a impune practici unitare de aplicare a normelor de justiție și de a apăra echilibrele tradiționale de putere. În registrul ficțiunii, care, începând cu secolul al XIII-lea, a avut o înrâurire considerabilă asupra ethos-ului ordinelor cavalerești și asupra cutumelor din interiorul acestora, curtea regală, Camelotul regelui Arthur, palatul regelui Languines, ca stereotipuri politico-simbolice, constituie locul geometric al nașterii ordinelor cavalerești drept corporații dedicate serviciului regelui și reprezentări ale ideii de autoritate și justiție. Cavalerii regelui sunt un instrument al războiului, un răspuns la generalizarea acestuia ca modalitate primordială de constituire a bazei teritoriale a regatelor și domeniilor feudale, dar și o celebrare a confruntării armelor, în numele unui sistem de valori caracterizat prin tensiunea etică exemplară dintre obligația de a servi comunitatea și aspirația sau meritul personal.

Dacă legătura dintre rege, ca lider al gestelor colective, și cavaler, ca instrument al voinței acestuia într-un sens în care cavalerul îl completează pe rege în chiar dimensiunea acestuia de instrument al providenței, se impune cu puterea evidenței, din perspectiva dinamicilor sociale generale ale lumii medievale, relația dintre statutul cavaleresc și obiectivele apărării credinței avea să fie rezultatul unor campanii publice în care interesele Bisericii ca instituție pământească se îmbinau cu acelea ale elitelor laice și ale regalității care pun în practică un proiect politic. Doctrina cavalerului ceresc constituie o etapă a demersului instituției ecleziastice în direcția a ceea ce istoricii Evului Mediu numesc sacralizarea violenței și întemeierea conceptului de război sfânt (Ayala Martínez 2004: *35-41*). Textul fondator al acestei ideologii, *De Laudae Novae Militiae* (1130-1136), al Sf. Bernard din Clairvaux este în egală măsură actul de naștere al primei comunități de cavaleri călugări (Ordinului Cavalerilor Templului din Țara Sfântă) în care doctrina dublei misiuni – militară și religioasă – este pe deplin configurată. Câteva decenii mai

târziu, John din Salisbury, definește în *Polycraticus* categoria cavalerilor ca pe o misiune (*officium*) instituită de Dumnezeu însuși, esențială pentru binele umanității și inerentă acestuia, o umanitate care aspiră spre simetria perfectă dintre Cetatea lui Dumnezeu și Cetatea oamenilor (Keen 2010: *106*; Flori 1978: *435-439*). Discursul Bisericii aduce împreună ethosul meseriei armelor și direcția transcendentă a misiunii, situându-l pe cavaler într-o stare de continuă aspirație – pentru că, așa cum se spune în prologul unei frumoase cărți de aventuri cavalerești hispanice, *Cartea cavalerului lui Dumnezeu pe nume Zifar*, misiunea cavalerului nu se încheie decât în cer. Uneori, atunci când cavalerul primește încă din viața pământească răsplata deplină pentru sacrificiul și strădania sa, în tradiția hispanică el devine rege, vădindu-se astfel, în perspectivă medievală, caracterul consubstanțial al celor două misiuni publice, meseria armelor și buna guvernare.

În cele ce urmează, cu ajutorul a două texte al căror orizont se definește în jurul doctrinei cavalerului desăvârșit, care se redactează în Castilia între 1332 și 1345, vor fi analizate raporturile simbolice, de putere și prestigiu, dintre regalitate și nobilimea tradițională, ambele categorii având o relație reciproc definitorie cu aceea a cavalerilor. Aceste raporturi se realizează sub specia conceptului de autoritate și au drept consecință o articulare mai explicită a identităților fiecăreia dintre aceste stări.

Primul text, în ordine cronologică, *Libro de la Orden de la Banda de Castilla* / *Cartea Ordinului Eșarfei Castiliei* (1332), conține statutele Ordinului Regal al Eșarfei Castiliei, un document de cancelarie care stipulează misiunea și normele de comportament ale membrilor comunității cavalerilor reuniți sub acest însemn. Al doilea este *Cartea Blazonului* sau *Cartea celor trei îndreptări*, o cronică de familie cu substanțiale dezvoltări ficționale, operă a lui Don Juan Manuel, care începe să o scrie în 1333, și va continua să o retușeze de-a lungul următorilor zece ani, adică până spre sfârșitul vieții. Cartea se înscrie în tipologia oglinzilor principilor

(Lacarra 2006: *125*; Bizzarri 2001) și propune paradigma ideală a principelui de sânge regal dedusă din biografia tatălui, Infantele Manuel, fiul mezin al regelui Fernando III și frate al lui Alfonso X cel Înțelept (Giménez Soler 1932: *2-11*, Alvaro Alonso 1985: *16-18*).

Teza cărții este aceea că figura tatălui și meritele lui justifică pe deplin faptul că deține, împreună cu descendenții săi privilegiul de a învesti cavaleri, fără ca vreunul dintre ei să fi fost învestit cu această demnitate. Este vorba de un privilegiu care, în conformitate cu tradiția, i se recunoaște numai regelui, datorită faptului că acesta a primit mirungerea în cadrul ritualului de încoronare, ceea ce constituie o legitimare transcendentă comparabilă și superioară celei pe care o capătă cavalerul novice prin ritualul vegherii armelor sau al ascezei (retragerii în rugăciune) anterioare învestiturii. Prin acest privilegiu, figura principelui de sânge regal este insistent așezată într-un raport analogic cu figura regelui. „Cele trei îndreptări" pe care le anunță titlul sunt

tot atâtea dezvoltări retorice convergente, prima (povestea alegerii însemnelor heraldice pentru casa Infantelui Manuel) și a treia (testamentul etic al regelui Sancho IV) servind drept sprijin demonstrației centrale despre dreptul de a învesti cavaleri:

> „Frate don Johan Alfonso, eu, don Johan, am luat aminte la rugămintea și însărcinarea pe care mi le-ai înfățișat, aceea de a pune pe hârtie trei lucruri despre care m-ai auzit adeseori vorbind, astfel încât să nu le uiți și să te poți servi de ele când îți vor face trebuință; iar cele trei lucruri sunt: primul – cum și pentru ce au fost încredințate însemnele noastre infantelui don Manuel, părintele meu, acestea fiind aripi și lei; al doilea – de ce putem învesti cavaleri eu și fiii mei legitimi, fără a fi noi înșine cavaleri, ceea ce nu pot face alți fii sau nepoți de infanți; al treilea – cum a fost când am stat de vorbă cu regele don Sancho la Madrid, înainte să-și dea sufletul, pe când nu mai era nădejde că s-ar putea vindeca și nici că ar mai avea prea mult de trăit." (CB, fol. 25v)

Cel căruia i se dedică scrierea este cardinalul Juan Alfonso de Aragón (1301-1334), arhiepiscop de Toledo, patriarh al Alexandriei și cancelar al Castiliei, fiul lui Jaime II regele Aragonului și Siciliei și al Blancăi de Neapole; de asemenea, este fratele Constanzei de Aragón, a doua soție a autorului (Giménez Soler 1932: *48-49*). Apelativul trimite la relația de rudenie, dar mai ales la o alianță politică, pentru că atât Don Juan Manuel, cât și cardinalul Juan de Aragón fac parte, între 1321 și 1325, din Consiliul de regență al Castiliei ca susținători ai intereselor și influenței pe care regele Aragonului dorește să o exercite asupra tânărului monarh. Mai mult decât un simplu interlocutor, cardinalul pare a fi o instanță chemată să arbitreze un conflict de onoare. Încărcătura polemică a textului este cât se poate de limpede: autorul răspunde, prin detalierea unei cutume de familie (aceea de a învesti cavaleri fără a fi primit învestitura), nu atât practicilor diferite din epocă (care se ghidează după principiul că numai cel care a fost învestit cavaler poate, la rându-i, să învestească), cât mai degrabă unor critici sau chiar conflicte cu privire la această cutumă, conflicte de care cititorul nu are știință, dar pe care cardinalul trebuie să le fi cunoscut și trebuie să le fi considerat, în consens cu autorul, nejustificate, din moment ce, așa cum sugerează fragmentul, intenționa să folosească și să susțină argumentele furnizate de Don Juan Manuel în dezbateri cu terțe persoane sau în scopuri livrești. Altfel spus, Don Juan Manuel contează pe destinatarul dedicației ca aliat în tentativa de idealizare a figurii tatălui. Aceeași relație epistolară cu prințul aragonez apare și în *Cartea Cavalerului și a Scutierului*, tratatul manuelin de doctrină cavalerească din 1326, pe care autorul i-l dedică aceluiași Juan de Aragón din dorința, de această dată, de a-i oferi o lectură ușoară și soporifică, după cum mărturisește în Prolog (Blecua 1982-1983: *39-116*).

Obiectivul acestei evocări de familie ar putea să fie pur și simplu asimilat literaturii panegirice sau exemplare, dacă n-ar căpăta o relevanță specială prin analogie cu unele evenimente precedente. Autorul pare să facă apel la interlocutorul său ca la un martor al unei dispute care se desfășoară deja într-un fel de spațiu public al raporturilor de putere și de prestigiu dintre marile familii nobiliare și regalitate. Evenimentul care trebuie să fi declanșat răspunsul are loc în 1332, când Alfonso XI instituie Ordinul Regal al Eșarfei Castiliei, al doilea ordin cavaleresc peninsular legat direct și exclusiv de persoana regelui. Primul în ordine cronologică fusese Ordinul Sfintei Maria a Spaniei, instituit în 1270 de Alfonso X, străbunicul inițiatorului Ordinului Eșarfei. Ordinul Sfintei Maria a Spaniei adoptă regula cisterciană își fixează obiectivul formării unei elite războinice pregătită să susțină confruntările navale pe care Regele Înțelept le avea în vedere în relație cu proiectul cruciadei din Palestina, un proiect, la rândul său, legat de campania pentru tronul Sfântului Imperiu Romano-Germanic. După înfrângerea severă pe care o suferă flota castiliană în 1278 la Algeciras, ordinul

a fost asimilat de confreria Apostolului Iacob (la Orden de Santiago), cu o regulă inspirată din aceea a templierilor, a căror principală misiune era războiul sfânt. Revenind la evenimentele din 1332, documentele consemnează detalii privitoare la ceremonia instituirii regulii Ordinului Eșarfei ca pe o veritabilă demonstrație publică de restaurare a prestigiului coroanei, grav afectat după perioada minorităților lui Fernando IV și a lui Alfonso XI și după confruntările dintre mai multe facțiuni politice pentru controlul politic asupra consiliilor de regență. Invitați, alături de alte figuri semnificative aparținând vechii nobilimi castiliene, să participe la ceremonie, Don Juan Manuel şi ruda sa prin alianţă Juan Núñez conte de Lara au fost singurii care au declinat onoarea, după cum ne asigură *Cronica lui Alfonso XI* (Cerdá y Rico 1787: *189-194*). Motivul acestui refuz, așa cum sugerează *Cartea Blazonului*, este acela că autorul consideră ilicită intenția regelui de a-i învesti pe toți reprezentanții vechilor familii care încă nu deveniseră cavaleri, pentru a stabili cu aceștia o relație de autoritate sacră, mai profundă și mai semnificativă decât jurământul de credință pronunțat de vasalii regelui în cadrul ceremoniei încoronării sau imediat după aceasta. Astfel, regele urmează să le smulgă celor mai vechi dintre familiile nobiliare fidelitatea unor vasali tradiționali și, implicit, teritorii și putere militară. În *Cartea Blazonului* autorul trimite explicit la condiția sa de prinț de sânge regal pentru a-și explica refuzul:

> „Și cu toate că cea mai înaltă cinste pe care o poate dobândi un mirean este starea de cavaler, iar, pe deasupra, există mulți regi al căror rang este mai înalt decât al nostru, gândesc că pentru a păstra rânduiala n-ar fi potrivit să primesc învestitura din partea cuiva anume, ci numai în felul în care regii își iau pentru sine starea de cavaler. Și pentru aceste temeiuri pe care ți le-am spus, învestim cavaleri fără ca noi înșine să fim cavaleri, ceea ce nu se întâmplă cu nici un alt urmaș de infante din Hispania." (CB, fol. 29v)

În continuarea revendicării poziției cu totul speciale pe care o ocupă în ierarhia vremii ca descendent direct al Sfântului Fernando, autorul expune propriile principii privitoare la condiția cavalerului și la misiunea acestuia, iar proiectul regelui Alfonso XI nu pare să corespundă acestor principii. Documentul fondator al ordinului, *Cartea Ordinului Eșarfei Castiliei*, se situează, am putea spune, într-un alt orizont etic decât cel pe care îl reprezintă apologia Infantelui Manuel și *Cartea Blazonului*. O primă privire asupra acestui text, redactat în cancelaria regală de același cronicar căruia i se datorează *Marea Cronică a lui Alfonso XI*, trimite la ideea că misiunea cavalerului se definește autonom față de dimensiunea creștină și militantă a cavaleriei sacre de la sfârșitul Evului Mediu timpuriu. Fiind totuși vorba de o comunitate întemeiată de rege, ordinul declară ca principal obiectiv Reconquista, situându-se astfel într-o relație de continuitate față de vechea rânduială cavalerească, a cărei acțiune producea o sinteză teleologică între credință, ordine socială și justiție (García Díaz 1991):

> „Motivul pentru care s-a hotărât să întemeieze ordinul a fost acela că rangul cel mai înalt și mai de preț pe care Dumnezeu l-a lăsat oamenilor este cavaleria, pe care Dumnezeu a făcut-o întru apărarea sfintei credințe." (OEC, p. 79)

Declarația nu este însă decât o reverență în fața unei tradiții glorioase, pentru că adevărata motivație pentru înființarea Ordinului Eșarfei ține de actul de putere regală și de constrângerile cărora regele trebuie să le răspundă în prezentul imediat: înainte de orice, menținerea ordinii și întărirea autorității coroanei. În primele decenii ale secolului al XIV-lea, acestea sunt principalele imperative ale guvernării într-o țară în care erodarea imaginii monarhiei amenință să dizolve suveranitatea. În ciuda tonului propagandistic apăsat, autorul *Marii Cronici a lui Alfonso XI* descrie cu deplină claritate această stare de lucruri (Catalán 1977):

„Și se spune că existau multe pricini și multe feluri în care cetățile regelui și alte ținuturi din regat aveau de suferit stricăciuni mari și erau devastate: și asta pentru că nobilii și cavalerii trăiau din jafuri și abuzuri în tot locul, iar suzeranii lor închideau ochii căci nu voiau să piardă ajutorul în luptă al acestora. Iar când vreunul dintre acești nobili și cavaleri rupeau legătura care-i unea cu suzeranul, acesta din urmă îi devasta celui dintâi toate ținuturile și îi ataca vasalii spunând că astfel face dreptate pentru nelegiuirile pe care acela le-a comis pe vremea când erau aliați, dar pe care nu le-a condamnat niciodată pe când erau comise." (MCA, cap. XLIX, p. 369)

Și îi plăcea mult să vadă oameni puternici, gata să pornească în luptă și bine pregătiți pentru înfruntare; iar regele îi iubea din toată inima pe toți ai săi; și simțea multă durere pentru că se făceau atâtea dezordini în țară din cauza că era nesocotită justiția; iar pe răufăcători îi prigonea fără cruțare. (MCA, cap. L, p. 373)

Cuvintele de mai sus constituie o sinteză a motivelor care îl obligă pe rege să se impună în fața mișcărilor oligarhice ale marii aristocrații tradiționale. Astfel ordinul devine instrument esențial al strategiei centraliste pe care coroana castiliană o adoptă în prima jumătate a secolului al XIV-lea. C. González Mínguez subliniază că, pe fondul statului definit prin coexistența și ierarhizarea statutelor, apariția acestui ordin, precum și a altora în circumstanțe similare, făcea posibilă și acceptabilă folosirea forței de către rege împotriva nobililor care amenințau autoritatea și preeminența simbolică a coroanei (González Mínguez 2009: *41-42*; de asemenea, Quintanilla Raso 2014-2015: *140-143* și Villacañas 2001). Centralizarea actului de justiție presupune impersonalizarea violenței sau transferul violenței din sfera persoanelor în sfera instituțiilor, printr-un fel de analogie cu ceea ce ar trebui să fie caracterul imparțial al legii. Regula cavaleriei regale, despre care am văzut că asumă o astfel de funcție socială instituie, așadar, un proces de paralel pentru ceea ce, în urmă cu două secole, fusese sacralizarea violenței sub auspiciile instituției ecleziastice. În același sens, cavalerii regelui se implică într-un proiect de viață colectivă sau de bine comun care decurge din responsabilitatea nominală și directă a monarhului privind gestionarea justiției. *Cartea Ordinului Eșarfei* propune o nouă deontologie ținând de proiectele politice imediate ale coroanei, cu o morală a acțiunii care decurge din ceea ce John de Salisbury numea *utilitas publica* și o finalitate aflată într-un raport de relativă autonomie față de proiectul transcendent. (Burns 1988: *424-454*)

Așa cum am mai văzut, elementul central al acestei deontologii este fidelitatea față de persoana regelui care, prin înscrierea într-o tradiție veche și prestigioasă, cum este aceea a cavaleriei, se particularizează în raport cu instituția vasalității, multitudinară și nedefinită, iar prin caracterul ei comunitar, se particularizează de asemenea în raport cu aceea a omului de încredere (*homo*

ligius). Absolutizarea acestei trăsături va duce, un secol mai târziu, sub domnia lui Enrique IV, într-un alt moment de criză a autorității regale, la transformarea ordinului într-o mică armată de mercenari din care fac parte nu numai creștini noi, ci chiar mauri așa cum ne asigură cronicarul Regilor Catolici Fernando del Pulgar. Reconquista rămâne un țel nobil, dar nu neapărat în semnificația ei de război sfânt, ci în aceea de restaurare a unui patrimoniu teritorial care se revendică de la monarhia gotă.

> (5) „Și astfel cavalerilor și scutierilor care împlineau o faptă de arme împotriva dușmanilor Regelui, sau care încercau să o împlinească, Regele le dăruia Eșarfa și le arăta multă cinste, astfel încât toți cei care nu o aveau încă își doreau să se distingă în cinul cavaleresc, ca să primească cinstire din partea Regelui și semnul bunăvoinței sale, asemeni celor care o primiseră." (MCA, p. 114)

> „Iar voi trebuie să jurați aceste două lucruri: mai întâi că toată viața veți rămâne în serviciul Regelui, ca vasali al acestuia sau ai unuia dintre fiii lui; iar dacă s-ar întâmpla să vă rupeți de rege, să-i înapoiați Eșarfa și să știți că niciodată n-o veți mai putea primi înapoi." (OEC, p. 86)

Atacând în *Cartea Blazonului* chestiunea dreptului de a învesti cavaleri și legitimitatea actului învestirii, Don JM exprimă sensibilitățile politice ale categoriei celei mai devotate apărării rangurilor tradiționale, este vorba de vechea aristocrație castiliană, categoria magnaților („magnates y ricos omnes") sau, așa cum o numește în mod semnificativ don Juan Manuel, „casta nobililor protectori".

Reprezentantul emblematic al acestei categorii este Infantele Manuel, pe care autorul îl descrie suprapunând apodictic două modele ideale, acela al regalității de sânge și cel al cavalerului ceresc, luptător pe frontul Reconquistei, împotriva dușmanilor credinței – un loc comun care pare să depășească aici în importanță orice alt model de conduită. Predestinarea, meritul personal și liniajul, înțeles ca moștenire a unei misiuni simbolice – acestea sunt reperele pe care autorul întemeiază apologia tatălui și în același timp apologia misiunii sacre a cavaleriei tradiționale. Fiecare dintre aceste condiții simbolice de legitimitate constituie un capitol aparte al argumentării. Toate atributele persoanei au o orientare transcendentă și o întemeiere sacră. Faptul că Infantele Manuel este predestinat să fie un ilustru soldat al credinței se vădește în visul premonitoriu al mamei sale, regina Beatriz – un episod simetric cu acela pe care îl trăiește contesa Ida, mama lui Godefroy de Bouillon, eliberatorul Țării Sfinte și primul rege al Regatului Latin al Ierusalimului. Legenda predestinării lui Godefroy pentru această misiune se află inclusă în ciclul epic oriental (v. *Legenda Cavalerului Lebedei* sau *Enfance Godefroy,* tradusă în castiliană și prozificată la sfârșitul secolului al XIII-lea în *Gran Conquista de Ultramar* – o epitomă a mai multor istorii ale cruciadelor dintre care cea mai importantă este aceea a lui Guillaume de Tyr, *Historia in partis transmarinibus* și continuările sale) (Cioba 2013: *79, 82-83*).

> „Și astfel, pe toți cei de mai sus i-am auzit povestind cum, în vremea când regina doña Beatriz îl purta în pântec pe tatăl meu, a visat că prin cel nenăscut și prin urmașii acestuia avea să fie răzbunată moartea lui Iisus. Iar regina i-a povestit acest vis regelui don Fernando, soțul ei. Și mi s-a mai încredințat că regele a spus că acel vis al reginei i s-a părut a fi cu totul pe dos față de ce a visat tot ea pe când îl purta pe regele don Alfonso, fiul lor cel mai mare care mai apoi a fost rege al Castiliei și tată al regelui don Sancho. Și astfel stând lucrurile, a mai spus să aibă marea grija de cel ce se va naște și să-L roage pe bunul Dumnezeu să-l îndrepte spre slujirea Sa." (CB, f. 25v)

Don Juan Manel reproduce insidios zvonurile de palat care lăsau a se înțelege că acest vis fusese cu totul diferit față de acela de dinainte de venirea pe lume a primului

născut, care avea să fie regele Alfonso X al Castiliei. Este prima tentativă prin care autorul încearcă să-l așeze pe tată într-o poziție privilegiată în raport cu persoana regelui, fratele său, dar nu singura. Mistica misiunii cavalerului nobilul, având drept fundal Reconquista, reproduce și chiar amplifică mistica regalității, dar relativizează dreptul primului născut, care, ni se sugerează, n-ar trebui să treacă împotriva meritului și virtuților. Analogia cu figura lui Godefroy de Bouillon, prezentă în numeroase episoade, se completează cu simbolistica numelui Manuel (atribuit copilului abia născut prin inspirație divină de însuși arhiepiscopul Segoviei), sau cu semnificația detaliilor care

compun blazonul prințului (Rodríguez Velasco 2009: *238-239*; Cioba 2004: *101-102*)

Episodul cuceririi regatului Murciei servește drept cadru al legitimării în sfera meritului personal și conduce la concluzia simplă că virtuțile și caracterul l-ar fi îndreptățit pe Infantele Manuel să fie regele Castiliei (acesta chiar se poartă, cu generozitate și mărinimie, ca un rege conștient de responsabilitățile sale), în vreme ce regele Alfonso X, pactizează cu inamicul pentru a-i interzice fratelui mai mic accesul la titlul de suzeran al Murciei, titlu care trebuia să-i revină de drept, fără nevoia de a demonstra merite speciale, ca urmare a împărțirii demnităților în cadrul familiei regale încă de la moartea lui Fernando III:

> „Și-atunci regele i-a sfătuit pe mauri să spună că nu i se vor supune decât cu condiția să nu fie dați altcuiva în stăpânire deplină și să-și păstreze pentru ei domnia. Și să facă astfel încât tatăl meu să renunțe la darul pe care regele se obligase să i-l facă. Iar oștirea îndura asemenea nevoințe că au venit toți cavalerii de seamă la tatăl meu și i-au vorbit cu atâta durere, încât el însuși s-a dus la rege și i-a cerut să încheie înțelegerea cu maurii așa cum o cereau ei. Tata era un om bun și credincios și-l iubea mult pe rege, și cu toate că mulți i-au deschis ochii, nu l-au putut face să creadă că toată această ticluire s-a săvârșit cu voia regelui." (CB f. 28v-29r)

Al treilea argument se dezvoltă în dialogul dintre autorul în vârstă de 12 ani și vărul lui, regele Sancho IV (Giménez Soler 1932: *4-5*). *In articulo mortis*, regele îi dezvăluie un secret de familie și confirmă că Infantele Manuel fusese fiul preferat al tatălui său, regele Fernando III, singurul dintre fii care primise binecuvântarea părinților săi, aceștia refuzând să i-o dăruiască moștenitorului coroanei viitorul Alfonso X. Prin urmare, toți descendenții lui Alfonso X, printre care se numără și oponentul lui Don Juan Manuel, regele Alfonso XI, ar fi lipsiți de legitimitate, cel puțin din perspectiva moștenirii simbolice a sensului misiunii, și, mai ales, lipsiți de acel tip de legitimitate care să le permită să întemeieze, prin actul învestiturii, o conexiune între persoana cavalerului aspirant și nivelul sacru, spiritual al existenței căreia acesta i se dedică.

> „Don Johan, acum că am schimbat aceste vorbe, cum știu că pleci spre regatul Murciei în slujba lui Dumnezeu și a regelui, doresc să-mi iau rămas-bun și să-ți dau binecuvântarea. Dar, vai, păcătosul de mine, nu pot să ți-o dau, nici domniei-tale nici altcuiva din această lume, căci nimeni nu poate da ceea ce nu are. [...] Iar eu nu pot să-ți dau binecuvântarea pentru că nu o am, mai mult chiar, pentru păcatele și faptele mele netrebnice am fost blestemat. Căci tatăl meu m-a blestemat de multe ori pe când trăia și era viu și sănătos [...]. Și chiar dacă ar fi dorit să-mi dea binecuvântarea, n-ar fi putut, pentru că nici tatăl, nici mama mea nu au avut binecuvântarea părinților lor, neputând să mi-o dea la rându-le, iar eu am săvârșit asemenea fapte, încât am meritat să mă blestem, de-aceea spun că ce eu nu am nu pot să-ți dau nici domniei-tale, nici altcuiva. Dar nu mă îndoiesc că domnia-ta ai primit pe deplin binecuvântarea tatălui și mamei domniei-tale, pentru că ei au moștenit-o de la părinții lor." (CB 30v)

> „Apoi regele don Ferrando l-a binecuvântat, spunând că îl roagă pe bunul Dumnezeu să întărească binecuvântarea lui de părinte, că dinspre partea lui îi dăruia toate binecuvântările pe care un părinte ar putea să le dăruiască unui fiu și că aceea era o moștenire mai bună decât a tuturor celorlalți fii ai săi la un loc." (CB 31r)

Tradiția hispanică a oglinzilor de principi îl așază pe rege în poziția de legislator și de autoritate supremă în relație cu stările și categoriile care compun corpul social. A doua *Partidă* alfonsină, care dedică primele 17 titluri statutului regal și pe următoarele patru supușilor de viță nobilă și cavalerilor (Alfonso X 1807: *tit. XXI, 197-213*), postulea-

ză în mod categoric că numai regii posedă, și, în consecință, numai ei pot transmite unui postulant, dimensiunea sacră inerentă statutului de noblețe sau statutului de cavaler. În cea mai bună tradiție hispanică, un spațiu în care instituția cavaleriei a fost mereu legată de rege și de proiectul militar al Reconquistei, Don Juan Manuel nu pretinde că acest atribut ar putea să aparțină și altcuiva decât celui care poartă coroana. Dimpotrivă, afirmă în repetate rânduri că regii sunt alcătuiri deosebite față de toți ceilalți muritori, deși examinează critic distanța dintre modelul ideal de regalitate și concretizarea lui imperfectă. Astfel, ca un ecou al conflictelor personale cu regele Alfonso XI, el propune emanciparea figurii princiare de sub autoritatea regelui, aducând în discuție, în cazul concret al părintelui său, superioritatea morală și ascendentul regalității *de jure sacro,* sprijinite de o legitimitate simbolică, aceea a predestinării, a liniajului și a meritului asupra regalității *de facto* și prezentându-se pe sine drept legatar al moștenirii paterne.

În realitate, problema sursei de autoritate dinspre care se transmite dimensiunea sacră a stării de cavaler nu este decât o consecință marginală a adevăratei probleme care se află în dezbatere, anume, relativizarea statutelor aflate la vârful ierarhiei feudale, adică nobilimea sacră, diferită de aristocrația primelor secole medievale, și regalitatea (Quintanilla Raso 1997: *197-198*) Exceptând cronicile, unde accente de acest fel însoțesc avatarurile politice ale protagoniștilor macroistoriei, *Cartea Blazonului* este unul dintre primele texte hispanice în care capătă formă reflecția despre relativizarea statutelor ca efect al unei indeterminări funcționale, dar și al unei crize morale a societății tradiționale care se instalează spre sfârșitul EM timpuriu. Această cronică apologetică de familie surprinde ceea ce Rodríguez Velasco numește „lărgirea spațiului intermediar dintre dreptul natural și dreptul pozitiv, spațiu în care se manifestă decizia arbitrară a regelui sau împăratului cu privire la extinderea clasei nobiliare pe baza unor criterii strict circumstanțiale" (Rodríguez Velasco 2009: *59*). De aceea, tratatele de doctrină cavalerească redactate un secol mai târziu de Alonso de Cartagena și de Diego de Valera sunt, de fapt niște *nobiliarios veros* (tratate despre statutul nobiliar și despre regulile care se impun conduitei nobililor), o specie care combină recenzarea familiilor nobiliare cu reglementări detaliate privitoare la legile războiului, la arme și însemne personale și de familie, o încercare, așadar de reabilitare și de resemnificare a vechilor statute, sub presiunea (Gómez Redondo 2002: *2715-2720*).

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea și tratatele de drept canonic abordează această problematică. Este de remarcat faptul că discipolii lui Grațian sunt primii care înclină să legitimeze dreptul regelui de a crea linii nobiliare noi pe criterii de merit. Bernard Guenée descrie rolul pe care regele îl adoptă ca pe un fenomen specific civilizației curtenești a Evului Mediu târziu (Guenée 1971: *113-120*; Mattéoni 2010: *52-81*). Este vorba despre o așa-numită ideologie cavalerească de esență arthuriană, pusă în circulație de intelectualitatea umanistă care începe să facă politică, ocupând demnități birocratice importante în cancelaria regală și în diplomație. În sensul idealist al ficțiunii cavalerești, această postură ideologică ar permite înnobilarea plebeilor, ignorând ceea ce fusese norma centrală a tratatelor de doctrină cavalerească din secolul al XIII-lea, aceea că demnitatea de cavaler nu poate fi acordată decât unui ins cu sânge nobil. Cel mai influent tratat de acest fel va fi *De insigniis et armis*, operă a juristului bolognez Bartolo di Sassoferrato (1313 – 1357) care îl redactează în jurul anului 1342 (Rodríguez Velasco 1996: *35-70*). Categoria direct afectată de schimbările recente de paradigmă, nobilimea veche, nu contestă, în principiu, acest atribut regal, dar consideră că procesul creării unor linii nobiliare noi trebuie încheiat o dată cu stabilirea bazei teritoriale a regatului, pentru că acest proces nu se poate justifica decât în relație cu dreptul natural și cu stăpânirea *de facto* a unui domeniu (González Mínguez 2009: *39*). B. Guenée subliniază că această interdicție, ca trăsătură de mentalitate, marchează sfârșitul Evului Mediu feudal și inițiază

procesul constituirii statului modern. În aceeași direcție, analiza lui Jacques Krynen pentru spațiul francez vorbește despre regele antifeudal, pentru a desemna regalitatea cu program de centralizare care atacă vechile statute nobiliare, structura socială configurată de *ordines* și de relațiile ierarhice dintre acestea, stabilește un monopol asupra justiției și lărgește categoria nobilimii de mijloc pentru a echilibra presiuni politice produse de elitele războinice. (Krynen 1993: *234 passim*)

Pe fundalul acestor tendințe ale instituției monarhice asistăm la emanciparea politică a principilor și marilor aristocrați și la transformarea lor în factori activi ai politicii teritoriale, în timp ce regele este definit mai degrabă prin funcția de asigurare a unui echilibru legat de actul de justiție. Acesta este un fenomen foarte relevant pentru istoria medievală a regatelor hispanice. De două ori, Don Juan Manuel va rupe relația de vasalitate care îl leagă de persoana regelui Alfonso XI, proces numit în scrierile din epocă de desnaturalizare, sau de rupere a legăturilor de vasalitate (Valdeón 1985: *13*), și tot de atâtea va rezista presiunilor coroanei la adăpostul locurilor întărite, sub protecția micii armate de vasali pe care o are la dispoziție. În *Cartea Blazonului* subliniază, totuși, că le-a fost credincios tuturor regilor care s-au succedat pe tronul Castiliei, chiar și acestuia din urmă „atâta cât [regele] mi-a îngăduit să-l servesc și să-i fiu credincios" (CB fol. 34r), frază ce conține o transparentă o acuzație de conduită improprie adresată suzeranului.

Începând cu 1334, Don Juan Manuel va purcede la configurarea unei congregații de cavaleri atașați administrării civile și militare a nenumăratelor orașe, castele, fortărețe și căi de acces aflate pe imensul său domeniu princiar, care se întinde de la Elche și Alicante în sud, până la Peñafiel și Burgos în V și în N. Antonio Herrera Casado oferă o imagine grăitoare cu privire la importanța strategică și economică a acestui adevărat „stat itinerant" pe care principele castilian îl va administra cu acribie și dedicație și care este descris de politologi ca un stat princiar cu centru variabil, cu finalități flexibile legate indisolubil de siguranța liderului (Herrera Casado. Ordinul rămas fără nume s-a constituit, după cum mărturisește autorul în interiorul comunității de vasali ai descendenților Infantelui Manuel. În ciuda elaboratei mitologii de familie, care așa cum am văzut, găsește mereu o legătură între destinul celor mai importanți membri ai familiei și cruciadele din Țara Sfântă sau *Reconquista*, Don Juan Manuel acționează pragmatic pornind de la relațiile tradiționale de vasalitate ; el descrie grupul cu expresiile „todos hidalgos de solar conocido" (toți [fiind] nobili al căror loc de baștină ne e cunoscut), „los caballeros nobles de nuestra casa" (cavalerii nobili vasali ai casei noastre), „los caballeros de nuestro padre" (cavalerii tatălui nostru). Care ar mai fi, în acest context, semnificația învestiturii? După cum se vede, disputa cu regele Alfonso XI are loc la nivelul de principiu, al ideologiei învestiturii, nu la nivelul practicilor și al funcționalității comunităților de cavaleri. Din perspectiva unor

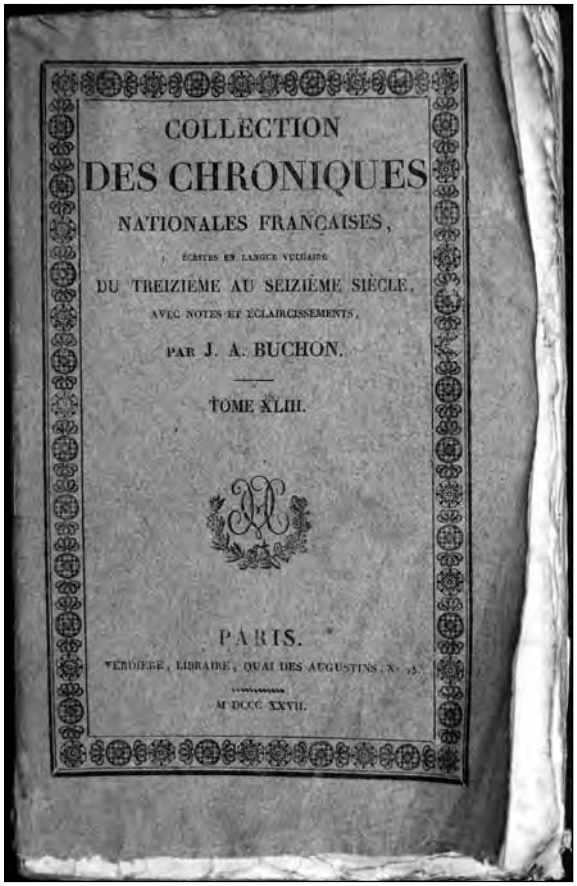
COLLECTION
DES CHRONIQUES
NATIONALES FRANÇAISES,
ÉCRITES EN LANGUE VULGAIRE
DU TREIZIÈME AU SEIZIÈME SIÈCLE,
AVEC NOTES ET ÉCLAIRCISSEMENTS,
PAR J. A. BUCHON.
TOME XLIII.
PARIS.
VERDIÈRE, LIBRAIRE, QUAI DES AUGUSTINS, N° 25.
M DCCC XXVII.

modele diferite ale persoanei și funcției regale, atât regele Alfonso XI, cât și principele Manuel își propun o revigorare a instituției vasalității și o redefinire etică a loialității față de suzeran. Acționând la fel cum o face deținătorul coroanei, autorul semnalează prin această strategie că deține controlul absolut nu numai asupra teritoriului, ci și asupra oamenilor: *dominium et regnum*. Începând din 1334, Don Juan Manuel va începe să folosească în documente personale titlul de Infante de Castilia, fiind primul în a-l considera ca fiind o parte inalienabilă a patrimoniului transmisibil al familiei, sau un fel de compensație pentru descendenții fără coroană ai familiei regale.

Nu știm dacă Don Juan Manuel a avut un contact semnificativ cu literatura juridică a vremii, dar în arhivele spaniole există nu mai puțin de șapte copii manuscrise ale tratatului lui Bartolo realizate înainte de 1380, dintre care unele este posibil să fi circulat în ultimii ani ai vieții autorului *Cărții Blazonului*. Mai important decât acest detaliu material este faptul că toate scrierile politice ale prințului castilian confirmă vocația parenetică și aplecarea spre raționalizarea naturii autorității, cu multitudinea de aspecte care o definesc: începând de la autoritatea politică sau a rangului, până la cea spirituală, paternă, aceea a maestrului spiritual, a înțeleptului care a învățat din experiență etc. Ca spirit dedicat ideii de misiune pedagogică în raport cu contemporanii de aceeași condiție, ca gânditor care cultivă un proiect pământesc de fericire și de viață comunitară nu ar fi surprinzător ca Don Juan Manuel să fi căutat sprijin pentru acțiunile sale în astfel de scrieri de natură juridică care răspundeau, pe de altă parte, unei nevoi autentice de echilibru între datorii și privilegii. Ca reprezentant al elitei politice, n-a încetat să asume responsabilitatea de a contribui la acest echilibru, tot așa cum n-a încetat niciodată să-i acuze pe regii cu care a fost contemporan de neglijarea acestei responsabilități. Se știe că a dus o viață de conflict deschis și, în ciuda poziției, nu lipsit de riscuri cu regalitatea, iar mulți istorici consideră că nu i-a fost străină ideea de a obține pentru sine coroana Castiliei, într-un moment nu tocmai inspirat ales și în detrimentul unor personaje eroizate de ideologia castilianocentristă, este vorba de regina-mamă María de Molina și de fiul ei minor Fernando IV, ceea ce l-a făcut profund impopular și a contribuit la izolarea lui ulterioară. Pragmatismul înnăscut trebuie să-l fi înclinat însă spre proiectul de rezervă al statului princiar sprijinit pe anumite idei novatoare privind redefinirea statutelor, evoluția societății, și modificarea rolului regalității (Bizzarri 2001: *64*), idei de care maeștrii săi, cărturarii și canoniștii dominicani de la Peñafiel nu trebuie să fi fost străini.

Am putea spune că Don Juan Manuel a dus până la ultimele consecințe aventura statului princiar înaintea ducilor Burgundiei care vor încerca emanciparea față de autoritatea imperială, dar și față de regii Franței în termeni aproape similari cu cei pe care îi utilizează micul tratat de apologie a nobilimii sacre al autorului castilian. Despre Carol cel Temerar, mare maestru al Ordinului Lânei de Aur (1467) al cărui întemeietor este tatăl său, ducele Philippe cel Bun al Burgudiei (1431), se spune că se inspiră în ofensiva sa antiregală din texte de substanță bartolistă, precum tratatul în versuri al lui Georges Chastellain, *Miroer de très nobles hommes de France* (c. 1457), dedicat misiunii nobililor și oamenilor de arme (Lettenhove 1864: *203-215*), sau *Les Chroniques des Ducs de Bourgogne* ca model a cronicii de familie de substanță parenetică.

Spiritul care animă reflecția politică manuelină, vizibil în *Cartea Blazonului*, dar și în *Cartea Stărilor*, precede cu mai bine de un secol această cristalizare. Definirea riguroasă a cavaleriei, a patronajului spiritual și pământesc sub care se află acest statut, poate să pară subsidiară în raport cu miza mai înaltă a regândirii statutului regal și al nobilimii tradiționale, dar nu este mai puțin adevărat că, sub imperiul fascinației pe care o exercită asupra imaginarului colectiv ficțiunea arthuriană și cultura curtenească, tema misiunii mundane și transmundane a cavalerului constituie un prilej extrem de interesant de revizuire critică a tradiției, dincolo de care putem detecta aspecte structurale privind construcția politică a Europei premoderne.

Opere şi ediţii

Alfonso X 1807*: Las Siete Partidas*, t. II (Partida Segunda), Madrid.

Blecua, José Manuel ed. (1982-1983): *Don Juan Manuel. Obras completas*, Madrid, Gredos.

Catalán, Diego ed. (1976), *Gran Crónica de Alfonso XI*, Madrid: Gredos, 1976 (MCA).

Cerdá y Rico, Francisco, 1787: *Crónica de D. Alonso el Onceno de este nombre...*, Madrid, Antonio de La Sancha.

[Don Juan Manuel, Libro de las Armas] ms. 6376 de la BN de España, Madrid, fols. 25-32. (CB)

García Díaz, Isabel (1991), *La Orden de la Banda*, „Archivum Historicum Societatis Ihesu", vol. LX / 1991, Roma, pp. 29-89 (OEC).

Lettenhove, Kervyn de, 1864: *Oeuvres de Georges Chastellain*, t. VI,. Bruxelles, Heussner, pp. 203-215.

Bibliografie de referinţă

Alonso, Alvaro, 1985: *Una vida turbulenta*, „Cuadernos Historia 16", 62, pp. 16-19.

Ayala Martínez, Carlos de, 2004: *Las Cruzadas*, Alcalá de Henares, Sílex.

Bizzarri, Hugo O., „El concepto de ciencia política en don Juan Manuel", *Revista de Literatura Medieval*, 13/1, 2001, pp. 59-77.

Burns, J. H. ed., 1988: *The Cambridge History of Medieval Political Thought (c. 350-c. 1450)*, Cambridge University Press.

Cioba, Mianda, 2004: *Sueño y* ministerium *en el* Libro de las armas *de Juan Manuel*, „Pandore: revue d'études hispaniques", no.4, Paris, Université Paris VIII, pp. 92-118.

Cioba, Mianda, 2013: *Ficciones de la identidad a finales del Medioevo castellano*, Bucureşti, EUB.

Flori, Jean, 1978: *Chevalerie et liturgie*, „Moyen Âge", 84, 435-439.

Giménez Soler, Andrés, 1932: *Don Juan Manuel. Biografía y estudio crítico*, Zaragoza, Tip. La Académica.

Gómez Redondo, Fernando, 2002: *Historia de la prosa castellana. III: Los orígenes del humanismo. El marco cultural de Enrique III y Juan II*, Madrid, Cátedra.

González Mínguez, César, 2009: *Las luchas por el poder en la Corona de Castilla: nobleza vs. Monarquía (1252-1369)*, „Clío & Crimen", no. 6, pp. 36-51.

Guenée, Bernard 1971: *L'Occident au XIVe et au XVe siècle. Les États*, Paris, Presses Universitaires de France.

Herrera Casado, Antonio, 1993: *El Estado itinerante de Don Juan Manuel*, en AAVV, *Caminería hispánica. Actas del I Congreso de caminería hispánica*, t. II, Madrid, AACHE Ediciones, pp. 11-28.

Keen, Maurice, 2010*: La Caballería. La vida caballeresca en la Edad Media* (trad. Elvira de Riquer e Isabel de Riquer), Barcelona, Ariel.

Krynen, Jacques, *L'Empire du Roi. Idées et croyances politiques en France, XIIIe – XVe siècle*, Paris, Gallimard, 1993.

Lacarra, María Jesús, 2006: *Don Juan Manuel*, Madrid, Síntesis.

Mattéoni, Olivier, 2010: *Institutions et pouvoirs en France* (XIVe-XVe), Paris, Ed. Picard.

Quintanilla Raso, María Concepción, 1997: *Protagonismo nobiliario en la Castilla Bajomedieval. Una revisión histórica (1984-1997)*, „Medievalismo. Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales", no. 7, pp 187-234.

Quintanilla Raso, María Concepción, 2014-2015: *La nobleza señorial en el reinado de Alfonso X. Constitución y representación*, „Alcanate. Revista de Estudios Alfonsíes", IX, pp. 137-175.

Rodríguez Velasco, Jesús D., *Ciudadanía, soberanía monárquica y caballería. Poética del orden de caballería*, Madrid, Ed. Akal, 2009.

Valdeón, Juan, 1985: *Castilla, días de miseria*, „Cuadernos Historia 16", 62, pp. 6-15.

Villacañas, José Luis, 2006: *La formación de los reinos hispánicos*, Espasa Calpe, Madrid.

Alexandru RUJA

Poetul Aron Cotruș și Marea Unire

Abstract

Studiul — Poetul Aron Cotruș și Marea Unire — *urmărește evidențierea activității lui Aron Cotruș la realizarea Marii Uniri, prin participarea la Primul Război Mondial, prin opera sa literară și prin munca desfășurată la Legația României din Roma. Primul Război Mondial și Marea Unire sunt evenimente istorice interconectate, nu se poate face referire la unul dintre aceste evenimente fără a-l raporta la celălalt. În acest context privind lucrurile trebuie spus că poetul Aron Cotruș reprezintă, într-un anumit fel, liantul unor asemenea evenimente. A participat ca luptător în Primul Război Mondial, a fost unul dintre inițiatorii și semnatarii actului de constituire al* Comitetului de acţiune al românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina, *de la Cittàducale. În Italia a redactat ziarul „Neamul Românesc", care era aruncat, peste linia frontului, în rândurile militarilor români din armata austro-ungară. A cunoscut, din Italia, activitatea desfășurată pentru Marea Adunare de la Alba Iulia, unde nu a putut participa, deoarece s-a considerat că activitatea sa în favoarea Marii Uniri este mai importantă la Roma. La Legația României din capitala Italiei a lucrat în sistemul de propagandă care promova atitudinea noncombat în rândul românilor din armata austro-ungară, urmărea constituirea Legiunii Române din rândul prizonierilor români din Italia, dar și atragerea puterilor străine în interesul activității de realizare a Marii Uniri. După revenirea în țară a publicat un amplu poem intitulat* România, *simbol al patriei reîntregite, fiind și prima creație poetică de amploare din literatura română, care, prin conținut și titlu, elogia Marea Unire.*

Cuvinte-cheie: *Aron Cotruș, poet, poezie, Marea Unire, Primul Război Mondial, Legiunea Română, Italia.*

The study — The poet Aron Cotruș and the Great Union — *aims to highlight Aron Cotruș's activity in achieving the Great Union, represented by taking part in the First World War, his literary work and the diplomatic mission in Rome. The First World War and the Great Union are interconnected historical moments. From this point of view, it must be said that the poet Aron Cotruș represents the connection between these events. He took part as a soldier in the First World War, was one of the initiator and signatory of the Act of Constitution of the* Action Comittee of the Romanians from Transylvania, Banat and Bucovina, *that was signed in Cittàducale. In Italy, he was the editor of The Romanian nation newspaper which was thrown over the battlefield to the Romanian soldiers from the Austro-Hungarian army. He knew about the Great Union activity done in Alba Iulia, where he couldn't take part because it was considered to be more important his activity in Rome. He worked here in the propagaganda system that promoted a non-combat attitude among the Romanians from the Austro-Hungarian army, the establishment of The Romanian Legion from Italy, and the attraction of the foreign powers regarding the Great Union. After his return in Romania, he published a poem named* Romania, *a symbol of the reunited country. This is the first poetic work from Romanian literature that through its content and title praised the Great Union.*

Keywords: *Aron Cotrus, poet, poetry, Great Union, First World War, Romanian Legion, Italy.*

Alexandru RUJA, prof. univ. dr. Universitatea de Vest din Timișoara, e-mail:alexandru.ruja@litere.uvt.ro, alexandruruja@yahoo.com.

Primul Război Mondial și Marea Unire sunt evenimente istorice interconectate, nu se poate face referire la unul dintre aceste evenimente fără a-l raporta la celălalt. În acest context privind lucrurile trebuie spus că Aron Cotruș reprezintă într-un anumit fel liantul unor asemenea evenimente. A participat ca luptător în Primul Război Mondial, a fost unul dintre inițiatorii și realizatorii *Comitetului de acţiune al românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina*, de la Cittàducale. A cunoscut, din Italia, activitatea desfășurată pentru organizarea Marii Adunări de la Alba Iulia, unde nu a putut participa, deoarece s-a considerat că activitatea sa în favoarea Marii Uniri este mai importantă la Roma. La Legația României din capitala Italiei a lucrat în sistemul de propagandă care promova atitudinea noncombat în rândul românilor din armata austro-ungară, constituirea Legiunii Române din rândul prizonierilor români din Italia, dar și atragerea puterilor străine în interesul activității de realizare a Marii Uniri. Este limpede că Aron Cotruș, cu sensibilitatea sa de poet, a simțit mai profund și mai exact drama colectivă și, implicit, cea națională care i-a cuprins pe românii transilvăneni. „Ca mâne plec de-aici, / Cu ultimii Ardealului voinici… / Ca mâne plec şi eu, / Pe drumul cel mai lung şi greu, / Ce mi-l deschide viaţa blestemată… / Mă duc şi eu / Şi poate, nu m-oi mai întoarce niciodată… // Plec mut cu ai Ardealului voinici / Mă duc spre ţara, / În care curge sângele fierbinte, / Pe munţii albi / Şi peste şesuri pline de-oseminte // Mă duc ca mâni, / Cu slugi şi cu stăpâni… / Mă duc pe-un drum cu-aceia ce mi-s dragi, / Cu-ndurerate turme de iobagi, / Care vorbesc o limbă ce-i şi a mea… / Mă duc cu ei, / Mă duc la lupta grea… / Şi, poate, nu m-oi mai întoarce niciodată. (*Ca mâne plec de-aici,*(în) „Românul", Arad, 1915, nr. 281).

În anul următor (1916), Aron Cotruş va fi mobilizat şi încadrat în Regimentul 50 Infanterie din Alba-Iulia. În noaptea de 14/28 august, România a declarat război Austro-Ungariei, iar Regimentul 50 Infanterie, format din români, a fost trimis pe frontul italian. A luptat un timp în linia întâi, cu unitatea dislocată pe Muntele Passubio, unde s-au dat mai tot timpul lupte grele, dar mai ales în vara anului 1916 și toamna lui 1917. Încă înainte de a participa la aceste lupte, poetul intuia sacrificiile cerute de război. „Vai! luptele atâtea jertfe cer / Și frații mei trec dârji, mereu tăcând... / Pe drumul morții merg ursuzi, orbiș... / ...Doar noi jelim și blăstămăm în gând / Al morții crud și roșu seceriș." (*Jertfa noastră*, (în) „Românul", Arad, 1915, nr.65). Fiind în linia întâi, în afara pericolului iminent de trăire în proximitatea morții, a fost și un avantaj, acela de a putea observa și cunoaște foarte bine liniile italiene și locurile pe unde se putea trece la aceștia. Deși era război, poșta funcționa fără reproș. Notează Petre Ugliș în jurnal: „Primeam zilnic *Românul* din Arad, *Drapelul* de 3 ori pe săptămână de la Lugoj." Așa se face că și Cotruș a putut trimite diverse materiale din și despre război presei din Transilvania. Dar mai ales poezii, deoarece cu sensibilitatea de poet a înregistrat starea soldaților pe front, locurile pe unde au fost nevoiți să lupte. O poezie — *În Alpi* —scrisă la Vogersco, în 1918, și publicată mai târziu în „Renașterea Română", din Sibiu/Arad,(1919, nr. 91) evocă

peisajul terifiant de pe front în Munții Alpi. Poezia curge în viziunea unui realism dur, cu imagini apocaliptice, cu ploaia dezlănțuită fără oprire, nu oricum ci-n „picuri grei", cu camarazii de luptă obligați să doarmă „în bălți de tină și de sânge". Imaginea luptătorilor din Munții Alpi, care, cum spune poetul, „prin somn șoptesc cuvinte-n limba mea" stă sub semnul mișcării diluviene, al ploii permanente, dese, mărunte și reci. Nu sunt multe poezii despre război, dar și mai puține sunt cele scrise chiar de participanți la război, cum este poezia lui Cotruș, care să surprindă atât de exact și sugestiv, prin grila unui expresionism dur și gros, imaginile distrugătoare ale războiului, în care „frații mei" sunt „plini de sânge și de pete de noroi". — *În Alpi*: „Cade ploaia deasă și măruntă, / Cade-n picuri grei, / Cade peste camarazii mei, / Cari dorm în bălți de tină și de sânge / În bătaia vântului ce plânge // Iar mii și mii de reci morminte, / Către Alpii albi și uriași, / Se înalță-n leneși pași / Se înalță frații mei, pierduți eroi, / Plini de sânge și de pete de noroi... / Trec în legănări funebre, 'ncete / Trec armate albe și schelete / Și desfăcându-și haina sfâșiată, / Ranele adânci și le arată. // Încet-încet / Uitându-semprejur cercetător / Amenință cu gesturi de regret / Apoi dispar în negurile reci, / În nopțile de veci / Prin ploaia deasă și măruntă / Ce sufletele li le-ncruntă. // Cade ploaia deasă și măruntă, / Cade grea, / Peste miile de triști războinici, / Cari prin somn șoptesc cuvinte-n limba mea." // Vogersko, 1918 //.

Nu am găsit documente oficiale sau declarații directe ale poetului din care să aflăm dacă a fost luat prizonier sau a trecut la aliați, așa cum făceau, de altfel, foarte mulți români din armata austro-ungară, dar toate opiniile celor care l-au cunoscut întăresc veridicitatea celei de a doua variante. Acțiunile de destructurare a frontului prin trecerea la aliați nu s-a făcut de la început, ci pe măsură ce situația conflagrației s-a modificat.[1] Frecvența trecerii frontului s-a mărit

mai ales în perioada de după intrarea României în război, ori Aron Cotruș a ajuns pe front cam în acel timp. Cea mai plauzibilă informație vine de la Petre Ugliș, care în jurnalul său (memoriul său) afirmă că a trecut cu tot plutonul la italieni.[2] La început Aron Cotruș se afla în plutonul comandat de Petre Ugliș, dar nu și în momentul trecerii lui Ugliș la italieni, pentru că tot Ugliș notează în jurnal: „Din prima zi de front l-am luat în unitatea mea și l-am ocrotit cât am putut. După câteva luni, a dat față cu un locotenent, o rudenie apropiată, care l-a luat în unitatea sa, la regiment, pe Muntele Passubio, unde se aflau două batalioane ale regimentului nostru: II și III, iar batalionul I ne aflam pe Monte Cimone." Pamfil Șeicaru, el însuși combatant în Primul Război Mondial, care a discutat de mai multe ori cu Aron Cotruș, dă ca sigură ipoteza trecerii la aliați: „A trecut în liniile italiene. Mi-a povestit cu mult haz întâmpinarea unui soldat italian, «Norocosule tu ai terminat războiul». Aron Cotruș nu terminase războiul, îl începea așa cum conștiința lui românească îi poruncea; împotriva monarhiei babsburgice"[3]. Gino Lupi, cu care Aron Cotruș va lega o strânsă prietenie, notează în revista „Europa Orientale" (mai, 1939): „Între prietenii pe care Italia îi numără în România, Aron Cotruș nu e, de bună seamă, cel din urmă. Ceea ce îl leagă de țara noastră nu-i un sentiment nostalgic sau poetic, ci o iubire născută din cunoștință directă, formată în împrejurări variate.[...] Când, în 1916, înrolat în armata austro-ungară, a

---

1 Sugestiv este ceea ce scrie în *Memoriile* sale Sextil Pușcariu, care fiind în România (la Constanța), unde putea rămâne, se prezintă, totuși, la unitatea de care aparținea. „Mi-am făcut repede socoteala: puteam rămâne în România, unde eram sigur deocamdată. Nimic nu mă atrăgea să merg la război cu austriecii,eventual contra României. Războiul în sine mi se părea o monstruozitate. Totuși drumul pe care aveam să merg era clar înaintea mea. Între toate sentimentele ce mă stăpâneau, unul singur domina: sentimentul datoriei. Rațiunea nu avea voie să vorbească. Orice alt raționament trebuia să înceteze din momentul când stările excepționale erau decretate și dintre toate convențiile omenești, cea mai monstruoasă, care te mâna la moarte fără să ai dreptul de a protesta, era cea recunoscută de toți. Am plecat dar. Știam că în curs de 24 de ore de la decretarea mobilizării generale trebuie să pleci la trupă." — Sextil Pușcariu, *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe. Prefață de Ion Bulei. Note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe. Editura Minerva, București, 1978, p. 7.

2 Vd. Alexandru Ruja, *Aron Cotruș prezentat într-un jurnal de război inedit* (în) „Aradul literar", Arad, 1989, pp. 28 – 30. Despre Aron Cotruș, Petre Ugliș dă date importante, mai ales în secțiunea intitulată *Cu poetul Aron Cotruș de la Alba Iulia la Mama Roma*. Jurnalul lui Petre Ugliș-Delapecica este, după știința noastră, între documentele cele mai valoroase rămase de la combatanți direcți în Primul Război Mondial. Jurnalul are două părți: *I. Pe frontul austro-ungar, 28 iunie 1916 — 26 decembrie 1917*; *II. Pe frontul italian, 27 decembrie 1917 — 15 mai 1919*. Are subtitlul *Pagini de suferință și de glorie*. Lucrarea este dactilografiată și compactată în coperți de culoare maro. Jurnalul are 254 de pagini dactilografiate. De la pagina 254 la pagina 304 sunt cuprinse diverse texte; cele mai multe detaliază informații sau evenimente cuprinse în *Jurnal*. Altele cuprind *amintiri, evocări, articole din presă*. Petre Ugliș s-a născut la 1 septembrie 1885 în comuna Pecica din județul Arad. După școcoala primară, făcută la Pecica, a urmat cursurile Preparandiei din Arad, devenind învățător. A funcționat ca învățător în localitățile Bodrog (Arad) și Bara (Timiș), până în anul 1915 când a fost mobilizat. A fost ales senator în Parlamentul României. În ultima parte a vieții a fost învățător în Gurahonț (Arad). Petre Ugliș-Delapecica are între cele mai multe și mai bogate culegeri de creații populare, de la *Poezii poporane* (1909) până la *Poezii populare din Crișana și Banat* (1968). În afară de varianta *jurnalului* consultată de noi la Arad, mai există o variantă la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, care a fost publicată: Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Seria Memoriale, I; Petre Ugliș Delapecica, *Jurnal de război din anii 1914 – 1919*. Editori: Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, Tudor Roșu. Editura Altip, Alba Iulia, 2015, 245 p. De observat că în această variantă numele lui Aron Cotruș este amintit o singură dată și lipsește secțiunea *Cu poetul Aron Cotruș de la Alba Iulia la Mama Roma*. Este înlocuită cu o secțiune scurtă intitulată *În drum spre mama Roma. De la Alba Iulia la Roma*.

3 Pamfil Șeicaru, *Cătana Aron Cotruș*, (în) „Carpații", revistă de cultură, Madrid, anul VIII, 1962, nr.1, 10 martie, p. 5.

fost trimis pe frontul italian, preocuparea lui nestrămutată era să treacă la ai noștri. Și în cele din urmă a reușit". Sora poetului, Silvia Cotruș-Boiu declara într-un interviu că „Ne-a povestit mult despre activitatea lui din Italia: cum a trecut cu întregul pluton la italieni, pentru a nu lupta împotriva fraților lor, cum a lucrat apoi în Comisia Interaliată de Propagandă, a organizat Legiunea Română și, după încetarea ostilităților, Serviciul de presă de pe lângă Legația Română din Roma"[4].

După ce a ajuns în Italia, stă un timp în lagărul de prizonieri de la Resana. Deoarece nu era ofițer, ținând cont de studii şi de calitățile dovedite, este supus unui examen şi avansat la gradul de sublocotenent. Ofițerii români din Italia cer tot mai insistent guvernului italian să li se ofere posibilitatea de a se organiza în unități militare, pentru a lupta împotriva Monarhiei Austro-Ungare. A fost unul dintre inițiatorii și semnatarii actului de constituire al *Comitetului de acțiune al românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina*, de la Cittàducale din 19 iunie 1918. *Procesul verbal* făcut atunci consemnează această importantă acțiune. Din *Comitet* au făcut parte: Prof. univ. Simion Mândrescu; Zaharia Babeu, ofițer activ; Ștefan Binder, publicist; Dr. Ioan Câmpean, avocat; **Aron Cotruș, publicist**; Claudiu Isopescu, publicist; Ioachim Obadă, profesor; dr. Atanasie Mârza, avocat; Mihail Mironovici, profesor; Ștefan Oțel, funcționar de bancă; Valeriu Pop, notar; Ion Rișcă, licențiat în drept; dr. Alexandru Socaciu, avocat; Nestor Săhleanu, publicist; dr. Tit Liviu Trif, avocat; Emil Turtureanu, publicist.[5]

---

[4] *Un destin tragic. „A murit printre străini, departe de țara pe care a iubit-o atât de mult"*. Convorbire cu Silvia Boiu-Cotruș, realizată de Vasile Avram, (în) „Continent", Sibiu, anul II, 1991, nr. 2 – 4 (10).

[5] *Proces-verbal* de constituire a *Comitetului de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina,* Cittàducale, 19 iunie 1918. „Subsemnații, îndurerați atât de situația care ni s-a creat, nouă românilor din teritoriile Imperiului Habsburgic prin pacea impusă României, cât și de lipsurile provenite și care mai pot proveni încă din lipsa totală de organizare a noastră, cei care avem nu numai dreptul, dar și datoria de a continua lupta începută de România pentru unitatea națională a tuturor românilor, ne-am întrunit, azi, sub președinția ad-hoc a domnului Zaharia Babeu și, după discuții la care au luat parte dl. Prof. S.[imion] Mândrescu, dl. dr. Socaciu, dl. Toacă și alții, am luat în unanimitate următoarele hotărâri:

1. Să se constituie un *Comitet de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina* cu scopul de a uni într-un unic mănunchi pe toți românii subjugați de Austro-Ungaria care se află în Țările Aliate, astfel încât să fie organizați în legiuni și să facă propaganda necesară pentru realizarea unității noastre naționale.
2. Sediul Comitetului va fi la Roma, centrul din care au plecat legionarii romani pentru a pune, în Carpați și la gurile Dunării, scutul culturii și civilizației latine drept stavilă barbariei și de unde trebuie să pornească astăzi legionarii români pentru a elibera pe frații asupriți.
3. Comitetul se compune din 16 membri, dintre care o parte vor fi trimiși ca delegați extraordinari la Paris, Londra și Washington. Acest *Comitet* va avea dreptul să includă și alte personalități române provenite din Austro-Ungaria, care se mai află în Țările Aliate.
4. Se va cere guvernelor aliate, în primul rând Guvernului Italian, să recunoască în mod oficial acest *Comitet* ca singurul [for] competent să ne reprezinte pe noi și pe cei 1800 români care se află pe teritoriul italian, pe cei din Țările Aliate și, de asemenea, pe cei care au rămas în patrie.
5. În acest Comitet sunt desemnați domnii: prof.univ. Simion Mândrescu; Zaharia Babeu, ofițer activ; Ștefan Binder, publicist; dr. Ion Câmpean, avocat; **Aron Cotruș**, **publicist**; Claudiu Isopescu, publicist; Ioachim Obadă, profesor; dr. Atanasie Mârza, avocat; Mihail Mironovici, profesor; Ștefan Oțel, funcționar de bancă; Valeriu Pop, notar; Ion Rișcă, licențiat în drept; dr. Alexandru Socaciu, avocat; Nestor Săhleanu, publicist; dr. Tit Liviu Trif, avocat și Emil Turtureanu, publicist." .

Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina se consideră, cu acestea, constituit. (Semnătura participanților la ședința inaugurală). Apud. *Document 358* (p.1127), 1918, iunie 6/19, Cittàducale. Microfilm Italia, r.10/3c, 130 – 135, Fond Minstero dell' Interno. Presidenza del Consiglio dei Ministri, fascicola 19.3.8, (în) *1918 la Români. Desăvârșirea unității național – statale a poporului român*. Documente externe, 1916 – 1918, vol. II. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

„Comitetul de acțiune" își desfășura activitatea prin intermediul a trei comisii — *diplomatică-administrativă*, *militară*, *propagandă*, *literară și ziaristică*. Aron Cotruș a făcut parte, evident, din *comisia de propagandă, literară și științifică*. Scopul principal al „Comitetului" era de a uni efortul tuturor românilor, de organizare a legiunilor şi de a face propagandă pentru realizarea unității noastre statale. Lupta românilor pentru înfăptuirea idealului național al Marii Uniri a luat un caracter generalizat, în multe țări înființându-se organisme coordonatoare ale acesteia. Astfel la Paris a luat ființă *Comitetul Național al Românilor din Transilvania și Bucovina* (17/30 aprilie 1918), sub președinția lui Traian Vuia, la Washington s-a înființat *Liga Socială Română* din inițiativa lui Vasile Stoica (iulie, 1918), tot în capitala Franței, *Consiliul Național al Unității Române* sub conducerea lui Take Ionescu.

Activitatea lui Aron Cotruş era, în această perioadă, extrem de prolifică şi febrilă, făcând parte, ca reprezentant român, şi din Oficiul de Presă şi Propagandă de pe lângă Comisia Interaliată de la Padova. L-a cunoscut pe colonelul Florescu, atașatul militar la Roma, împreună cu care a pus la punct planul activității de propagandă. Aron Cotruș a lăsat arma militară și a început să activeze cu o altă armă — arma cuvântului — care s-a dovedit, nu de puține ori, mult mai puternică. A trecut la un alt tip de război, războiul psihologic și războiul prin forța propagandei. A editat ziarul „Neamul românesc" și diverse manifeste care era difuzate prin aeroplane sau „tunuri de tranșee", peste linia frontului, românilor din armata austro-ungară. Poetul va fi participat și la marea adunare de la Roma (9 aprilie 1918) — *Congresul Naționalităților Asuprite din Monarhia Austro-Ungară* — la care a rostit un înflăcărat și mobilizator cuvânt profesorul Simion Mândrescu, coordonatorul întregii activități desfășurate în Italia, pentru organizarea legiunilor, pentru activitatea de propagandă, pentru legătura cu guvernul italian. Simion Mândrescu îl cunoștea bine pe Aron Cotruș, îi știa capacitatea de acțiune. De aceea când s-a pus problema înlocuirii lui din *Comisia de propagandă* cu italianul Benedetto De Luca, atitudinea lui Simion Mândescu a fost categorică și i-o comunică lui Ugo Ojetti (care era președintele comisiei) în termeni radicali. „Cât despre întrebarea dacă dl Benedetto de Luca ar trebui să fie menținut în această funcție pe care astăzi o ocupă Aron Cotruș vă comunic că Benedetto De Luca nu poate fi reprezentantul nostru pentru propagandă printre frații noștri din armata austro-ungară."[6]

Odată cu constituirea Legiunii Române, în octombrie 1918, Aron Cotruş solicita insistent înrolarea, după cum rezultă din mai multe scrisori adresate profesorului Simion Mândrescu şi generalului Luciano Ferigo[7]:

„Padova, 3 august

Distinse domnule profesor,

Vă cer IMEDIATA înrolare în prima formație română de asalt. Aici mi s-a creat o situație insuportabilă... Cer înrolarea imediată, irevocabilă și *nimic* alteceva. În locul meu, dacă e posibil, trimiteți-l pe doctorul Câmpeanu. (.A.C.)"

„Padova,4 august

Distinse domnule președinte,

V-am trimis o scrisoare, cerându-vă *imediata desărcinare* din funcția pe care o ocup și înrolarea în prima formație de asalt. Insist.

Aceasta este o decizie irevocabilă a mea.

Vă rog să luați măsuri să plec cât mai repede posibil de aici, unde nu pot și nu vreau să mai rămân.

Cu salutări,

Aron Cotruș."

---

6 Arhiva Simion Mândrescu. S. Mândrescu către Comissione Centrale Interalleata, Ufficio di Stampa e Propagande, Roma, 16 iulie 1918. Apud Tomi Raluca, *Italieni în slujba Marii Uniri*, (în) „Revista istorică", tom XXI, 2010, p. 3 – 4.

7 Apud Ștefan Delureanu, *Un relevant episod inedit în biografia lui Aron Cotruș*, (în) „Tomis", Constanța, 1988, nr. 10, octombrie, p. 12. Generalul Luciano Ferigo a fost comandantul Legiunii române. A fost mult timp atașat militar pe lângă Legația Italiei din București.

„Padova, 5 august

Stimate domnule președinte,

Vreaă să mă înrolez în prima noastră companie *imediat* —

În fața atâtor milioane de vieți ce fac acest sacrificiu, ce contează viața mea?

Vreau s-o arunc în cuptorul morții — pentru stirpea mea — cum se aruncă o zdreanță.

Dați urgent ordinul să plec. Puțin îmi pasă dacă mâine nu voi mai trăi!

Aceasta — cred și sper — va fi prima și ultima supărare care v-o produc.

Foarte obligat,

Cotruș."

„Servigliano, 14 octombrie

Domnule general,

Am sosit la Servigliano unde — bolnav cum sunt — îndur foamea. Și nu mă pot resemna să lâncezesc așa.

De aceea vă cer înrolarea mea în Legiunea Română — ca simplu soldat — și imediata trimitere pe front. Vă cer această primă, ultimă, unică favoare.

Cu tot respectul,

Cotruș."

Nici Simion Mândrescu, nici generalul Luigi Ferigo nu dau curs acestor categorice solicitări ale lui Aron Cotruș, știind că activitatea sa este mai prețioasă și mai eficientă în altă parte. Vorbitor al mai multor limbi, scriitor și publicist talentat, Aron Cotruș putea aduce în activitatea diplomatică mai multe și benefice rezultate în Italia. Dar, atitudinea lui Aron Cotruș de a solicita încadrarea în Legiunea Română și plecarea pe front a fost un exemplu pentru ceilalți militari români aflați în Italia. Precipitarea evenimentelor şi încheierea armistițiului n-au mai permis intrarea în luptă a întregii Legiuni Române. Primul Război Mondial se încheie şi cu aceasta şi prima experiență

dură de viață a lui Aron Cotruş, care, desigur, a lăsat urme în sensibilitatea sa şi reflexe în creaţia poetică. N-a fost, însă, ultima şi nici cea mai dură. De aici, poetul s-a putut întoarce în patrie. Marele eveniment de la sfârşitul anului – Unirea de la 1 Decembrie 1918 – l-a găsit încă în Italia, deşi, prin munca ce o desfăşura acolo, ştia ce se petrece în ţară. Aron Cotruș a participat la întâlnirea cu Nicolae Titulescu care a venit în Italia și s-a întâlnit, chiar la 1 Decembrie 1918, cu ofițerii și soldații români din Legiunea Română. Petre Ugliș consemnează în jurnalul său: „În ziua de 1 Decembrie 1918 la orele 11 au sosit la Albano – Laziale următorii: ministrul Nicolae Titulescu, ministrul Lahovary, plenipotențiarul României la Roma, părintele dr. Vasile Lucaciu, Penescu, secretarul Legației noastre, profesorul universitar dr. Ion Ursu, colonelul Ion Florescu, frații principi Ghica și ziaristul Constantin Mille. […] Aici ministrul Nicolae Titulescu a fost primit de către ofițerii cu ovații puternice și rugat să ne vorbească. Știam că dânsul vine de la Paris, unde se croiau noile hotare ale României Mari și noi toți doream să auzim ceva veşti îmbucurătoare. Nicolae Titulesc a început să ne țină un discurs de o elocință rară, ca și care n-am mai avut ocazie să ascult decât tot de la dânsu, mai târziu, în Senat. Dânsul ne-a spus că azi, în cetatea Alba Iulia, s-au adunat delegațiile din toate satele și orașele din tot cuprinsul dintre Tisa și Carpați să hotărască alipirea pentru veșnicie la Țara mamă a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului.[8]"

După armistiţiu, Aron Cotruş va lucra în conducerea Serviciului de propagandă al Legaţiei Române din Roma. Se va îngriji și de repatrierea militarilor români constituiți în legiuni pe teritoriul Italiei.[9] Cu ultima cursă se va repatria și Aron Cotruș. Deci, Aron Cotruş s-a format şi a lucrat de tânăr în activitatea diplomatică şi nu în condiţii uşoare, fiind aceasta una dintre explicaţiile pentru munca serioasă şi pasiunea pusă în tot ceea ce făcea în *Legaţiile* româneşti din ţările unde a muncit ulterior (din nou Italia, apoi în Polonia și Spania).

Trecerea în evidenţele din ţară ca ofiţer s-a făcut mai târziu, când s-a reglementat situația militară a transilvănenilor care au participat în Primul Război Mondial și au fost încadrați ca rezerviști în unitățile militare române. În livretul militar (Ministerul de Război; Carnetul nr. 215 al Ofițerului de Rezervă Cotruș Aron) existent în dosarul personal se consemnează: „Reg[imen]t.[ul] 91 Inf.[anterie]. Sub.L[ocotenen]t. Rez.[ervă]. 1.VII.1929 primit în cadrele de rezervă ale Armatei Române din fosta Armată Austro-Ungară cu grad de Sub.L[ocotenen]t cu vechimea de la 1.I.1919, conf.[orm] I.[naltului]D.[ecret] nr. 1238. M.[onitorul] Of.[icial] nr. 146 din 6.XII.1929. Ordin de zi nr. 232/[1]929. Campanii, răni, acte de bravură sau de curaj, medalii, decorații: În armata austro-ungară a luat parte la luptele de pe frontul italian fără să-și câștige merite."[10]

Pentru activitatea sa din Primul Război Mondial, parte din lupta pentru desăvârșirea unității naționale, în anul 1932, prin Decret Regal semnat de Regele Carol al II-lea lui Aron Cotruș i s-a conferit *Medalia „Ferdinand I" cu spade pe panglică*:

---

[8] Petre Ugliș-Delapecica, *Jurnal de front. Pagini de suferință și de glorie*, pp. 200 – 201.

[9] „În dimineața zilei de 1 februarie [1919], s-a comnicat Legației noastre, că în portul de la Taranto au sosit vapoarele italiene de pasageri: *Regina d'Italia* și *Meran*, ca în zilele de 3 și 4 februarie, să fie îmbarcate în ele batalioanele noastre sosite în apropierea portului. Seara, la oerele 7,30, au plecat spre portul Taranto, părintele dr. Vasile Lucaciu, căpitanul Maxim și **poetul Aron Cotruș**, ca să asiste la îmbarcarea și plecarea batalioanelor noastre spre patrie. Au sosit în port în ziua de 2 februarie, după masa." *Apud*, Petre Ugliș, *Cum s-a format legiunea de voluntari pe pământul Italiei*. **Amintiri din Primul Război Mondial**, (în) vol. *Legiunea Romnână din Italia*, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, seria Memoriale, II. Editura Altip, Alba Iulia, 2016, p. 206.

[10] Ministerul Afacerilor Externe, București. Arhiva. Dosar personal Aron Cotruș.

Carol al II-lea

Prin grația lui Dumnezeu și voința Națională
Rege al României
La toți de față și viitori, Sănătate
Asupra raportului Ministrului Nostru al Afacerilor Străine,

Cancelar al Ordinelor sub No.1664/932
Am decretat și decretăm:

Art I. Conferim Medalia „Ferdinand I" cu spade pe panglică

SUBLOCOTENENTULUI COTRUȘ ARON
DIN CORPUL VOLUNTARILOR A.B.
Care a făcut parte din Corpul Voluntarilor Ardeleni – Bucovineni și
Legiuni în răsboiul pentru întregirea Neamului 1916 — 1918.

Art. II. Ministrul Nostru al Afacerilor Străine, Cancelar al Ordinelor, este însărcinat cu executarea acestui Decret.

Dat în București la 11 Maiu 1932

(Semnat) **Carol**
(Sigiliul)

No. 1671 Ministrul Afacerilor Străine

Cancelar al Ordinelor
[semnătură olografă; indescifrabil; n.n.Al.R.]

Aron Cotruș a mai fost decorat, prin Decret regal, cu Ordinul *„Coroana României" în grad de Comandor* (1942), iar din partea Poloniei cu Ordinul *„Polonia Restituta" în grad de ofițer* (1931). Activitatea depusă pentru realizarea Marii Uniri s-a continuat în diplomație în vederea realizarii obiectivelor României în plan extern.

Înainte de a fi mobilizat și de a participa la război, Aron Cotruș este poetul care a dat cea mai amplă panoramă poetică asupra conflagrației în volumul *Sărbătoarea Morții* (1915). Intuiția tânărului poet este atât de penetratntă și de puternică în conturarea imaginilor reale ale războiului, încât l-au făcut pe un critic ca G. Călinescu să le considere „niște însemnări de război", crezând că poetul a fost deja pe front. Înainte de a fi observate sub semn narativ, ca poezii despre cea mai dură confruntare mondială cunoscută până atunci, poeziile din *Sărbătoarea Morții* trebuiesc reținute ca *poezii despre viață și moarte*. Ele aduc în atenție aceste două mari mistere ale omului,

existența și moartea. *Sărbătoarea Morții* ca un volum despre Primul Război Mondial nu trebuie reținut doar prin latura lui descriptivă — trenurile care duc mulțimi de soldați spre front sau îi aduc de acolo răniți, marșurile nesfârșite, viziunea apocaliptică a celor morți, gesturile de solidaritate între camarazi, bombardamentele și apoi nesfârșitele incendii ce cuprind localități — ci, mai ales, prin latura meditativă, asupra vieții și morții, așezată pe o direcție nouă atunci în plan european — *expresionismul*. Cred, de altfel, că prin *Sărbătoarea Morții*, Aron Cotruș se impune drept cel dintâi poet expresionist din literatura română. Poezii ca *Geamurile sângerii*, *Nu fu-ntâmplare*, *Viziunile santinelei*, *Spre lazarete*, *Pe urma-armatelor grozave*, *Ca niște negri monștri uriași*, *În țara morții*, *Rănitul*, *Pe-aici trecură-nvinșii* sunt poezii despre război dar și poezii despre viață și moarte, văzute în conexiunea meditației transcendente.

Revenind la perioada când încă era mobilizat și se afla la Roma să remarcăm că Aron Cotruș vorbește mereu de România, chiar un amplu poem pe care îl scrie în capitala Italiei și-l trimite spre publicare pentru „Renașterea Română" are titlul *România*. Și tot *România* se va numi primul volum publicat după revenirea din Italia. Poetul nu va mai fi cântărețul unei provincii pe care de altfel a iubit-o permanent — Transilvania —, ci a unei țări reîntregite: România.

Demobilizat, deci, Aron Cotruș a revenit la începutul lui 1920, în Arad unde s-a stabilit și unde a reluat colaborarea la ziarul „Românul". Poetul se va implica plenar în munca grea de revitalizare a culturii româneşti din Transilvania. Marea Unire se realizase prin actul istoric de la Alba Iulia, dar Unirea trebuia desăvârșită în spațiul României. Poetul avea conștiința că mai erau foarte multe lucruri de făcut și s-a poziționat în domeniul pe care îl cunoștea cel mai bine și unde își putea aduce o contribuție importantă — cultura. Generația idealului național, aceea care și-a sacrificat întreaga viață idealului realizării Marii Uniri, şi-a văzut visul împlinit. O altă generaţie intra pe scena istoriei, aceea a creatorilor de mari sinteze, idealişti ai marilor proiecte. Unii dintre reprezentanţii acestei generaţii au trecut prin focul războiului, alţii nu. Ei trebuiau să desăvârşească, şi cultural, idealul Unirii. Sunt cei chemaţi să creeze cultură, să facă şi să susţină instituţii de cultură. Pentru cine a cercetat documente de arhivă şi a urmărit presa vremii este uşor să observe pasiunea discuţiilor şi polarizarea acestora în jurul unor probleme vizând înfiinţarea Universităţii de Vest, a Teatrului de Vest, diversificarea presei în limba română, încurajarea turneelor de propagandă culturală naţională. Nu numai că Aron Cotruş a lucrat într-o asemenea atmosferă până la plecarea sa în diplomaţie (1929), dar a contribuit la crearea şi susţinerea ei, într-un elan constructiv, alături de alţi oameni de cultură din Transilvania. În Arad a fost inspector al Teatrului, iar în această funcție a depus o admirabilă străduință pentru organizarea Teatrului Românesc ca instituție de sine stătătoare, pentru organizarea cât mai multor spectacole în limba română, pentru sprijinirea companiilor și trupelor teatrale din București în turneele de propagandă culturală națională prin Transilvania. A facilitat susținerea de spectacole de către Teatrul Național, Compania Bulandra, Compania Zaharia Bârsan, Teatrul din Cluj, Compania Maximilian-Leonard ș.a. La Arad, Aron Cotruș a făcut parte din conducerea Librăriei Diecezane, coordonând Biblioteca „Semănătorul". Au publicat în acea perioadă, în colecția Biblioteca „Semănătorul", scriitori valoroși, consacrați sau doar la început de drum. Să amintim că aici Aron Cotruș a publicat volumele lui Lucian Blaga, *Fețele unui veac* și *Ferestre colorate*.

O reconstituire poetică a patriei reîntregite realizează Aron Cotruș în amplul poem *România* publicat într-un volum cu același titlu (Brașov, 1920, Tipografia A. Mureșianu, Branisce&Comp.30 p.) , imediat ce a venit în țară, după ce și-a încheiat misiunea la Legația României din Roma. Poemul începe cu o imagine de război în care este „îngânat" numele „dulce" al țării: „Pe-un pat de paie, sub pustiu-mi cort, / Trist, numele tău dulce îngânând, / Cu trupul mort, / Cu suflet sângerând / Revăd prin bezne oarbe

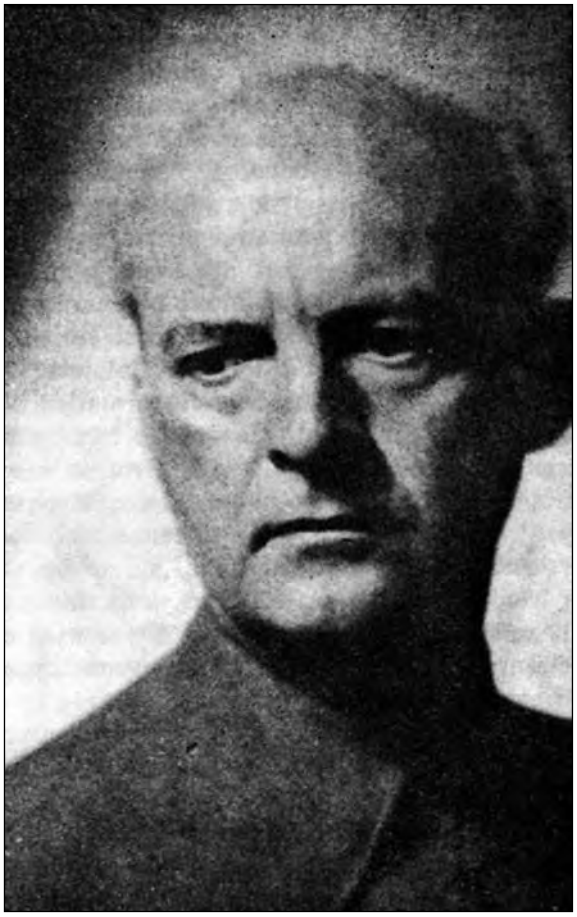

rând pe rând, / Armate în Carpații românești...". Poemul este construit în secvențe și cadențe ritmice având în centru simbolul coagulant al țării — *România*. Întreaga energie este dirijată spre înfăptuirea Unirii, a României reîntregite. Speranța și îndoiala învăluie deopotrivă sufletul poetului, care din Munții Alpi speră în biruința armatei române. „O neam al meu, / ajungevoi eu ziua, / De a vedea eroica-ți armată, / Străbătând din nou / Vijelios spre Turda și Alba Iulia, / Ori voi pieri aici în Alpii blestemați, / Cu numele-ți pe buze?!... / / O, neam al meu, / Mai fâlfăi-vor vreodată oare / Acvilele-ți pe veci biruitoare, / Pe Mureș și pe Crișuri și pe Olt?... / Și dulci-ți roșiori,/ Și-or adăpa ei oar' vreodată caii, / În apa blondă-a Tisei?... // Din Alpi, / Din ale lor grădini de piatră și zăpadă, / De sub steagurile făr-delegii, / Necontenit, / Privesc pierdut spre tristul răsărit, / Spre-Ardealul meu, / Spre ale tale roșii frontiere, / Românie fără de noroc!...". Deci, din Munții Alpi (loc real în care poetul chiar s-a aflat ca militar), de unde și-a proiectat într-un plan imaginar România, se trece la o altă secvență, a existenței în planul istoric al luptei, în care orice pierdere de oameni este resimțită adânc ca o durere proprie. Poetul își asumă rănile și durerile, deopotrivă. Încărcătura afectivă a poemului este puternică. „Durerile și bolile de care suferi tu, / Cu furie mă copleșesc acú, / Căci ranile adânci din carnea ta, / Fără să vrea, / Se redeschid ca prin minune-n mine / Și creieru-mi și inima / Și sângele din tinerele-mi vine / Încep să-l învenine...".

Sacrificiul în lupte nu a fost zadarnic și poetul glorificând eroismul întărește imaginea României prin încrederea în viitor. „Din această baie grea de sânge, / Cu trupul cald, împodobit de rane, / Tu ieșit-ai renăscută, / Plină de orgoliu și tărie, / Românie!... // Frântu-s-au deodată ca prin farmec, / Lanțurile celor obidiți și drepți / Și deacuma plină de nădejdi / Viitorul de-aur îl visezi, / Viitorul de-aur îl aștepți / Și cu fiecare zi ce trece / Și cu fiecare zi ce vine, / Crșete-ntr-una, / Crește / Uriașa-ncredere în tine!...". Frenezia și vitalismul (cu întreaga simbolistică a cuvintelor/expresiilor folosite: focul inimii, frământarea, râvna, furtuna, ispite titanice, sublimul, vastul, opintire sălbatică), proiecția spre un sperat și încrezător viitor, care încununează finalul poemului trimit poemul, din punct de vedere literar, spre o viziune și structurare expresioniste, o direcție modernă a literaturii acelui timp. „Și inimile noastre cu-ntregul foc al lor / S-or frământa în toate, / Mânate răzbitor, / Mânate crunt de râvna spre tot ce nu se poate... / Și dorurile noastre etern neîmplinite — / Trufașe, fascinante, titanice ispite, / Ce sufletu-n furtună și carnea ne înfașe / S-or opinti sălbatic, / Vor sângera-n avântul spre lucruri uriașe, / Într-o ne-nfrântă, vastă, sublimă frenezie, / De dragu-ți, — ROMÂNIE!...".

Aron Cotruș reprezintă în cultura română această îngemănare a luptătorului din Primul Război Mondial cu poetul, o personalitate care prin activitatea și de luptător și de poet a fost implicat în realizarea Marii Uniri și făurirea României moderne.

Nicolae CORBEANU

Politically incorrect

Abstract

Noțiunea de „corectitudine politică" ascunde de multe ori o deviere a prezentării faptelor menită să corespundă unui punct de vedere prestabilit. Este ceea ce urmărește să ilustreze autorul pe baza unei întâmplări trăită de el însuși.

Cuvinte-cheie: *povestire, realitate, destin, corectitudine, Köln, Europa.*

The concept of political correctness hides many times a deviation of the facts presentation that correspond to a preset point of view. It is what the author tries to highlight starting from a story lived by himself.

Keywords: *story, realty, destiny, correctness, Köln, Europe.*

De câțiva ani bântuie prin mass-media o noțiune pe care nu pot s-o sufăr. Aceea de „corectitudine politică". Adică, da, adevărul mai presus de toate, suntem datori cu toții să-l respectăm, dar cu grijă. Să ținem cont de anumite directive, să nu depășim limitele impuse de aceste directive, să nu-l supărăm pe X, să nu-l călcăm pe coadă pe Y. Adică nu să mințim, ferească sfântul, dar să mai uităm, pe ici pe colo, prin părțile esențiale, câte-un amănunt care pune lucrurile într-o cu totul altă lumină.

Ce vreau să vă povestesc este incorect politic, dar absolut adevărat. Dacă sunteți pentru corectitudine politică, mai bine nu citiți ce urmează. Eu personal, dacă trebuie să aleg între corectitudine și adevăr prefer adevărul.

Veneam așadar cu metroul din centru spre casă, după ce așteptasem cam multișor pe peron din cauza unei defecțiuni cum se peterec în ultima vreme din ce în ce mai des, asaltat de cerșetori jegoși și insistenți, dintre care unul se apropiase mult prea mult de mine, duhnindu-mi în față a alcool, în speranța că voi scoate din buzunar moneta de un euro, ca să scap de el.

După ce am urcat, în fine, în metrou, m-am așezat pe o bancă liberă, vizavi de o doamnă, îmbrăcată corect în fustă pînă-n pământ și cu basmaua obligatorie pe cap, conform indicațiilor imamului, însoțită de un băiețel cam neastâmpărat, dar altminteri simpatic, care se juca cu un ou surpriză, știți, un ou de ciocolată în care, în loc de gălbenuș, copiii găsesc o figură asemănătoare celor din benzile desenate, piese de construit un automobil sau altceva, jucărioare în miniatură etc.

În continuare, lucrurile s-au petrecut cu repeziciune, ca într-un film mut de la începuturile cinematografiei. Tocmai când trenul ajungea în stația la care doamna voia să coboare, băiețelul a scăpat din mână oul,

Nicolae CORBEANU, publicist, Köln, e-mail: corbeanu@netcologne.de.

care s-a rostogolit sub o bancă vecină. Ușile s-au deschis, doamna cu basma a luat copilul de mână cu intenția să coboare. Dar acesta a început să țipe și să se smucească, pentru că nu voia să plece fără oul lui de jucărie. În disperare de cauză, doamna s-a așezat în genunchi ca să caute oul. În clipa aceea s-a auzit un mic zgomot metalic și un inel de culoare aurie, poate inelul de căsătorie al doamnei, s-a rostogolit spre ușa deschisă a vagonului și s-a oprit într-un șențuleț dintre dușumea și cadrul ușii. Doamna, care găsise între timp oul buclucaș, n-a remarcat nimic și a coborât val-vârtej cu copilul de mână tocmai când ușile se închideau. Finalul primei scene.

A urmat un scurt interludiu în care n-am prea avut timp să cântăresc cum trebuie să procedez. Să mă fac că n-am observat nimic și să las lucrurile să-și urmeze cursul fără intervenția mea sau să ridic inelul și să mă duc cu el la vatman, care, oricum, era în vagonul din față? Dar, dacă aș fi ridicat inelul și aș fi ieșit cu el din vagon la prima stație, n-ar fi crezut cei ce m-ar fi văzut că mi-am însușit un lucru care nu e al meu? Și cine mi-ar fi garantat că vatmanul ar fi procedat corect și s-ar fi dus cu el la biroul de obiecte pierdute? Sau dacă, procedând corect, nu m-ar fi trimis pe mine să mă duc cu inelul la biroul cu pricina? Și aș fi pierdut o grămadă din timpul meu prețios. Dar, înainte de a mă hotărî cum trebuie să procedez, interludiul s-a curmat brusc și a început scena a doua.

Din spatele vagonului s-a ivit o matahală negricioasă la față, o anumită nuanță de brunet închis care m-a trimis cu gândul la o anumită categorie de contemporani, cunoscută îndeobște prin cerșetorie, furturi de buzunare și spargeri. Matahala, ca din întâmplare, a trântit rucsacul pe care-l ținea în mână tocmai peste inel, acoperindu-l complet. Ce-a urmat ghiciți probabil. Metroul a ajuns la stația următoare, ușile s-au deschis, omul și-a ridicat rucsacul, ridicând totodată discret și inelul. S-a uitat apoi repede de jur împrejur și, văzând că mă uit la el, mi-a aruncat o privire fioroasă cu sensul „Ține-ți gura că altfel o pățești cu mine”, după care a ieșit repede din vagon pierzându-se în viermuiala de pe peron. Nu știu ce mă face să cred că nu s-a dus cu inelul la biroul de obiecte găsite. Finalul scenetei.

Eram conștient că jucasem un rol pasiv destul de jalnic. Dar n-am avut nici energia și, poate, nici curajul să intervin.

Și acum revin la titlul pe care l-am dat acestui text. De ce „incorect politic”? Doarece unii ar spune poate că nu trebuia să mă refer la tenul măsliniu al hoțului. Sau, dacă totuși, să zic că era o făptură ca Albă-ca-zăpada. Sau, și mai bine, să nu precizez culoarea. Dumneavoastră ce credeți?

Köln, 27.05.18

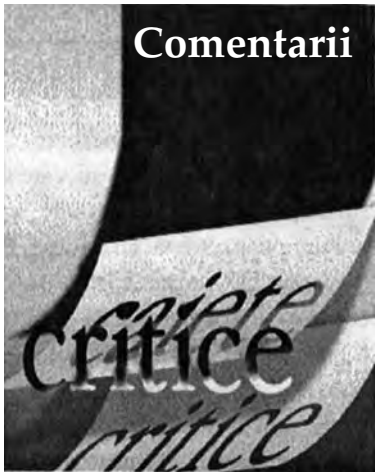

Daniel GĂLĂȚANU

Eugen Ionescu - sinteza modelelor culturale

Abstract

Eugen Ionescu reprezintă produsul unei adevărate coliziuni culturale a două lumi diametral opuse. Dubla sa apartenenţă şi influenţele contradictorii exercitate asupra lui de-a lungul întregii vieţi, alături de aparenta alienare provocată de metisajul rasial şi cultural, dar şi de avangarda „absurdului" de la mijlocul secolului al XX-lea, al cărei maestru incontestabil a fost, au amprentat profund stilul autorului, ducând la ceea ce am numit „sinteza modelelor culturale" şi creându-i unicitatea absolută.

Cuvinte-cheie: *Eugen Ionescu, model cultural, exil, metisaj cultural, absurd.*

Eugen Ionescu represents the product of a true cultural collision of two diametrically opposed worlds. His double command and contradictory influences supported during his whole life, along with the apparent alienation caused by racial and cultural mix, but also the "absurd" avant-garde of the mid-20th century, whose master undeniably he was, have deeply imprinted over the author's style, resulting in what we called "cultural synthesis models" and creating his absolute uniqueness.

Keywords: *Eugen Ionescu, Romanian cultural model, exile, mix, absurd.*

Baudelaire își începea unica nuvelă, *La Fanfarlo*, cu aceste cuvinte: „Samuel Cramer […] este produsul contradictoriu al unui palid german și al unei brune chiliene. Adăugați la această dublă origine o educație franceză și oarecare cultură literară și veți fi mai puțin surprinși dacă nu chiar satisfăcuți și edificați, - de complicațiile acestui caracter bizar.[1]"

Întocmai personajului baudelairian, compatriotul nostru Eugen Ionescu ne apare nouă și întregii lumi ca fiind produsul a două realități : „Ionescu este produsul a două culturi. Este în același timp un privilegiu și o calamitate. dintr-un tată român și o mamă franțuzoaică, el a fost expus încă de la naștere la două maniere diferite de a gândi, de a vedea, de a percepe, simți și judeca, două sisteme de semne care intră în coliziune, două coduri ireductibile; pe scurt, două feluri de a fi"[2].

Daniel GĂLĂȚANU, prof. univ. dr., Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați, Membru al *Groupe de Recherche Identités et Cultures* al Universității din Le Havre, Franța, email: office@fnsa.ro.

1 Baudelaire, Charles, *Fanfarlo* – traducere, studiu introductiv si note de Daniel Gălățanu – Editura Geneze, Galați, 2001, p. 17 ;

2 Emmanuel Jacquart, *Ionesco aux prises avec la culture,* dans *Ionesco: situation et perspectives*, Colloque de Cerisy, Ed. Pierre Belfond, 1980, p. 57-58, *apud* Margareta Gyurcsik, *Eugène Ionesco et l'esprit postmoderne* in *La Roumanie et la francophilie*, Anthropos, Timisoara, 2000, p. 58. A se vedea şi: http://www.bjt.ro/bv/ScritoriBanateni/GYURCSICK_Magdalena/gyurcsik.laroumanie.pdf ;

Cum arătam în ultima mea carte dedicată farurilor culturii române din exil[3], prin această dublă apartenență s-a încercat explicarea dualității personalității sale, fondată pe o schemă structuralistă ambivalentă și care funcționează încă din copilăria sa: tandrețe față de mama sa - ostilitate față de tată, atașament față de Franța - distanță față de România[4].

Eugen Simion spune în cartea sa dedicată lui Ionescu „trăind „în exil" – deşi în propria ţară – între 13 şi 33 de ani, cu o pauză de 2 ani (1938–1940), când a stat în Franţa ca bursier, Eugen Ionescu a definit obiectivitatea în critica literară ca o formă organizată a subiectivităţii". O singură certitudine există în cazul scriitorului: că nu există nicio certitudine în privinţa istoriei, trecutului, existenţei fiinţei sale"[5]

Tot prin originile sale franco-române s-a încercat și explicarea „imunității" lui Ionescu în privința tuturor „conformismelor". În această ordine de idei, se pare că el a îmbrățișat, pe de o parte marele tradiții nonconformiste ale Franței, pe de o parte, iar pe de cealaltă, s-a distanțat în privința conformismului politic care a dus la preluarea puterii de către extrema dreaptă în România. În sfârșit, bilingvismul său pare a fi cauza care a dus la evidentul său sentiment de înstrăinare și de alienare, sentiment care s-a exprimat în mod plenar prin tema obsedantă a „crizei limbajului"[6].

Bilingvismul l-a făcut să fie conștient în privința „blocajelor care abundă în limbajul uman"[7] și l-a făcut extrem de sensibil la problematica comunicării. Într-o epocă în care Sartre și Camus meditau asupra absurdului lumii și existenței fără a-și pune nici un fel de întrebare în privința coerenței limbajului, Ionescu cel din *Cântăreața chelă* se încrâncena să pulverizeze comunicarea și să arunce în aer iraționalitatea comunicării interumane. Și asta din cauză că dubla sa apartenență îi întărește convingerile asupra răului existențial care apare și în limbajul uman.

Dacă ar fi să caracterizăm personalitatea și opera lui Ionescu în interiorul culturii franceze, categoria care i s-ar potrivi cel mai bine ar fi probabil cea a diferenței: percepție particulară asupra lumii, excentricitatea comportamentului, valorizarea estetică a nonsensului și a contradicției logice într-o țară raționalistă prin excelență, sunt tot atâtea elemente care consacră originalitatea lui Ionescu și-i „justifică mirarea de a fi" într-o cultură căreia el îi descoperă încet-încet secretele.

Așadar, se poate considera că dubla sa apartenență l-a împins pe Eugen Ionescu spre ceea ce el însuși numea „noua avangardă postbelică", văzută ca un act de subversiune, de ruptură, de divorț și tensiune. Gândind lumea în termeni antinomici, el a făcut din dihotomie principiul structurant al întregii sale opere. Aceasta este fondată pe o dublă opoziție, **estetică**: valorizarea insolitului *vs*. propensiunea către confesiune și **tematică**: tema nivelării *vs*. tema zborului spre lumină[8].

Fiecare element specific al imaginarului ionescian nu se încarcă complet cu sens decât prin raportare la contrariul său: comicul în raport cu angoasa, angoasa în raport cu lumina, lumina în raport cu tenebrele etc.

Autorul și-a definit el însuși dubla mișcare a forței sale creatoare - euforia zborului și obsesia coborârii, a angoasei - pe care opera sa o exprimă:

> *„Două stări de conștiință fundamentale sunt la originea tuturor pieselor mele: când una, câmd cealaltă predomină, când se amestecă și coexistă. Aceste două porniri ale conștiinței*

3 Daniel Gălățanu *Echos roumains dans la culture française au XXe siècle (2éme édition, revue, corrigée et augmentée),* Editura Zigotto, Galati, 2012, pp. 57-58;

4 Marie-Claude Hubert, *Eugène Ionesco*, Seuil, 1990, p. 26, apud Margareta Gyurcsik , *op. cit.*;

5 Eugen Simion, *Tânarul Eugen Ionescu*, Editura MLR, Bucuresti, 2010, p. 25;

6 Margareta Gyurcsik , *Ibid,* p. 60;

7 *Ibid.;*

8 *Ibid.;*

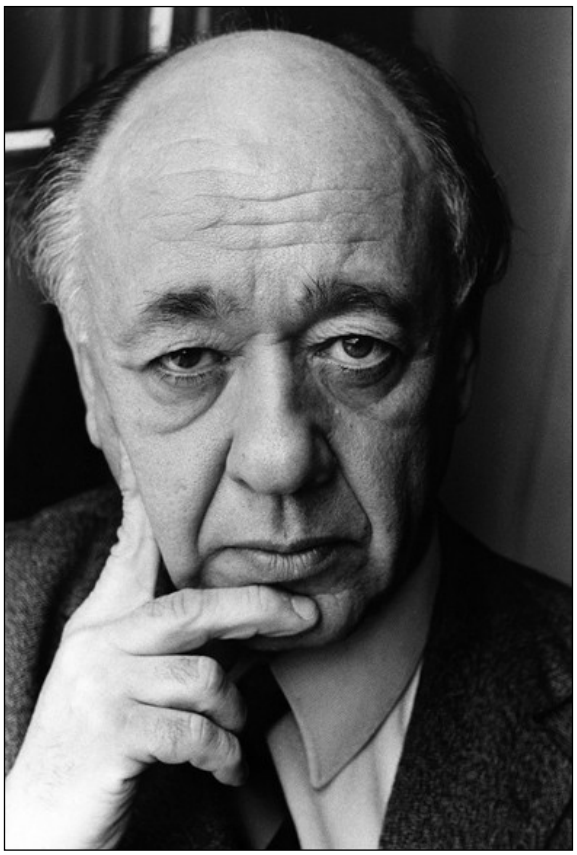

originale sunt cele ale evanescenței și a apăsării; ale vidului și ale excesului de prezență; a transparenței ireale a lumii și a opacității sale; ale luminii și ale tenebrelor dense."[9]

Vorbind despre iluzia unei percepții totalizante, globale, a lumii, el își exprimă în mod implicit apartenența la modelul cultural al modernității, conceput „ ca un divorț și ca o fragmentare". Părțile devin autonome, întregul se dizolvă, unu dispare"[10], lăsând loc unor categorii noi cum ar fi discontinuitatea, fragmentarea, reprezentarea bulversată.

Într-adevăr, prima perioada a creației ionesciene se poate defini într-un mod pragmatic **în termeni de opoziție și de ruptură**, așa cum o definește el însuși în *Note și contra-note*, în încercarea de a defini avangarda.

Vorbim aici despre un teatru „antitematic, antiideologic, antipsihologic, antibulevardier, antiburghez" și am putea continua la infinit această listă *anti-*, pe care autorul însuși a început-o în *Note și contra-note"*[11].

Fiind un admirator fidel al lui Ștefan Lupașcu din care el citează adesea (*Logică și contradicție*), Ionescu absolutizează rolul contradicției și transformă comunicarea într-o formă de agresiune împotriva celorlalți, negând cu brutalitate orice formă de comprehensiune reciprocă. Să vorbești nu înseamnă numai să dialoghezi cu ceilalți, ci, din contră, să pui în evidență absurdul, ambiguitatea, chiar tragedia limbajului. Din acest motiv, expresia avangardistă a lui Ionescu este lipsită de transparență și monologică.

Dacă bilingvismul și biculturalismul lui Ionescu au favorizat participarea sa la desăvârșirea modelului cultural al modernității, ne putem întreba, pe bună dreptate, ce a dus la transformarea scriitorului avangardist în academician titrat al Franței și publicat la editura Pleiade. Avangardă a debuturilor sale românești și franceze, clasicism din cel mai pur a maturității sale franceze, aceasta este evoluția lui Ionesco, a cărui spirit rebel își pierde în mod progresiv causticitatea, „poate din cauză că efectele șocului cultural se atenuează și autorul cunoaște succesul și îmbătrânește în același timp, în vreme ce cultura franceză evoluează profund într-un sens care îi este favorabil autorului."[12]

Să-l vedem pe Ionescu înscris pe o asemenea traiectorie înseamnă să reducem implicit toată opera sa care evoluează dinspre avangardă înspre contrariul ei: clasicismul.

După ce și-a dus la paroxism experiența negării și a diferenței, autorul pare a fi regăsit înaltele valori ale tradiției. Evoluția sa de

9 Eugène Ionesco, *Notes et contre-notes*, Gallimard, coll. « Idées », 1966, p. 230-231 [traducerea noastră];
10 Margareta Gyurcsik , *op. cit.*, p. 61;
11 *Ibid.;*
12 Emmanuel Jacquart, *Jacques ou la soumission,* Notice, dans Eugène Ionesco, *Théâtre complet,* Péiades, Gallimard, 1991;

la farsa absurdă la căutarea mistică, sau de la neantizarea ființei și a limbajului la un veritabil umanism, ar putea corespunde, în consecință, întoarcerii la un model cultural preexistent și opus celui pe care-l produseseră operele de avangardă. Din această perspectivă, sensul evoluției lui Ionescu nu mai lasă loc nici unui dubiu: creatorul noii avangarde vine să-și ocupe locul în muzeul literaturii alături de confrații săi, „clasici" din toate epocile și curentele.

Să luăm, de exemplu, celebra sa piesă *Rinocerii*. Ea a fost considerată ca fiind cea mai clasică dintre piesele lui Ionescu, ba chiar cea mai clară și coerentă. Comentatorii francezi asociază claritatea proprie raționalismului cartezian cu sintagma „scrie în franceză". Jean Vigneron spune, în 1960: „De data aceasta, nu ne mai putem înșela, Ionescu scrie în franceză! Și *Rinocerii* săi este o operă absolut clară, cu un simbolism limpede, cu atât mai puternică, cu cât este mai accesibilă și cu o referențialitate atât de evidentă încât toți îi pot înțelege semnificația."[13]

Această piesă foarte franceză dotată cu o transparență clasică, amestecă, totuși, genurile, face să coexiste anumite tonalități antinomice și permite pluralitatea interpretărilor[14].

Angoasa sa existențială nu a fost exprimată de Ionescu doar în jurnalele intime, ci a proiectat-o și asupra personajelor, pieselor și povestirilor sale. am putea spune că din această angoasă el a făcut chiar subiectul principal al operelor sale.

Cântăreața chelă s-a născut chiar din această suferință, din acest vertij existențial care, brusc, îndepărtând cuvintele și lucrurile de semnificația și de conținutul lor, proiectează asupra întregii lumi și realități o lumină stranie. La fel va proceda și în alte piese celebre: *Lecția*, *Scaunele*, *Ucigași fără simbrie*, *Regele moare* etc.

Bérenger va deveni chiar dublura sa. Ca însuși Ionescu, el se va lovi în *Ucigaș fără simbrie* de problematica morții și de voința de a acționa împotriva ei: „Trebuie să facem ceva!" și se va resemna destinului imuabil: „O, Doamne, nu e nimic de făcut!"[15]

În *Rinocerii*, Bérenger suferea deja de această tulburare existențială: Sunt obosit, obosit de ani întregi. Mi-e greu să-mi port și greutatea propriului corp"[16].

Să ne-amintim de episodul din *Regele moare*, cel în care Marie încearcă în van să-i domolească puseul emoțional lui Bérenger:

> *„Nu te mai chinui. Să exiști, e doar un cuvânt, să mori e doar un cuvânt, formule, idei pe care ți le faci tu însuți. Dacă înțelegi bine asta, nimic nu te va mai putea speria.*

13 Robert Frickx, *Ionesco*, Nathan, Paris, 1974, p. 217;
14 *Ibid.;*
15 Toate citatele din teatrul ionescian sunt extrase din : Eugène Ionesco, *Théâtre complet*, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1991[traducerea noastră] ;
16 *Ibid.;*

Stăpânește-te, controlează-te bine, nu te mai pierde din vedere pe tine însuți, ignoră orice altceva.
Tu ești acum, tu ești. Să nu mai fii decât o întrebare fără sfârșit: ce este asta, ce este...Imposibilitatea de a răspunde este răspunsul însuși, este însăși ființa ta care izbucnește, care se răspândește peste tot. Îmbrățișează mirarea și stupefacția fără limite, astfel vei putea să fii și tu fără limite, astfel vei putea să fii și tu infinit. Fii mirat, fii uimit, totul este bizar, imposibil de definit. Smulge gratiile închisorii, dărâmă-i zidurile, evadează din spațiul definițiilor. Vei respira."[17]

Să exiști, pentru Ionescu, după cum se poate vedea din paragraful anterior, înseamnă să te naști și să mori, să te înscrii în durata universală, să accepți arbitrariul și să suporți lumea până la **greața** sartriană. Existența, pentru el, înseamnă să fii conștient de propria ființă, să fii gata oricând să te lași uimit, să te confunzi cu universul, pentru a fi tu însuți fără limite, să depășești, adică, timpul și să transcenzi existența.

Vedem așadar, că biculturalismul lui Ionescu este profund complex și multilateral, dat fiind că ceea ce este numit de critică „clasicismul" său, nu exclude în nici un fel spiritul său de revoltă care nu l-a părăsit, de fapt, niciodată. Autorul n-a încetat nicicând să profite de propria sa abilitate de a manipula paradoxurile gândirii și antinomiile artei.[18] Întoarcerea sa la valorile tradiționale nu reprezintă doar recuperarea unui model prestabilit. Este vorba, din contră, de construirea unui model nou care nu mai opune tradiția inovației, ci le înglobează pe ambele într-un sistem simplu și deschis interpretărilor, dovada clara a asimilării complete a ambelor culturi din care provine și pe care le-a înnobilat și îmbogățit. Eugen Ionescu este, fără îndoială, sinteza modelelor culturale și naționale ale secolului al XX-lea.

Bibliografie

Baudelaire, Charles, *Fanfarlo* – traducere, studiu introductiv si note de Daniel Gălățanu – Editura Geneze, Galaţi, 2001;
Frickx, Robert, *Ionesco*, Nathan, Paris, 1974;
Gălățanu, Daniel, *Echos roumains dans la culture française au XXe siècle (2ème édition, revue, corrigée et augmentée),* Editura Zigotto, Galati, 2012;
Gyurcsik, Margareta, *Eugène Ionesco et l'esprit postmoderne* in *La Roumanie et la francophilie*, Anthropos, Timisoara, 2000;
Hubert, Marie-Claude, *Eugène Ionesco*, Seuil, 1990;
Ionesco, Eugène, *Notes et contre-notes*, Gallimard, coll. « Idées », 1966;
Ionesco, Eugène,, *Théâtre complet*, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1991;
Jacquart, Emmanuel, *Ionesco aux prises avec la culture,* dans *Ionesco: situation et perspectives*, Colloque de Cerisy, Ed. Pierre Belfond;
Emmanuel Jacquart, *Jacques ou la soumission,* Notice, dans Eugène Ionesco, *Théâtre complet,* Pléiades,Gallimard, 1991;
Simion, Eugen, *Tânarul Eugen Ionescu*, Editura MLR, București, 2010;
http://www.bjt.ro/bv/ScritoriBanateni/GYURCSICK_Magdalena/gyurcsik.laroumanie.pdf
www.culture.gouv.fr.
http://www.univ-lehavre.fr/ulh_services/Travaux-de-Daniel-Galatanu.html

17 *Ibid.;*
18 Margareta Gyurcsik , *op. cit.,* p. 62.

Lucian CHIȘU

La despărțirea de Marius Sala

Abstract

Director al Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" - al Academiei, acad. Marius Sala a fost discipolul celor doi savanți și, la rândul său, un nume de referință în știința limbajului. Încă din perioada studenției, a devenit colaborator al institutului pe care l-a condus vreme de un sfert de veac, fiind implicat în toate proiectele majore ale acestuia. Vastele sale cunoștințe în domeniul istoriei limbii române, a dialectelor ei, în lexicologie și semnatică, au avut drept rezultate sute de studii și cercetări, zeci de tomuri care ia-u purtat numele. A fost mmebru al mai multor înalte foruri științifice: Academia Regale spaniolă (1978), Institutul Mexicano de Cultura (1981), Academia Română (1994, membru definitv în anul 2001, iar între 2006 – 2014 vicepreședinte al prestiguiosului for), Academia de litere din Uruguay (1994) și Academia de limbă din Peru (2004). Ca și înaintașii de pe frontispiciul Insitutului condus de regretatul dispărut, acad. Marius Sala a contribuit la bunul renume internațional al „școlii lingvistice bucurștene".

Cuvinte-cheie: *Istoria limbii române, dialectologie, fonetică, etimologie, iudeospaniolă, Marius Sala, lingvistică.*

Director of the Linguistics Institute Iorgu Iordan of Academy, academician Marius Sala was disciple of two savants, being himself a name of reference in language science. From studentship, he becomes collaborator to the Institute which managed a quarter of century, being involved în many projects. His great knowledge in Romanian history language, in dialects, in lexicology and semantics were improved on hudreds of studies and researches, scores of volumes that wore his name. He was member of many high scientific organization: The Royal Spanish Academy (1978), Mexican Institute of Culture (1981), Romanian Academy (1994, definitive member in 2001, and between 2006-2014 vice-president of the prestigious organization). The Letters Academy of Uruguay (1944) and The Letters Academy of Peru (2004). Like the ancestors from the frontage of the Institute driven by the regreted deliquesced, the Academician Marius Sala contributed to the great international rename of the Linguistics School of Bucharest..

Keywords: *Romanian History language, dialectology, phonology, etymology, Hispanicism, Marius Sala, linguistics.*

Cu dispariția lui Marius Sala - 08. 09. 1932 Vașcău (Bihor) – 19. 08. 2018, București – filologia românească și Academia Română îl pierd pe unul dintre reprezentanții ultimi ai vechii noastre „școli" lingvistice, ale cărei seve științifice păreau să circule neîntrerupt prin cele trei ramuri mai importante (București-Iași-Cluj) ale arbore-

Lucian CHIŞU, Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu" al Academiei Române, e-mail: lucianchisu@gmail.com.

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/ Nr 54PCCDI/ 2018.

lui genealogic al acestei discipline. La începuturi, „școlile" îi avuseseră drept teoreticieni pe Bogdan Petriceicu Hasdeu, A. Philippide și Sextil Pușcariu, urmați în timp de alți numeroși învățați cu o activitate la fel de bogată. Cum era și firesc, în acea atmosferă de emulație principalul obiect de studiu îl reprezenta, limba română și evoluția ei istorică sub toate aspectele, de la cele dialectologice, etimologice, semantice, morfologice, sintactice și stilistice, arii de cuprindere atât de vaste încât numai unii dintre lingviștii generațiilor ce s-au succedat de-a lungul timpului, le-au putut cuprinde în integralitatea lor. Marius Sala a fost un strălucit exemplu.

Născut într-o mică localitate din județul Bihor și absolvent al Liceului „Samuil Vulcan" din Beiuș, viitorul lingvist și academician a făcut dovada aptitudinilor sale excepționale (posedând, între altele, un „auz" fonetic perfect) începând cu anul 1953, când, fiind student al Facultății de Filologie din București, a fost acceptat printre membrii Institutului a cărui conducere a preluat-o din 1994 până în 2017. Studiul dialectologiei și foneticii istorice, al chestiunilor referitoare la istoria limbii române, l-a apropiat de acad. Al. Rosetti, al cărui discipol, colaborator și în cele din urmă prieten devotat a devenit. În același timp, conform evocărilor făcute de Marius Sala cu prilejuri relativ recente, printre cei pe care îi frecventa pentru mentoratul lor științific s-au numărat foneticianul clujean acad. Emil Petrovici, academicienii Al. Graur, I. Coteanu și Iorgu Iordan. Fiecare dintre aceștia au înrâurit personalitatea tânărului aflat la început de drum, dar în mod evident Iorgu Iordan și Alexandru Rosetti și-au pus pecetea pe formația viitoare a celui care va deveni marele lingvist Marius Sala. Firi cu totul diferite, primul fiu al unor oameni simpli și foarte muncitori de la care învățase

asprimea drumului în viață sau în știință, celălalt aparținător viței boierilor Rosetti, de la care moștenise stilul (de viață) aristocratic, Iorgu Iordan și Al. Rosetti au fost adeseori evocați cu lux de amănunte și imitații interpretative pitorești de Marius Sala, în gândirea căruia s-au împletit în mod fericit și totodată original vastele cunoștințe de istoria limbii pe care o vorbim cu principiile romanisticii, domeniu în care limba română își avea locul său bine stabilit. Foarte de tânăr, sfătuit și îndrumat de Alexnadru Rosetti, Marius Sala a publicat studii și cercetări lingvistice în cel mai prestigioase reviste de profil din străinătate, numele său intrând repede (la 26 de ani) în circuitul științific al lingvisticii de pe mapamond prin publicația „Revue de linguistique romane". Teza sa de doctorat (*Fonetica şi fonologia iudeospaniolei din Bucureşti*, 1967) susținută cu Iorgu Iordan, a constituit subiectul unor noi realizări de mare însemnătate care îi vor aduce în 1978, titlul de membru corespondent al Academiei Regale spaniole, datorită aprofundării domeniului și extinderii studiului spre spațiul lingvistic hispanic. Pe această „linie" au urmat Institutul Mexicano de Cultura (1981), în 1994 Academia Română (membru definitv în anul 2001, iar între 2006 – 2014 vicepreședinte al prestiguiosului for), Academia de litere din Uruguay (1994) și Academia de limbă din Peru (2004).

Excelența studiilor regretatului academician Marius Sala constă în deschiderea de la cercetările românești (dialectologie, de istoria limbii, fonetică și etimologie) la cele de romanistică și iudeospaniolă, asupra cărora punctele sale de vedere erau considerate repere sigure în vastul ocean de erudiție informațională, încă din perioada când, metaforic vorbind, cele trei „școli lingvistice" autohtone, denumite istorice și implicit tradiționale, erau axate aproape exclusiv pe studiul și cunoașterea idiomului național până în cele mai mici amănunte. De pe această poziție a continuității marilor idei din lingvistica românească, în calitate de conducător al unora dintre sectoarele activității de profil din țara noastră, Marius Sala a privit cu același interes științific apetitul generațiilor mai tinere pentru teoriile lingvisitice moderne, structuraliste, generativiste, psiholingvistice, pragmatice, ș.a.m.d., care au făcut ca astăzi teritorialitatea vechilor „școli" lingvistice să fie tot mai estompată. Prin activitatea sa din fruntea Institutului de lingvistică al Academiei, marele dispărut a fost cel care a realizat sinteza dintre vechi și nou, chiar dacă „școlile" de la Iași, București și Cluj își mai dispută și în contemporaneitate, ce-i drept, tot mai stinse orgolii. În semn de profund omagiu adus magiștrilor săi, acad. Marius Sala a reunit anumele celor două personalități emblematice pe același frontispiciu, la inițiativa sa acesta purtând actualmente titulatura Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" - al Academiei.

Ne-a lăsat o operă de mari dimensiuni, a cărei simplă trecere în revistă ar ocupa foarte multe pagini. De aceea enumăr o parte a cărților ce îi poartă semnătura: *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române,* Bucure_ti, 1970; *Estudios sobre el judeo-español de Bucarest*, Mexic, 1970; *Phonétique et phonologie du judéo-espagnol de Bucarest*, Haga, 1971; *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris 1976; *Le judéo-espagnol*, Haga, 1976; *El léxico indígena del español de América. Apreciaciones sobre su vitalidad*[*], Mexic 1977; *Limbile lumii. Mică enciclopedie*[*], Bucureşti 1981; *El Español de América. I. Léxico*[*], Bogotá, 1982; *Les langues du monde. Petite encyclopédie*, Paris, 1984; *Etimologia şi limba română*[*], Bucureşti 1987; *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*[*], Bucureşti, 1988; *El problema de las lenguas en contacto*, Mexic, 1988; *Enciclopedia limbilor romanice*[*], Bucureşti, 1989; *L'unité des langues romanes,* Bucureşti, 1996; *Limbi în contact*, Bucure_ti, 1997; *Lenguas en contacto*, Madrid, 1998 ; *De la latină la română*, Bucureşti, 1998 ; *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, 1999; *Du latin au roumain*, Bucureşti-Paris, 1999 ; *May we introduce the Romanian Language to you ?*[*], Bucureşti 2000; *Ratengo kara rumaniago he-rumania goshi*, Osaka, 2001; *Limbile Europei*[*], Bucureşti, 2001; *Să facem cunoştinţă cu limba română*[*], Cluj, 2001; *Connaissez-vous le roumain?*[*], Bucureşti, 2001; *Enciclopedia limbii române*[*],

Bucureşti, 2001; *Del latín al rumano*, Paris-Bucureşti, 2002; *Dal latino al romeno*, Torino, 2004, *From Latin to Romanian*, Mississipi, 2005, *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*, București, 2010.

Alături de studiile și cărțile pe care le-a scris, de cele peste 400 de articole publicate în țară și străinătate, de tratatele internaționale la care a colaborat datorită aptitudinilor sale în orizontul cunoașterii fenomenului limbii, pe cât de numeroase pe atât de diversificate, numele marelui dispărut se leagă de cele mai importante inițiative academice din ultimele două decenii din țara noastră: continuarea editării Atlaselor lingvistice pe regiuni, cele două ediții, din 2005 și 2008, ale Gramaticii Academiei (într-o variantă și cu o viziune radical modificată comparativ cu vechea gramatică a Academeiei, căreia i se mai spunea și „gramatica normativă"), apariția Dicționarului Ortografic, Ortoepic și Morfologic al Limbii Române (DOOM), tot în două ediții, ultima în 2010, și nu în ultimul rând finalizarea în 19 volume a Dicționarului Limbii Române (DLR), început cu mai bine de un secol și jumătate în urmă de către Hasdeu, continuat de A. Philippide, Sextil Pușcariu și finalizat sub coordonarea Marius Sala.

Odată cu efervescența spirituală a acestui savant, odată cu ființa care avea un adevărat cult pentru studiul limbii naționale, odată cu umorul stenic al conversațiilor sale – este un adevăr incotestabil că umorul este una din cele mai apreciate forme de manifestare a virtuților și virtualităților limbii și nu am întâlnit lingviști care să nu-l agreeze superlativ – odată cu omul foarte prietenos și deschis dialogului, care emana respect, pleacă dintre noi o personalitate a culturii și științei românești, din toate acestea rămânând, pioasă, amintirea, ca un abur cald ori de câte ori sufletele noastre îi invocă numele în această lume din ce în ce mai rece față de idealurile umaniste.

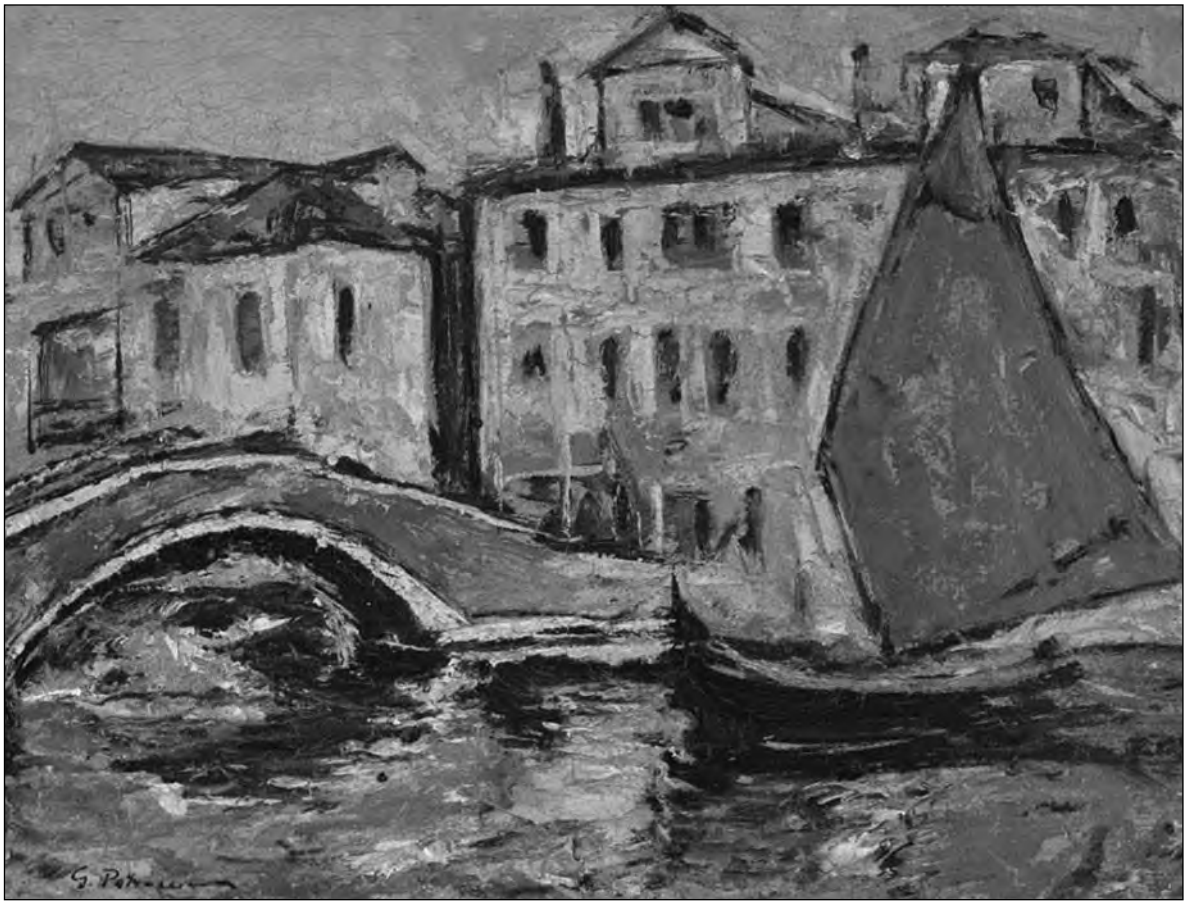

TUDOR NEDELCEA

Steaua lui Victor Crăciun (l)a apus

Abstract

Necrologul scriitorului Victor Crăciun (Chişinău, 16 iulie 1934-30 august 2018, Bucureşti), autor a peste 150 de cărţi (proză, teatru, scenarii cinematografice, monografii, albume, ediţii, antologii), preşedintele Ligii Culturale pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni şi al Congresului Spiritualităţii Româneşti, un promotor al promovării culturii române în Ţară şi în străinătate. A fost membru de onoare al Academiei de Ştiinţe din Chişinău.

Cuvinte-cheie: *necrolog, Victor Crăciun, scriitor, românism.*

The necrology of the writer Victor Crăciun (Chişinău, July 16, 1934 - August 30, 2018, Bucharest), the author of over 150 books (prose, theater, cinematographic scenography, monographs, albums, editions, anthologies), president of the Cultural League for the Romanians' and president of the Congress of Romanian Spirituality, a promoter of the promotion of Romanian culture both in the Country and abroad. He was an honorary member of the Academy of Sciences in Chisinau.

Keywords: *necrolog, Victor Crăciun, writer, nationalism.*

Copil fiind, credeam că unele persoane – părinţii, bunicii, învăţătorul şi preotul satului ş.a. – n-ar trebui să moară niciodată. Erau modelele mele de viaţă din edenul copilăriei. Înaintând în vârstă şi în universul cunoaşterii, cunoscând şi alte modele, credeam fantasmagoric că şi alte personalităţi marcante pe care le-am cunoscut şi m-au onorat cu preţuirea sau cu prietenia lor n-ar trebui să moară sau să treacă la cele veşnice decât la o vârstă matusolemică: Leonida Lari, Doina şi Ion Aldea Teodorovici, I. Ungureanu, Gr. Vieru, mitropoliţii Nestor Vornicescu şi Bartolomeu Anania, patriarhul Teoctist, M. Ungheanu, Fănuş Neagu, Marin Sorescu, Adrian Păunescu, Viorel Cosma, D, Vatamaniuc, Ştefan Andrei, Florin Constantiniu etc., etc. Sunt goluri în cultura română, neumplute încă. Poate doar în domeniul istoricilor, când acad. Ioan Aurel Pop suplineşte cu asupra de măsură dispariţia lui Dinu C. Giurescu sau a lui Florin Constantiniu.

Mi-au venit aceste gânduri aflând despre părăsirea (previzibilă) a lui Victor Crăciun (Chişinău, 16 iulie 1934-30 august 2018, Bucureşti). Şi aceeaşi obsedantă întrebare: de ce tocmai acum, de ce atâta grabă, nu putea să mai aştepte să sărbătorim împreună Centenarul Marii Uniri? El care, înfiinţând, la Crăciunul însângeros al anului de răscruce 1989, Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni, a avut drept ţintă valorificarea plenară şi aducerea în actualitate a marilor evenimente care au marcat destinul românilor, între care unirile românilor ocupau un loc central. Dar şi alte mari evenimente istorice cruciale au fost

Tudor NEDELCEA (cercetător ştiinţific I, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopşor", Craiova al Academiei Române), e-mail : tudornedelcea2006@yahoo.com

LA CRAIOVA, ÎN 2008, LA „ZILELE MARIN SORESCU", ÎMPREUNĂ CU VICTOR CRĂCIUN, TUDOR NEDELCEA, VASILE TĂRÂȚEANU, NICOLAE DABIJA ȘI DOREL VIȘAN

omagiate de urmaşul lui N. Iorga la conducerea Ligii Culturale, de inepuizabilul Victor Crăciun: *prima sărbătorire comună a Unirii Basarabiei cu Ţara* (24-27 martie 1990), *primul Pod de Flori de la Prut* (6 mai 1990), urmat de *Podul de Conştiinţă Mihai Eminescu* (15 iunie 1990) şi *Podul de Verb Românesc* (de *Ziua Limbii române*, Chişinău, 28-31 august, 1990), comemorărilor marilor personalităţi româneşti: Eminescu (prin organizarea de simpozioane ştiinţifice, tipărituri, busturi sau plăci memoriale la Cernăuţi, Chişinău, Slobozia Mare şi Durleşti din Basarabia, Budapesta, Viena, Costei şi Uzdin (Serbia), Odesa, Tirana etc.), Alexei Mateevici (la Zaim-Basarabia), Monumentul *Lupoaica, Romulus şi Remus* (Chişinău), *Ştefan cel Mare* (Cobâlea-Basarabia), *G. Coşbuc* (Voivodinţi, Serbia), *Troiţa eroilor români căzuţi la Smârdan* (Bulgaria), *Petru Movilă* (Kiev), *M. Sadoveanu, Nichita Stănescu, L. Blaga, M. Kogălniceanu, O. Goga, G. Coşbuc, Marin Preda* (pe Aleea Clasicilor din Chişinău), *C. Brâncuşi* (Chişinău), *1900 de ani de la războiul daco-roman* (la Beneventto, Roma şi Ancona din Italia, Chişinău, Vidin, şi în alte localităţi din ţară) etc.

A mers aproape în toate comunităţile româneşti din jurul României sau din diaspora, donându-le cărţi, plăci memoriale, tablouri, medalii şi ordine, încurajându-i în toate manifestările lor proromâneşti; unele vizite au fost de documentare cum au fost cele pe urmele lui Eminescu la Viena şi Berlin, Tighina-Tiraspol-Odessa-Kuialnic, din care au reieşit numeroase cărţi, reale contribuţii la istoria culturii naţionale. La Istanbul, l-a omagiat pe domnitorul martir C. Brâncoveanu, chiar în biserica ctitorită de acesta, omagiere la care a participat, pe lângă românii din Turcia, şi patriarhul ecumen al Constantinopolului. În Franţa, la Dieuse, i-a omagiat pe românii care-şi dorm aici somnul de veci, ca prizonieri ai Primului Război Mondial. Şi în toate aceste vizite confraterne, pregătite cu minuţiozitate, Victor Crăciun a invitat şi autorităţile locale (administrative, civile sau bisericeşti) din aceste ţări să se alăture manifestărilor româneşti.

O iniţiativă apreciată la modul excelent a fost organizarea pelerinajului *Pohta ce-am pohtit* din august 2001, de comemorare a uciderii mişeleşti a lui Mihai Viteazul, dar şi de reînviere a idealului unităţii naţionale. Cu o raclă cenotaf în care a fost depus pământ din toate provinciile româneşti (inclusiv din Basarabia şi Bucovina), într-un

atelaj festiv, onorat de o gardă de onoare, pelerinajul a străbătut 30 de judeţe din ţară racla, fiind depusă apoi la Mănăstirea Dealu, unde se află capul viteazului domnitor.

Atunci când cota lui C. Brâncuşi căzuse pe plan mondial, datorită unor profitori români care ar fi „descoperit" circa 300 de piese brâncuşiene din ceramică, Victor Crăciun a organizat nu numai simpozioane ştiinţifice sau a editat cărţi şi albume brâncuşiene, dar a adus în ţară pe directorul executiv al Casei americane de licitaţie Cristie's, al Casei de licitaţie Van Ham (din Luxemburg (condusă de contesa Marina von Kamarawsky, născută în Bucureşti), spre a constata la faţa locului (Craiova, Hobiţa şi Tg. Jiu), valoarea intrisecă a sculptorului român, iar rezultatul a fost vizibil, inclusiv din punct de vedere financiar.

Prin Liga Culturală, Victor Crăciun a organizat anual Congresul Spiritualităţii Româneşti, primele ediţii la Băile Herculane (8-10 octombrie 1993), continuate la Alba Iulia, capitala Marii Uniri. Congresele, conduse de Adrian Păunescu în timpul vieţii şi apoi de Victor Crăciun, a reunit români, cu problematica lor, din peste 50 de ţări, devenind un adevărat *„ambasador al românimii"* (N. Dabija).

Autor a peste 150 de cărţi de autor (proză, teatru, scenarii cinematografice, monografii, albume, ediţii, antologii etc.). Victor Crăciun a primit numeroase premii, medalii şi alte însemne ale preţuirii sale (cetăţean de onoare al Băilor Herculane şi Craiova), încununarea supremă fiind alegerea sa ca membru al Academiei de Ştiinţe din oraşul său natal, Chişinău.

Am avut o relaţie privilegiată atât cu Victor Crăciun, cât şi cu distinsa sa soţie, Cristiana Crăciun, o relaţie sinceră, de prietenie, fără nicio urmă de ipocrizie. Am participat la cărţile iniţiate de el (*„Doina" lui Eminescu. 125; de ani, Albumul Adrian Păunescu*), am fost inclus în antologiile ela-

M. Cimpoi, N. Breban, V. Crăciun, T. Nedelcea, L.O. Vasilescu, Eugen Simion, N. Dabija, Vasile Tărâţeanu

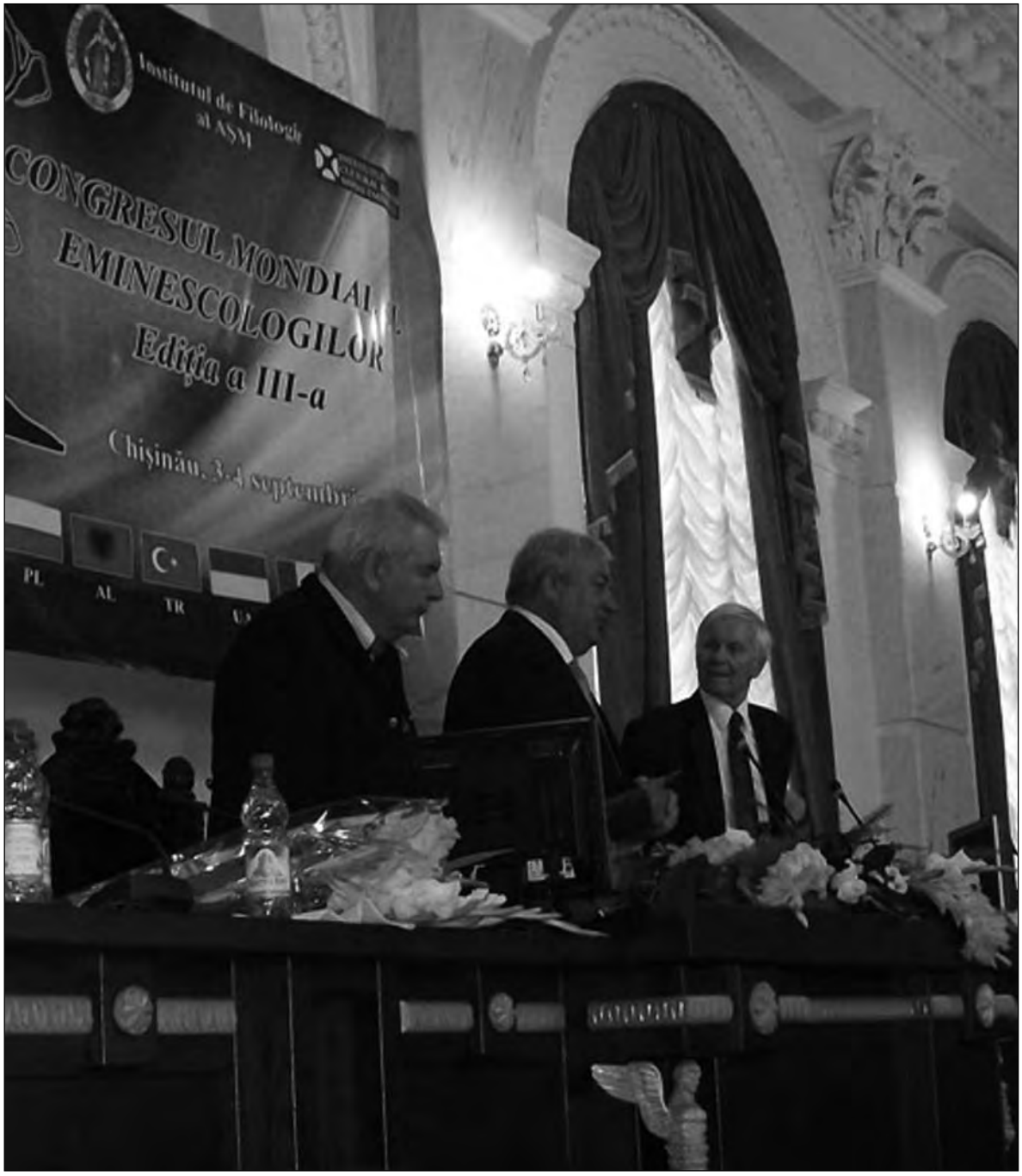

borate de el, mi-a prefaţat sau postfaţat unele din cărţile mele (*Eminescu; Eminescu şi cugetarea sacră*), am participat aproape la toate Congresele Spiritualităţii Româneşti sau a fost aproape de mine când am organizat la Craiova Simpozionul Internaţional *Latinitate şi românitate în U.E., Zilele Basarabiei şi Bucovinei, Zilele „Marin Sorescu"* etc. Eram fraţi întru românism şi umanitate, astfel încât îmi este foarte greu să vorbesc la trecut despre inegalabilul (sub multe aspecte) Victor Crăciun.

Victor Crăciun va trăi veşnic prin opera sa scrisă sau înfăptuită, prin caracterul şi energia benefică, prin nobleţea comportamentului său. Victor Crăciun, un nume biblic, se naşte în Cer, de unde ne veghează. Odihnă veşnică, Victor!